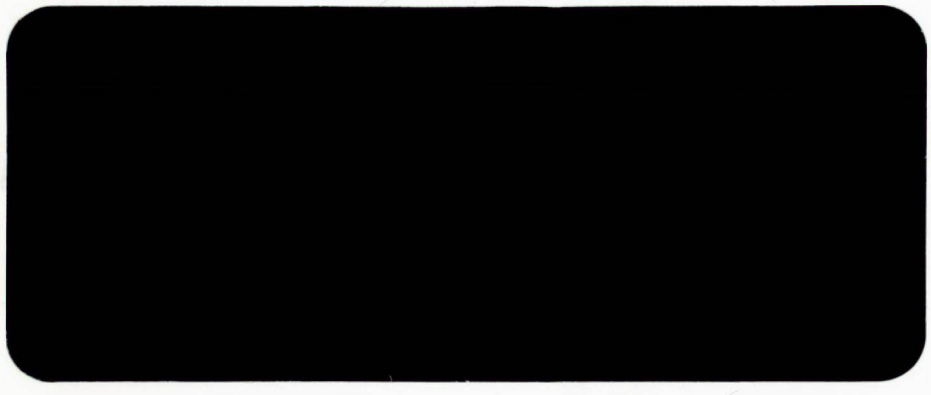
research voor beleid bv

ZEVEN PROJECTEN NADER ONDER DE LOUPE

Bundeling van zeven werkdocumenten waarin zeven projecten die in het kader van de NME-Extra Impuls zijn gesubsidieerd, nader worden beschreven en geëvalueerd

Hanneke Marinus

B1691

Leiden, 21 augustus 1997

INHOUDSOPGAVE

		Pag.
Voorwoord		
I	Dialoog duurzame economie	
	1. Korte schets van het project	7
	2. Input-indicatoren	9
	3. Proces-indicatoren	15
	4. Product-indicatoren	19
	5. Effect-indicatoren	21
	6. Beschouwing	23
	Literatuur	27
II	Een multi-functioneel NME Centrum van de toekomst	
	1. Korte schets van het project	31
	2. Input-indicatoren	33
	3. Proces-indicatoren	37
	4. Product-indicatoren	41
	5. Effect-indicatoren	45
	6. Beschouwing	47
	Literatuur	49
	Bijlage 1	
III	Diffuse bronnen	
	1. Korte schets van het project	61
	2. Input-indicatoren	63
	3. Proces-indicatoren	67
	4. Product-indicatoren	71
	5. Effect-indicatoren	73
	6. Beschouwing	75
	Literatuur	79
IV	NME in de Tweede Fase	
	1. Korte schets van het project	83
	2. Input-indicatoren	85
	3. Proces-indicatoren	89
	4. Product-indicatoren	93
	5. Effect-indicatoren	97
	6. Beschouwing	99
	Literatuur	103
	Bijlage 1 Inhoudsopgave draaiboek	105
V	Facilitering NME-netwerken	
	1. Korte schets van het project	109
	2. Input-indicatoren	111
	3. Proces-indicatoren	115
	4. Product-indicatoren	119
	5. Effect-indicatoren	121
	6. Beschouwing	123
	Literatuur	127
	Bijlage 1 Analyse van gehonoreerde subsidie-aanvragen voor netwerken	129

		Pag.
VI	Codename Future 1996	
	1. Korte schets van het project	135
	2. Input-indicatoren	137
	3. Proces-indicatoren	143
	4. Product-indicatoren	147
	5. Effect-indicatoren	149
	6. Beschouwing	151
	Literatuur	157
VII	Act 2	
	1. Korte schets van het project	161
	2. Input-indicatoren	163
	3. Proces-indicatoren	173
	4. Product-indicatoren	179
	5. Effect-indicatoren	181
	6. Beschouwing	183
	Literatuur	189
Bijlage 1: Tabel met enkele kerngegevens van alle zeven beschreven projecten		193

VOORWOORD

Voorliggend rapport is een bundeling van zeven werkdocumenten. In deze werkdocumenten wordt een beschrijving en een voorlopige beoordeling gegeven van de volgende projecten:
- Dialoog duurzame economie;
- Een multi-functioneel NME Centrum van de toekomst
- Diffuse bronnen;
- NME in de Tweede Fase;
- Facilitering NME-netwerken;
- Codename Future 1996;
- Act 2.

De selectie van projecten is gebaseerd op de volgende criteria:
- spreiding over buitenschoolse en binnenschoolse NME-projecten;
- spreiding over doelgroepen;
- kleine en grote subsidie, met nadruk op omvangrijke subsidies;
- verschillende aanvragers (onder meer verdeling naar geografisch niveau en type organisatie);
- startdatum en voortgang van het project.

Uitgangspunt voor de beschrijving zijn de indicatoren zoals die beschreven zijn in het evaluatiekader van november 1996.[1] Achtereenvolgens worden input-, proces-, product- en effect-indicatoren van het project beschreven. De beschrijving behelst de periode vanaf de start van de projecten (vanaf 1 januari 1996) tot en met april 1997.

Ter voorbereiding op het schrijven van deze werkdocumenten zijn projectdocumenten bestudeerd en hebben interviews plaatsgevonden met de betreffende projectleiders en eventueel nog andere projectmedewerkers. Met uitzondering van de werkdocumenten betreffende Codename Future 1996 en Act 2[2] zijn alle concept-werkdocumenten van commentaar voorzien door de betreffende projectleiders.

Ieder werkdocument is op dezelfde manier ingedeeld. In de eerste hoofdstukken van de werkdocumenten worden de projecten kort geschetst aan de hand van een aantal kerngegevens. De hoofdstukken 2 tot en met 5 hebben met name een beschrijvend karakter. In het zesde hoofdstuk van ieder werkdocument wordt een voorlopige waardering van de projecten gegeven.

De snelle doelgerichte lezer kan het rapport het beste als volgt doornemen:
- eerst de hoofdstukken 1.
  Hierin worden enkele kerngegevens van de afzonderlijke projecten gepresenteerd.
- vervolgens de hoofdstukken 6.
  Hierin geven de onderzoekers hun visie op succes en faalfactoren van de betreffende projecten. Verder wordt in deze hoofdstukken aangegeven in hoeverre de gesubsidieerde projecten beantwoorden aan de doelstellingen en beleidsaccenten van de NME-Extra Impuls.

Het rapport is geschreven door Hanneke Marinus. Concept-teksten zijn becommentarieerd door José Bal.

---

[1] Evaluatiekader NME Extra Impuls, Hanneke Marinus en José Bal, Leiden 10 januari 1997.

[2] In deze twee werkdocumenten staan soms nog vragen geformuleerd in de tekst. Deze vragen dienen nog te worden besproken met de betreffende projectleiders.

I

DIALOOG DUURZAME ECONOMIE

I DIALOOG DUURZAME ECONOMIE

1. KORTE SCHETS VAN PROJECT

Naam project	:	Dialoog duurzame economie
Aanvragende organisatie	:	Vereniging Milieu Defensie (VMD) en FNV
Toegekende subsidie 1996	:	*f* 166.250,=
Binnen- of buitenschools project	:	buitenschools
Doel	:	uitwisseling van kennis, bewustwording van problemen en mogelijke oplossingen
Primaire doelgroep	:	strategiebepalers en beslissingnemers in de Nederlandse economie
Onderwerp	:	meetings met sleutelpersonen van bedrijfleven en overheid
Vervolgaanvraag gehonoreerd	:	nee

2. INPUT-INDICATOREN

2.1. Achtergrond, doel en doelgroep van het project

Achtergrond
Het initiatief voor dit project is uitgegaan van de VMD. Bij de VMD bestond de behoefte om contacten te leggen met de vakbeweging. In het verleden was er nauwelijks contact met deze organisatie. Aangezien de FNV evenals de VMD een strategisch/politieke organisatie is, leek het de VMD een goed plan om elkaar nader te leren kennen om eventuele mogelijkheden van samenwerking te verkennen. Daarnaast is er ook een inhoudelijke reden voor samenwerking: de VMD had behoefte om haar interpretatie van het begrip duurzaamheid een meer 'sociale' inkleuring te kunnen geven op basis van gesprekken met de vakbeweging. Het stimuleringsprogramma van de NME-Extra Impuls bood de mogelijkheid om aan deze behoefte gevolg te geven.

Omgekeerd bestond er bij de FNV interesse in nadere kennismaking met de standpunten van de milieubeweging. De FNV is echter in het offertestadium zijdelings betrokken bij de samenstelling van het projectvoorstel.

Doel

Doelstelling in terminologie van het project
Het project richt zich in eerste instantie op "uitwisseling van kennis, bewustwording van problemen en mogelijke oplossingen en het verkennen van kansen en bedreigingen". Uiteindelijk is beïnvloeding van beleid en gedrag een gewenst einddoel maar hier wordt tijdens het project niet uitdrukkelijk op gekoerst.

Aan de doelstelling wordt ook een kwantitatieve taakstelling gekoppeld: het bereiken van 200 strategiebepalers verspreid over drie sectoren.

Doelstelling en beleidsaccenten in terminologie van het kaderplan NME-Extra Impuls
Het kaderplan van de NME-Extra Impuls onderscheidt twee *doelstellingen*:
- versterking van de structurele inbedding van NME in het onderwijs;
- ontwikkeling en implementatie van buitenschoolse NME.

Het project is een buitenschools project en valt dan ook onder de tweede doelstelling. Het project is niet zozeer gericht op productontwikkeling en implementatie. Zoals blijkt uit de eerder geformuleerde doelstelling van het project staat uitwisseling van inzichten centraal.

Het Kaderplan maakt melding van drie mogelijke *beleidsaccenten*: inhoudelijke vernieuwing, kwaliteitsverbetering en doorwerking.

Diverse bronnen geven verschillende meningen in hoeverre het project hieraan beantwoordt:

- In het projectplan wordt de nadruk gelegd op inhoudelijke vernieuwing zowel wat betreft doelgroep (strategiebepalers en beslissingnemers in economische sectoren), methode (open dialoog) als nieuwe samenwerkingsrelaties (tussen FNV en VMD). Verder worden in het projectplan activiteiten op het gebied van doorwerking aangekondigd (o.m. studiedag).
- In het interview wordt nog een ander element van inhoudelijke vernieuwing naar voren gebracht: de VMD wilde graag haar interpretatie van het begrip duurzame ontwikkeling nader inkleuren met sociaal-economische elementen. Verder wordt gesteld dat dankzij deze inhoudelijke nuancering van begrippen, de kwaliteit van het functioneren van FNV en VMD verbetert, en dus ook invulling wordt gegeven aan het begrip kwaliteitsverbetering.
- In één van de artikelen die over het project zijn verschenen, wordt een aspect beschreven op grond waarvan men het project ook onder doorwerking zou kunnen scharen: er blijkt wel samenwerking te zijn tussen FNV en VMD op 'hoog' niveau (o.m. gezamenlijke brief naar het kabinet om aan te dringen op verdieping van de discussie over economie en milieu) maar "in de sectoren, op concreet niveau, is die stelling niet zo makkelijk om te zetten in de praktijk". Met dit project wil men de regionale/lokale laag van beslissers bereiken.
- Volgens het NCDO[1] beantwoordt het project aan twee beleidsaccenten: inhoudelijke vernieuwing en kwaliteitsverbetering. De wijze waarop het project hieraan invulling geeft, wordt door het NCDO niet uitgewerkt.

Doelgroep

In het oorspronkelijke projectplan wordt de doelgroep als volgt gedefinieerd: "strategiebepalers en beslissingnemers in de Nederlandse economie en hun adviseurs". In de bijgestelde subsidie-aanvraag (deze bijstelling was nodig als gevolg van de korting op de aangevraagde subsidie) wordt deze omschrijving nader ingevuld: "personen afkomstig uit belangrijke bedrijfstakken (inclusief vakbeweging), onderzoeksinstituten, beleid en politiek".
Oorspronkelijk zouden zes sectoren worden benaderd. Uiteindelijk zijn drie sectoren in het project betrokken: bouw en houtsector, voeding en vervoer.

Thema

De NCDO hanteert diverse onderscheiden in thema's om een project te typeren. Het gaat om de volgende thema's: biodiversiteit, consumptie en leefstijl, mobiliteit, mondiale dimensie van NME, vergroten natuurbesef, vrijetijdsbesteding en recreatie, duurzaamheid in de werksituatie, kwaliteit in de woonomgeving. Het NCDO heeft het project geregistreerd onder de volgende thema's: duurzaamheid in werksituatie, consumptie en leefstijl en kwaliteit woonomgeving. Volgens de projectleider zijn de volgende thema's aan de orde: biodiversiteit (onderdeel van discussie 'Hout'), consumptie en leefstijl (discussie 'Voeding/vlees'), mobiliteit (discussie 'Vervoer'), mondiale dimensie van NME, duurzaamheid in werksituatie en kwaliteit van de woonomgeving.

Het project Duurzame dialoog richt zich op veranderingen in kennis en houding. Gedragsmatige effecten zijn het uiteindelijke einddoel, maar in de subsidie-aanvraag wordt

[1] Dit blijkt uit de wijze waarop het NCDO het project heeft geregistreerd (kenmerkenformulier).

gesteld dat in het kader van het project dergelijke effecten in eerste instantie niet nadrukkelijk worden nagestreefd.

2.2. Organisatie van het project en afstemming met andere projecten/organisaties

Projectorganisatie
Het project is uitgevoerd door de Vereniging Milieu Defensie (VMD) en de FNV. De VMD was initiatiefnemer van het project. In het oorspronkelijke projectplan was de samenwerking tussen VMD en FNV nog onzeker. De Stuurgroep heeft zich op het standpunt gesteld dat samenwerking tussen beide organisaties een noodzakelijke voorwaarde is om in aanmerking te kunnen komen voor subsidie.

De projectorganisatie bestaat uit een projectleider (VMD), een beleidsmedewerker milieu van de FNV en een medewerker van de VMD. De FNV en de diverse aangesloten bonden hebben met name een rol gespeeld bij de werving van respondenten uit de vakbeweging. Deze organisatie heeft daarnaast ook een inhoudelijke input geleverd bij de samenstelling van de discussiestukken. Er was regelmatig overleg tussen beide partijen.

In het projectplan was nog vermeld dat er een begeleidingsgroep zou worden ingesteld. De projectorganisatie heeft echter besloten om dit niet te doen. Men gaf achteraf de voorkeur aan het raadplegen van enkele inhoudelijke experts in het beginstadium van het project boven het instellen van een 'formele' begeleidingscommissie.

Verder dient nog te worden opgemerkt dat geen gebruik is gemaakt van het Scholingsinstituut van de FNV (dit was wel gepland in het projectplan; hiervoor was ook een bepaald bedrag gereserveerd). Deze organisatie bleek met jaarprogramma's te werken waarbij het moeilijk bleek om nieuwe activiteiten hierin te passen. Een ander bezwaar was dat deze organisatie met commerciële tarieven werkt. Hiervoor was geen ruimte in de begroting van het project. De projectorganisatie heeft één en ander opgelost door samen te werken met scholingsdeskundigen van de afzonderlijke vakbonden.

Afstemming met andere projecten/organisaties
De VMD heeft de vorm van open discussies tussen diverse partijen reeds eerder toegepast op het niveau van topfiguren uit het bedrijfsleven, de vakbeweging en de milieubeweging. De resultaten uit deze open discussieronde waren positief: uitwisseling van gedachten en inzicht in elkaars standpunten waren de belangrijkste opbrengsten.
Bij beide partijen bestond de indruk dat ook op 'lager' niveau in vakbeweging en milieubeweging behoefte zou bestaan aan open discussies over het thema duurzaamheid. In de dialoog met topfiguren zijn geen uitgewerkte instrumenten gebruikt om de discussie te structureren. In het kader van onderhavig project moest dit dan ook geheel worden opgebouwd.

In het projectplan worden verder nog raakvlakken beschreven met andere projecten/organisaties. Het gaat om projecten waarvan de VMD één van de deelnemers/organisatoren is (congres n.a.v. de DEOS studie en 'Koersen op duurzaamheid' een project van het Landelijk Milieu Overleg (LMO) en het Instituut voor Milieu- en Systeemanalyse (IMSA).

2.3. Duur en budget van het project

Duur
Het project zou volgens de subsidie-aanvraag van start gaan op 1 januari 1996 en afgerond worden eind december van datzelfde jaar. In de praktijk heeft het project zich afgespeeld in de maanden mei tot en met januari 1997. De reden voor de verlate start is de subsidietoekenning. Deze vond plaats op 26 april (de subsidie-aanvraag is op 28 december 1995 ingediend).

Het project is grofweg op te splitsen in drie fasen: voorbereiding, uitvoering en evaluatie. In hoofdstuk 3 vindt u een beschrijving van de activiteiten die in deze fasen hebben plaats gevonden.

In het oorspronkelijke projectvoorstel was sprake van een tweejarig project. In het eerste projectjaar zou de voorbereiding plaats vinden (9 maanden) en zou een deel van de uitvoering plaatsvinden. Deze uitvoering zou worden afgerond in 1997 waarna een afronding van het project zou plaatsvinden.

De uitgevoerde evaluatie was aanvankelijk bedoeld als tussen-evaluatie. Omdat het project geen vervolg heeft gekregen is deze tussenevaluatie te beschouwen als een eindevaluatie.

Budget
Er was oorspronkelijk een budget aangevraagd voor *f* 337.500,=. Uiteindelijk is door de Stuurgroep *f* 166.250,= toegekend. Deze gelden maken deel uit van de open programmering.

De begroting voor het project ziet er als volgt uit:

personeelskosten Milieudefensie[1]	111.600,=
personeelskosten FNV	70.000,=
begeleidingsgroep (3 vergaderingen)	
zaalhuur en consumpties	450,=
vergoedingen	1.500,=

[1] In de oorspronkelijke subsidie-aanvraag is rekening gehouden met een personeelsformatie van 2.5 Fte. In de aangepaste begroting is uitgegaan van 1.0 Fte.

per fase zijn nog de volgende kosten begroot:

voorbereidingsfase	
externe advisering FNV	5.000,=
oriëntatiefase	
zaalhuur en consumpties	1.000,=
vergoedingen deelnemers	2.000,=
studiefase	
uitbesteden 3 voorbereidende essays	9.000,=
discussiefase (ca. 7 bijeenkomsten)	
zaalhuur en consumpties	2.500,=
inhuren extern voorzitter	750,=
TOTAAL	203.800,=
Inkomsten	
bijdrage Milieudefensie	12.550,=
bijdrage FNV	15.000,=
andere bijdragen (deelnemers, andere fondsen)	10.000,=
subsidie NME - Extra Impuls	166.250,=
TOTAAL	**203.800,=**

Zoals blijkt uit bovenstaande begroting, is de subsidie grotendeels besteed aan personeelskosten voor de projectorganisatie. De personeelskosten zijn zowel in het oorspronkelijke projectplan alsook in het 'aangepaste dekkingsplan' niet uitgespecificeerd naar de activiteiten die door FNV en VMD worden ondernomen.

Zowel in het oorspronkelijke projectplan als in het 'aangepaste dekkingsplan' was ook rekening gehouden met additionele financiering (van deelnemers en andere fondsen). Dit is uiteindelijk niet gelukt. Als reden wordt opgegeven dat dit bij het schrijven van het (bijgestelde) projectplan niet goed was doordacht.

3. PROCES-INDICATOREN

De activiteiten worden beschreven aan de hand van de door het project onderscheiden fasen:
- voorbereidingsfase
- oriëntatiefase
- studiefase
- discussiefase
- tussentijdse evaluatie

3.1. Voorbereidingsfase

In de voorbereidende fase zijn de volgende activiteiten ondernomen:
- selectie van bedrijfssectoren
- inhoudelijke en methodische voorbereiding van de gespreksrondes.
- werving van respondenten

Selectie van bedrijfssectoren
Er zijn zoals eerder gemeld drie bedrijfssectoren geselecteerd; bouw en hout, voeding en vervoer.

Inhoudelijke en methodische voorbereiding van de gespreksrondes
Reeds in het projectplan was aangegeven dat de discussierondes zouden plaatsvinden aan de hand van een discussiestuk. In dit stadium heeft een eerste inhoudelijke voorbereiding plaatsgevonden aan de hand van literatuurstudie en oriënterende gesprekken. Verder is bezien met behulp van welke concrete methoden een discussienotitie besproken zou kunnen worden.

Selectie en werving van respondenten
Zoals eerder vermeld richt het project zich op strategiebepalers en adviseurs van de Nederlandse economie. Uiteindelijk is hieraan een enigszins beperktere invulling gegeven: van de zijde van het bedrijfsleven heeft met name de vakbeweging deelgenomen aan de discussies. Een aantal bonden had bezwaar tegen deelname van werkgevers aan de discussierondes: dit zou de openheid en het verloop van de discussie niet bevorderen. Bij de sector Hout was deelname van werkgevers overigens geen bezwaar: aan deze discussieronde hebben zes werkgevers deelgenomen.
Verder was rekening gehouden met deelname aan de discussies door beleidsambtenaren. Uiteindelijk is dit alleen gebeurd voor de sector Voeding.

De werving van respondenten uit de vakbeweging is hoofdzakelijk uitgevoerd door de FNV. De VMD heeft respondenten uit de milieubeweging, onderzoeksinstituten en overige instanties geworven. Potentiële deelnemers werden persoonlijk schriftelijk uitgenodigd en vervolgens nagebeld.

3.2. Oriëntatiefase

De oriëntatiefase is gebruikt voor het voeren van voorbereidende gesprekken met diverse partijen als input voor de discussienotities.

3.3. Studiefase

De resultaten uit de voorbereidende gesprekken zijn na verdere inhoudelijke studie weergegeven in drie discussiestukken per sector. Het schrijven van deze discussienotities is uitbesteed aan een journalist. In hoofdstuk 4 wordt kort ingegaan op de inhoud van deze discussienotities. De opbouw van de drie discussienotities is dezelfde (zie hoofdstuk 4).

3.4. Discussiefase

In het oorspronkelijke projectplan is aangegeven dat per sector in totaal twee tot vijf[1] bijeenkomsten zouden worden gehouden met steeds 8 tot 15 deelnemers. In totaal werd rekening gehouden met circa 30 bijeenkomsten (p. 1 en 4 van het oorspronkelijke projectplan).

Zoals gemeld is het aantal sectoren uiteindelijk beperkt tot drie: bouw en hout, voeding en vervoer. Binnen deze sectoren is een thema gekozen, respectievelijk bouwen met hout, varkensvleesproductie en beroepsgoederenvervoer.

Er hebben in totaal 12 bijeenkomsten plaats gevonden: per sector zijn twee groepen geformeerd die steeds twee keer bij elkaar zijn gekomen. Dit laatste met het oog op een grotere doorwerking bij de doelgroep.
De discussies werden voorgezeten door medewerkers van de vakbeweging, de VMD of externen (o.m. vertegenwoordiger van de Chemiewinkel en de Milieufederatie). Van te voren toegestuurde discussienotities en inleidingen van interne danwel externe sprekers fungeerden als input voor de discussies.

In de discussierondes is gebruikt van onder meer de volgende discussietechnieken:
- brainstormen;
- 'in de huid van de ander kruipen'
- plenaire discussie
- elkaar overtuigen van elkaars visie
- groepsdiscussies.

De inhoud van de tweede sessie met dezelfde groep werd steeds specifiek ingekleurd naar aanleiding van de behoefte van de groep: de groep kon dus invloed uitoefenen op de opzet van de discussies.

[1] Het exacte aantal was afhankelijk van "de omvang van de sector, het aantal relevante aspecten en andere overwegingen".

Ten behoeve van de interne evaluatie zijn verbanden gelegd tussen de uitkomsten van de diverse discussierondes. Dit is echter niet uitgewerkt in een afgerond verslag. De afwijzing van een vervolgaanvraag heeft hierbij een rol gespeeld.

3.5. Tussenevaluatie

In deze paragraaf komt een aantal technische aspecten met betrekking tot de evaluatie aan de orde (onder meer opzet van evaluatie). De resultaten van het project worden in het hoofdstuk over de effecten (hoofdstuk 5).

De evaluatie was aanvankelijk opzet als een tussenevaluatie: naar aanleiding van de resultaten hiervan zou een en ander eventueel bijgesteld worden. Vanwege het feit dat het project uiteindelijk geen vervolg heeft gekregen, heeft deze tussenevaluatie de status gekregen van eindevaluatie. Oorspronkelijk was het de bedoeling dat het project gezamenlijk met de bonden en de VMD geëvalueerd zou worden. Het bleek echter niet mogelijk om een gemeenschappelijke datum te vinden. Uiteindelijk is de evaluatie gebaseerd op een korte schriftelijke vragenlijst die onder de deelnemers aan de discussies is verspreid. Verder is ook een vragenlijst verspreid onder de projectorganisatie en andere medewerkers van de VMD en de FNV die bij dit project zijn betrokken. De resultaten van de afzonderlijke discussies binnen de drie sectoren zijn geïntegreerd weergegeven in een intern evaluatieverslag.

De meest essentiële vraag (namelijk inzicht in elkaars ideeën, zie de doelstelling van het project) is in de evaluatie meegenomen. Er is niet geïnventariseerd in hoeverre de deelnemers verwachten dat grotere inzichten in elkaars standpunten ook gevolgen hebben voor concreet gedrag. Interessant zou bijvoorbeeld zijn in hoeverre mensen uit de vakbeweging in onderhandelingen meer rekening houden met duurzaamheid.

Alle evaluatievragen waarin om een waardeoordeel wordt gevraagd zijn positief geformuleerd[1]. Het is over het algemeen beter om positief gestelde vragen af te wisselen met negatief gestelde vragen: dit stemt de respondent tot nadenken en doorbreekt een eventueel automatisme in antwoordenpatronen.

3.6. Eventueel vervolg

In de oorspronkelijke subsidie-aanvraag werd uitgegaan van een projectduur van twee jaar. In het tweede projectjaar zouden wederom een aantal discussiebijeenkomsten plaatsvinden. De exacte invulling daarvan zou naar aanleiding van de tussenevaluatie worden bepaald. In de tussenevaluatie worden twee opties aangegeven: ofwel dezelfde methode toepassen bij nieuwe thema's ofwel met dezelfde thema's doorgaan om concretere resultaten te behalen.

[1] Bijvoorbeeld: "Door de bijeenkomst heb ik *meer* inzicht in ideeën van de vakbond/milieubeweging" en "Ik vond het programma van beide bijeenkomsten *goed*".

De aangevraagde vervolgsubsidie van *f* 200.000,- voor het tweede projectjaar is uiteindelijk niet toegekend. De VMD/FNV hebben bezwaar aangetekend. De Stuurgroep brengt hierbij de volgende argumenten naar voren:

- er worden geen meerjarensubsidies verstrekt. Ieder jaar moet een eventueel vervolg opnieuw worden beoordeeld;
- de beschikbare gelden in de programmering van de NME-Extra Impuls lopen af per jaar;
- de eenmalige impuls dient voldoende te zijn om inzichten op te leveren die de organiserende partijen kunnen gebruiken om eventuele vervolgactiviteiten in te bedden in de reguliere werkzaamheden.

De FNV en de VMD hebben besloten het voorgestelde tweede projectjaar niet uit eigen budget financieren. Er wordt ook geen aandacht meer besteed aan verspreiding van de resultaten van het project door FNV of VMD. Sommige bonden (bijvoorbeeld de Voedingsbond) en milieubewegingen hebben overigens wel zelf voor publicatie van resultaten zorg gedragen.

4. PRODUCT-INDICATOREN

In het kader van het project Duurzame dialoog zijn de volgende producten opgeleverd[1]:
- drie discussiestukken ter voorbereiding van de discussierondes in de drie sectoren;
- een artikel in het blad van de FNV (FNV Magazine, november 1996) en de VMD (Milieudefensie 11/12/1996) en een enkel sectorspecifiek blad (onder meer Meubel en Hout)
- een intern evaluatieverslag.

Discussiestukken
De discussiestukken zijn alle drie geschreven door een externe professional. De problematiek wordt breed besproken: milieu-aspecten, bedrijfseconomische aspecten en sociaal-economische aspecten komen aan de orde. Er wordt zowel ingegaan op oorzaken van de problematiek alsook mogelijke oplossingen. Bij de gepresenteerde oplossingen wordt soms ook verwezen naar het buitenland. Zo wordt in het stuk over de varkenssector de situatie in Denemarken ten voorbeeld gesteld. De stukken zijn zeer toegankelijk en prikkelend geschreven (prikkelend in die zin dat met name de vakbeweging wordt uitgenodigd om te reageren op geconstateerde knelpunten). Eén van de discussiestukken eindigt met een aantal discussiesstellingen.

Evaluatieverslag
Er is een schriftelijke vragenlijst verspreid onder alle deelnemers van de discussies.
In de evaluatie wordt aandacht besteed aan de volgende aspecten:
- herkomst (vakbond, milieubeweging of anders)
- effect wat betreft toename in kennis
- oordeel over programma
- belangstelling voor een vervolgproject
- overige opmerkingen.

Verder zijn ook vragenlijsten uitgezet onder de projectorganisatie en andere betrokkenen van de VMD en de FNV. In deze interne vragenlijsten wordt onder meer ingegaan op organisatie van het project).

Hieronder wordt kort ingegaan op de resultaten van de evaluatie wat betreft de waardering voor het programma en de belangstelling voor een vervolgproject (gegevens over herkomst van de respondenten en gerealiseerde effecten komen elders in dit rapport aan de orde in § 3.1. respectievelijk hoofdstuk 5).

Waardering voor het programma
Over de discussienotities zijn de deelnemers positief. Enige is dat ze wellicht een nadrukkelijker rol hadden kunnen spelen in de discussies: het niveau van sommige discussiebijeenkomsten zoals bijvoorbeeld die voor de sector Hout was vooral praktisch, in tegenstelling tot de discussienotitie die de problematiek vanuit een breder perspectief benaderde.

---

[1] In het registratiesysteem van het NCDO is opgenomen dat in het kader van het project onder meer een boek wordt opgeleverd. Het betreft een eindrapportage van het project. Deze rapportage was echter pas in het tweede projectjaar gepland. Vanwege afwijzing van een vervolgsubsidie, zal deze rapportage waarschijnlijk niet opgeleverd worden.

De organisatoren geven aan dat het niet altijd gemakkelijk was de doelen van het project in termen van kennis en attitude te bewaken: de respondenten wilden soms meteen overgaan tot concrete actiepunten. Verder bleek het niet eenvoudig om een dusdanig programma in elkaar te zetten dat interessant was voor deelnemers met een uiteenlopende achtergrond.

Belangstelling voor een vervolgactie
De belangstelling voor vervolgacties verschilt per sector. Wat betreft de Vervoersbond is een eventueel vervolg sterk afhankelijk van de aanwezigheid van een trekker voor het project. Verder zou milieu een aandachtspunt worden als het wordt aangekaart door de kaderleden of als het een plek krijgt in het scholingsprogramma.

Eventuele vervolgactiviteiten liggen in de Voedingssector niet zozeer op het niveau van educatieve activiteiten. Dit heeft onder meer te maken met het feit dat binnen de VMD de landbouwactiviteiten vrijwel zijn afgelopen. Veeleer wordt gedacht aan bijvoorbeeld het opstellen van een gezamenlijke brief aan de Tweede Kamer. De Voedingsbond FNV wil echter wel door educatieve vervolgactiviteiten.

Bij de Bouw en Houtbond bestaat nog onduidelijkheid over eventuele vervolgactiviteiten. De voorkeur wordt gegeven aan een gezamenlijke actie op 1 item, met een duidelijke doel en een duidelijke eis.

5. EFFECTEN

Bereik
Zoals in § 2.1. is aangegeven werd met het project beoogd om 200 strategiebepalers te bereiken. Deze taakstelling is niet gehaald: in totaal zijn volgens het evaluatieverslag 120 mensen met het project bereikt. In het evaluatieverslag wordt niet ingegaan op eventuele oorzaken die hieraan ten grondslag liggen. De onderzoekers merken in dit verband op dat een dergelijke opkomst was te voorspellen op grond van de verrichte activiteiten: zes discussies waarbij men er in het projectplan nog vanuit ging dat er 8 tot 15 personen aan iedere discussie zouden deelnemen. Daarbij komt dat er naar werd gestreefd om sector twee discussies te organiseren met dezelfde groep van deelnemers.

Er is een duidelijk verschil in opkomst per sector. De belangstelling was met name groot bij de sector goederenvervoer (56) en dan vooral de vakbeweging (40 personen). In de sectoren vleesproductie en houtgebruik zijn 30 respectievelijk 34 personen bereikt. De doelgroep van districtsbestuurders is nauwelijks bereikt. Schijnbaar heeft milieu op dit niveau niet een hoge prioriteit.

Relatie met doelstelling
Zoals in § 2.1. is beschreven, werden met het project kennis en attitude-effecten beoogd. Over het algemeen wordt door de participanten van de discussies aangegeven dat kennis en inzicht in de ideeën van de vakbeweging/milieubeweging is toegenomen dankzij het project. De waardering van de participanten aan de discussies is groot. Uit de evaluatie blijkt dat voor de meeste mensen dit een eerste rechtstreekse ontmoeting was met de wensen, de gedachten en de belevingswereld van de ander. Enkele reacties:
- "Ik vind dat het onderwerp milieu heel weinig bekend is bij de vakbeweging. Dit moet veranderen"
- Informatie en uitwisseling van deze ideeën en toetsing aan eigen normen en waarden levert verbreding en kennis op en dus meer respect voor 'de ander';
- "Ik had vrijwel geen idee van werknemerskant: ik onderhandel en overleg vrijwel alleen met boerenbonden en overheden".

Het project heeft in die zin in een behoefte voorzien. Het draagvlak voor de problematiek verschilt overigens tussen kaderleden en bestuurders: kaderleden waren over het algemeen enthousiast, de belangstelling onder regionale bestuurders was veel minder.
In hoeverre één en ander doorwerkt in verandering in gedrag is niet duidelijk. In de evaluatie is hieraan geen aandacht besteed.

6. BESCHOUWING

In dit hoofdstuk wordt het vervolgproject van een kwalitatieve waardering voorzien. Hierbij wordt de eerder in dit document gehanteerde indeling in input-, proces-, product- en effectindicatoren gebruikt. Aan het einde van dit hoofdstuk wordt bezien in hoeverre het project tegemoet komt aan de doelstellingen en beleidsaccenten van het beleidskader NME-Extra Impuls.

6.1. Succes- en faalindicatoren

Input-indicatoren

Succesfactoren
- Eén van de belangrijke doelgroepen van het project (werknemers) zijn in de projectorganisatie vertegenwoordigd (door middel van de FNV). Dit bevordert het commitment bij de doelgroep.
- Het project is vernieuwend in die zin dat partijen die elkaar vaak als tegenstanders zien in een informele bij elkaar worden gezet en gezamenlijk op zoek gaan naar gemeenschappelijke belangen.

Faalfactoren
- Het project was in offertevorm nog onvoldoende uitgewerkt. Dit betreft onder meer:
  - onduidelijkheid over deelname van de FNV
  - geen inzichtelijke relatie tussen afzonderlijke activiteiten en benodigd (personeels)budget (bijvoorbeeld aantal benodigde dagen per activiteit)
  - onduidelijkheid over bijdragen anders dan NME-Extra Impuls subsidie (deze post was in de begroting opgenomen, maar bleek achteraf niet haalbaar)
- De bijstelling van het project naar aanleiding van de beperking van het aangevraagde budget is summier: er vindt alleen bijstelling plaats van de kwantitatieve taakstelling en beperking van het aantal te betrekken sectoren. Er is geen nieuwe planning en uitwerking van afzonderlijke activiteiten gemaakt.
- Het aangevraagde bedrag evenals overigens het toegekende bedrag is ruim in vergelijking met de uitgevoerde activiteiten. Het is mogelijk dat hier een relatie ligt met het ontbreken van een planning in benodigde dagen per deelactiviteit.

Proces-indicatoren

Succesfactoren
- Per groep van deelnemers aan de discussies zijn steeds twee gespreksrondes georganiseerd. Dit bevordert de kans op het realiseren van effecten ten aanzien van de attitude van deelnemers (onder meer door de methodiekverfijning toegespitst op de betreffende sector).
- Ondanks de verlate start van het project (in verband met benodigde bijstelling van het plan wegens korting op de aangevraagde subsidie) heeft het project slechts één maand vertraging opgelopen.
- Het project is uitgebreid geëvalueerd, zowel onder de deelnemers als de organisatoren. In de evaluatie worden ook uitspraken gedaan over eventuele vervolgacties.

- Het programma van de discussierondes (op basis van van tevoren toegestuurde discussienotities en inleidingen door ter zake deskundigen) werd interessant bevonden door de deelnemers aan de discussies.

Faalfactoren
- De uitgevoerde activiteiten zijn niet helemaal conform de verwachtingen die in de offerte zijn gewekt:
  - in de offerte is als doelgroep geformuleerd: 'strategiebepalers en beslissingnemers in de economie'. Werkgevers zijn op verzoek van een aantal bonden echter niet in de discussierondes betrokken. Ook de deelname van beleidsambtenaren is beperkt gebleven (alleen in de sector Voeding).
  - In de oorspronkelijke offerte is aangegeven dat er per sector minimaal 2 en maximaal vijf discussies zouden worden georganiseerd. Uitgaande van het oorspronkelijke bereik van 6 sectoren, is in de offerte aangegeven dat er circa 30 bijeenkomsten zouden worden georganiseerd. Vanwege het feit dat het toegekende bedrag aanzienlijk lager was dan het aangevraagde bedrag, is het aantal in het project te betrekken sectoren verlaagd naar drie. Men zou mogen verwachten dat het aantal te voeren discussies zou liggen tussen 6 en 15. Uiteindelijk zijn in totaal twee discussiesrondes per sector uitgevoerd (6 in totaal). Men heeft dus voor de ondergrens gekozen.
- In het evaluatieverslag wordt geen relatie gelegd met de kwantitatieve doelstelling.

Product-indicatoren

Succesfactoren
- De discussiestukken die als input hebben gediend voor de discussies zijn goed leesbaar en prikkelend geschreven en bevatten een brede verkenning van de problematiek.
- Alle deelnemers aan de discussies hebben discussieverslagen toegestuurd gekregen.

Faalfactoren
- De afwijzing van een vervolgaanvraag heeft mede tot gevolg dat er beperkt aandacht is geschonken aan verspreiding van de projectopbrengsten: doorwerkingsactiviteiten' waren aan het einde van het tweede projectjaar gepland, onder meer de organisatie van een congres.

Effect-indicatoren

Succesfactoren
- Het project is erin geslaagd om te beantwoorden aan de voorspelde effecten: toename van kennis over en inzicht in 'de andere partij'.

Faalfactoren
- Het project beantwoordt niet aan de bijgestelde kwantitatieve doelstelling zoals het project deze in de bijgestelde subsidie-aanvraag heeft geformuleerd. Op basis van de uitgevoerde activiteiten was het overigens 'op papier' al niet mogelijk om de kwantitatieve taakstelling van het project te behalen.

6.2. Mate waarin invulling wordt gegeven aan doelstellingen en beleidsaccenten van de NME-Extra Impuls

6.2.1. Relatie met doelstellingen Kaderplan NME-Extra Impuls

Dialoog Duurzame Economie is een buitenschools NME-project. Van ontwikkeling en implementatie, zoals expliciet is geformuleerd in de doelstelling met betrekking tot buitenschoolse NME, is in feite geen sprake.

6.2.2. Relatie met beleidsaccenten Kaderplan NME-Extra Impuls

In het kader van het Kaderplan NME-Extra Impuls worden drie beleidsaccenten genoemd: inhoudelijke vernieuwing, kwaliteitsverbetering en doorwerking.

Inhoudelijke vernieuwing

Het project is inhoudelijk vernieuwend en past in die zin goed in de NME-Extra Impuls. De vernieuwing betreft drie aspecten:
- inhoud (bezien vanuit de VMD inkleuring van het begrip duurzaamheid met sociaal-economische aspecten ingebracht door de vakbeweging)
- relatief nieuwe methode (open discussies aan de hand van een discussienota)
- bezien vanuit de milieubeweging een nieuwe doelgroep die gezien het onderwerp (milieu-aspecten in diverse economische sectoren) van groot strategisch belang is.

Kwaliteitsverbetering
Sommige elementen van kwaliteitszorg zijn niet zo goed uit de verf gekomen: er ligt geen duidelijke probleemanalyse aan het project ten grondslag, de offerte is op bepaalde punten zeer globaal (in de oorspronkelijke subsidie-aanvraag was deelname van de FNV nog niet zeker, terwijl een nieuwe samenwerkingsrelatie tussen de FNV en de VMD nu juist één van de essentiële kenmerken van het project is; de begroting is niet gespecificeerd naar activiteiten en daarom moeilijk op redelijkheid in te schatten).

Doorwerking
Het project is te typeren als een vorm van beleidsmatige doorwerking: de reeds bestaande samenwerking tussen FNV en VMD op landelijk niveau wordt doorgezet naar regionaal en lokaal niveau.
In de uitwerking van het project wordt verder gestreefd naar een maximale doorwerking naar de doelgroep onder meer door de doelgroep niet alleen deelnemer aan de discussie te laten zijn maar ook bij de organisatie te betrekken. Een ander aspect dat de doorwerking kan bevorderen is het organiseren van twee bijeenkomsten per sector. Dit biedt de mogelijkheid dat een en ander beter kan beklijven.

Doorwerking in de zin van verspreiding van resultaten is beperkt aan de orde (uitsluitend informerend artikel in eigen blad van FNV en VMD). Dit hangt overigens nauw samen met het feit dat geen vervolgsubsidie is toegekend: verspreiding van projectresultaten was in het oorspronkelijke projectplan met name een agendapunt voor het tweede projectjaar.

7. LITERATUUR

- Vereniging Milieudefensie, Project Dialoog Duurzame Economie: evaluatie 1996. Roos Veroordeldonk, januari 1996.

- Aangepast dekkingsplan project 'Dialoog Duurzame Economie', 3 april 2996

- Projectvoorstel 'Dialoog Duurzame Economie, Milieu-educatie voor economische smaakmakers.

- De varkenssector: minder mest, meer merknamen. Discussienotitie voor het Dialoog-project van FNV en Milieudefensie, 13 september 1996.

- Doorrijden of omkeren? Discussienotitie voor het Dialoog-project van FNV en Milieudefensie, 16 september 1996.

- Houtwerk is duurzame werkgelegenheid. Doorrijden of omkeren? Discussienotitie voor het Dialoog-project van FNV en Milieudefensie, 16 september 1996.

II

EEN MULTI-FUNCTIONEEL NME CENTRUM VAN DE TOEKOMST

II EEN MULTI-FUNCTIONEEL NME CENTRUM VAN DE TOEKOMST

1. KORTE SCHETS VAN PROJECT

Naam project	:	Onderzoek naar een multifunctioneel NME Centrum van de toekomst van het 'vier-grote-steden overleg NME'
Aanvragende organisatie	:	Vier-grote-steden overleg NME
Toegekende subsidie	:	*f* 75.000,-
Binnen- of buitenschools project	:	buitenschools
Doel	:	het formuleren van een programma van inhoudelijke en ruimtegebonden eisen voor een multifunctioneel NME Centrum van de toekomst
Primaire doelgroep	:	NME Centra in het algemeen
Onderwerp	:	NME centra van de toekomst
Vervolgaanvraag gehonoreerd	:	ja

2. INPUT-INDICATOREN

2.1. Achtergrond, doel en doelgroep van het project

Achtergrond
Het project een multifunctioneel NME centrum heeft een concrete aanleiding. De gemeente Utrecht (Leidsche Rijn) en de gemeente Rotterdam[1] denken er beide over om een nieuw NME-centrum op te zetten en in te richten.[2] Beide grote steden maken deel uit van het informele 'Vier-grote-steden overleg NME'. Bij de overige twee grote steden die aan dit overleg deelnemen, te weten Den Haag en Amsterdam in de 'persoon' van de Stichting Amsterdams Natuur & Milieu Educatiecentrum, bestaan op dit moment nog geen concrete plannen voor NME-nieuwbouw maar men is wel zeer geïnteresseerd in een onderzoeksgewijze benadering van het plannen maken met betrekking tot NME-mogelijkheden. Dit is immers nieuw in NME-veld: bestaande NME-centra zijn destijds meestal gebouwd zonder een daaraan voorafgaande systematische bezinning op wat men met dit NME-centrum wil en wat dit voor consequenties heeft voor het gebouw.
Zonder NME-Extra Impuls subsidie was het project naar alle waarschijnlijkheid niet door gegaan.

Doel

Doelstelling in terminologie van het project
Het doel van het project is het formuleren van inhoudelijk en ruimtegebonden eisen voor een multifunctioneel NME centrum van de toekomst. De vraagstelling van het onderzoek is als volgt:
- Welke maatschappelijke - met inbegrip van beleidsmatige - ontwikkelingen in de nabije toekomst leiden tot welke activiteiten op het terrein van NME?
- In welke ruimtelijke eisen dienen vervolgens deze NME-activiteiten te worden vertaald in een multifunctioneel NME Centrum van de toekomst?

Doelstelling en beleidsaccenten in terminologie van het kaderplan NME-Extra Impuls
Het kaderplan van de NME-Extra Impuls onderscheidt twee *doelstellingen*:
- versterking van de structurele inbedding van NME in het onderwijs;
- ontwikkeling en implementatie van buitenschoolse NME.

Onderhavig project betreft de tweede doelstelling: ontwikkeling van buitenschoolse NME. Concrete implementatie is niet in het projectplan inbegrepen maar wordt niet uitgesloten.

Het Kaderplan maakt melding van drie mogelijke *beleidsaccenten*: inhoudelijke vernieuwing, kwaliteitsverbetering en doorwerking.

---

[1] Het betreft de nieuwe stad Leidsche Rijn respectievelijk de deelgemeente Feijenoord.

[2] Dit werkdocument is gebaseerd op projectdocumentatie en een interview met de onderzoekster.

Diverse bronnen geven verschillende meningen in hoeverre het project hieraan beantwoordt:

- In de projectaanvraag wordt niet expliciet verwezen naar de mate waarin het project voldoet aan één of meer van de drie beleidsaccenten van de NME-Extra Impuls.
- Tijdens het interview met de onderzoekster is gesteld dat het project op inhoudelijke vernieuwing is gericht. Het betreft het gebruik van een andere methode (systematisch onderzoek in plaats van 'natte vingerwerk') en verbreding naar andere doelgroepen dan de traditionele doelgroepen van leerlingen van PO en VO.
- Volgens de NCDO[1] beantwoordt het project aan twee beleidsaccenten: kwaliteitsverbetering en doorwerking. De wijze waarop het project hieraan invulling geeft, wordt door de NCDO niet uitgewerkt;

Doelgroep
De doelgroep van het project zijn de NME-centra in het algemeen.

Thema
Het project richt zich op het verschaffen van informatie, met als uitgangspunt dat mensen op basis van die informatie tot passend handelen overgaan, en op educatie gericht op het bieden van handelingsperspectieven. Het beoogde gedragsmatige effect is niet concreet ingevuld, het gaat veeleer om het vermogen van deelnemers aan educatieve activiteiten om hun eigen gedrag bewust te bepalen.

2.2. Organisatie van het project en afstemming met andere projecten/organisaties

Projectorganisatie
De projectorganisatie bestaat uit het Vier-grote-steden-overleg. Dit bestaat uit vertegenwoordigers van de gemeenten Utrecht, Den Haag, Rotterdam en een vertegenwoordiger van de Stichting Amsterdamse NME-Centrum. Penvoerder is de dienst Recreatie Rotterdam. Het onderzoek is uitgevoerd door een project-onderzoeker (aangesteld bij het Amsterdamse NME centrum voor de duur van het project en het vervolgproject) die veel ervaring heeft met onderzoekswerk op het gebied van NME.

Er heeft regelmatig afstemming plaats gevonden tussen de onderzoeker en vertegenwoordigers van het Vier-grote-steden-overleg.

Afstemming met andere projecten/organisaties
Er is een vergelijkbaar 'trendonderzoek' onderzoek gehouden met als object bezoekerscentra. Afstemming met dit onderzoek heeft plaats gevonden in die zin dat een vertegenwoordiger van dit project bij de ronde tafelgesprekken is betrokken.

Op het gebied van NME breed is eerder geen vergelijkbaar onderzoek uitgevoerd.

[1] Dit blijkt uit de wijze waarop het NCDO het project heeft geregistreerd (kenmerkenformulier).

2.3. Duur en budget van het project

Duur van het project
Het project duurt in totaal 9 maanden. Het is gestart op 1 mei 1996 en zou dus in principe beëindigd worden op 1 februari 1997. Het project is echter op het moment dat dit werkdocument wordt geschreven nog niet afgerond. Deze vertraging wordt voor een belangrijk deel verklaard door een aantal extra activiteiten die zijn ondernomen: twee ronde-tafel gesprekken en het organiseren van een studiedag voor medewerkers van NME-centra. De resultaten van deze laatste studiedag zijn in het eindprodukt verwerkt.
Omdat voor deze extra activiteiten geen tijd en geld was ingepland is de onderzoeker van dit project extra onder druk komen te staan.

Het budget voor het project is reeds volledig gebruikt. De afronding van het eerste projectjaar wordt gedeeltelijk gefinancierd uit de subsidie voor een vervolg.

Budget
Het project wordt gefinancierd uit de open programmering. Er is geen additionele financiering geworven.

Begroting 'NME centrum nieuwe stijl'

- onderzoeksfunctionaris; 0,6 fte, 9 maanden	*f* 40.000,-
- werkbudget onderzoek	*f* 7.500,-
- begeleiding en huisvesting Rotterdam	PM
nb. onkostenvergoeding aan Rotterdam	*f* 10.000,-
- schets, artist impression, opdracht architect	*f* 5.000,-
- drukken rapport van onderzoek	*f* 5.000,-
- organisatie studiedag, opschaling produkt	*f* 5.000,-*
- onvoorzien	*f* 2.500,-
totaal	*f* 75.000,-

* Voor de studiedag is *f* 7.500,- aan subsidie gebruikt.

3. PROCES-INDICATOREN

De belangrijkste hoofdactiviteit van het project is het verrichten van onderzoek.
Het project behelst vijf fasen:
- oriëntatie en nadere uitwerking van het onderzoeksvoorstel op basis van literatuur en gesprekken met de NME centra van de vier grote steden;
- vraaggesprekken met externe deskundigen voor visie en toekomstverwachtingen t.a.v. NME;
- twee rondetafelgesprekken met deskundigen uit de praktijk van het werk van NME centra;
- analyse;
- rapportage.

Verder is nog een studiedag gehouden voor provinciale NME-consulenten, werknemers van NME-centra en andere geïnteresseerden. Oorspronkelijk was in de ideeën over het onderzoek aandacht besteed aan pilots in de praktijk. De hoogte van het toegekende budget was echter uiteindelijk niet voldoende om dit uit te voeren. Een evaluatie heeft tenslotte niet plaats gevonden.

3.1. Oriëntatie en nadere uitwerking van het onderzoeksvoorstel

In de eerste fase is literatuur bestudeerd en zijn gesprekken gevoerd met vertegenwoordigers van vier NME Centra gevestigd in de vier grote steden, ter oriëntatie en nadere uitwerking van het onderzoeksvoorstel.

In de tweede helft van mei 1996 zijn deze oriënterende gesprekken gevoerd. De gesprekken duurden gemiddeld twee uur. Doel van de gesprekken was onder meer een zo veelzijdig mogelijk beeld te krijgen van het begrip 'lokaal NME Centrum' dat de NME-werkers in de afzonderlijke steden voor ogen staat. De oriënterende gesprekken moesten leiden tot een voorstel voor en afbakening van begrippen met betrekking tot NME centra. De vier opdrachtgevers moesten zich verder uiteraard kunnen vinden in gemeenschappelijke uitgangspunten voor het te onderzoeken object, 'het multifunctionele NME Centrum van de toekomst'.

De oriënterende fase is afgesloten met een intern tussenrapport. Hierin is een overzicht gegeven van voor het onderzoek relevante ontwikkelingen, overeenkomsten en verschillen tussen de steden. Ook alternatieven voor het te onderzoeken NME Centrum van de toekomst zijn hierbij aangegeven.

3.2. Vraaggesprekken met externe deskundigen voor visie en toekomstverwachtingen

Met tien deskundigen op het gebied van NME centra (maar niet betrokken bij de NME centra van de vier grote steden) zijn gesprekken gevoerd. De gesprekken duurden gemiddeld twee uur en zijn gevoerd in de maanden juli en augustus 1996. Een aantal van deze deskundigen beschikte over specifieke kennis, zoals bijvoorbeeld kennis met betrekking tot het werken met nieuwe doelgroepen. Selectie vond plaats in overleg met vertegenwoordigers van de vier grote steden, én via benadering van sleutelfiguren.

Bij het voeren van deze gesprekken is gebruik gemaakt van een aandachtpuntenlijst. Deze lijst is gemaakt op basis van bestudeerde literatuur en op basis van gesprekken met medewerkers van het Viergrotestedenoverleg. Per gesprekspartner is steeds nagegaan of nieuwe aandachtspunten aan de lijst moesten worden toegevoegd.

Met uitzondering van het werkveld sociaal cultureel werk, en dan wat betreft de educatieve functie, zijn de diverse werkvelden en de diverse specifieke invalshoeken goed in het onderzoek vertegenwoordigd. Het was niet mogelijk een geschikte gespreksdeelnemer te vinden die het algemeen sociaal-cultureel werk/basiseducatie gerelateerd aan NME op buurthuisniveau kon vertegenwoordigen. Informatie omtrent dit onderwerp is verkregen via diverse persoonlijke en schriftelijke informatiebronnen. Gebleken is dat op dit terrein ruime aangrijpingsmogelijkheden voor NME voorhanden zijn waar nog te weinig structureel wat mee wordt gedaan.

Van de gesprekken zijn verslagen gemaakt. De gesprekken zijn inhoudelijk geanalyseerd en trefwoorden zijn aan de gesprekken toegekend. Aan de hand van bepaalde thema's gecombineerd met de toegekende trefwoorden is een intern tussenverslag gemaakt. In dat verslag is de inhoud onbecommentarieerd weergegeven.

Met de gesprekken is onder meer beoogd kwalitatief inzicht te verkrijgen in relevante maatschappelijke ontwikkelingen ten aanzien van NME centra van de toekomst, te achterhalen welke activiteiten door een dergelijk centrum kunnen worden uitgevoerd en te bepalen welke doelgroepen hiervoor in aanmerking moeten komen en welke ruimtelijke benodigdheden hiervoor nodig zijn. Met de gesprekken is verder beoogd een beeld te krijgen van hoe vanuit verschillende disciplines wordt gedacht over het toekomstig NME centrum.

3.3. Twee rondetafelgesprekken met deskundigen uit de praktijk van het werk van NME centra

Twee rondetafelgesprekken zijn gevoerd. Een rondetafelgesprek is gevoerd met acht werkers uit de centra van de vier grote steden (per stad twee deelnemers). Hiermee werd vooral beoogd na te gaan hoe men in eigen kring aankijkt tegen de ontwikkelingen geschetst in de vorige onderzoeksfase. Het andere rondetafelgesprek vond plaats met twaalf medewerkers van NME centra uit de rest van het land.

Het doel van de rondetafelgesprekken was, om aan de hand van stellingen en een matrix (zie bijlage I), te komen tot een pakket van concrete eisen voor een toekomstig NME-centrum. Met behulp van de matrix zijn verbindingen gelegd tussen functies, doelgroepen, activiteiten en ruimtelijke faciliteiten. De stellingen zijn geformuleerd aan de hand van de resultaten uit de eerdere onderzoeksfasen. Bezien is in hoeverre deze stellingen herkend worden of aanvulling behoeven.

3.4. Analyse en rapportage

De resultaten van de diverse vormen van dataverzameling hebben geleid tot een eindprodukt. In hoofdstuk 4 wordt een korte samenvatting van dit produkt gepresenteerd.

3.5. Studiedag

Tijdens een studiedag zijn de onderzoeksresultaten in conceptvorm gepresenteerd. Hierbij waren met name medewerkers van NME centra aanwezig. Tijdens deze dag konden deelnemers in een workshop oefenen met de matrix. Verder konden deelnemers nadenken over benodigde competenties voor het werken in NME Centra van de toekomst. Op basis van laatstgenoemde gegevens zijn verdere gegevens verzameld voor het vervolgonderzoek naar de benodigde competenties van werkers in NME Centra van de toekomst. Eén workshop op de presentatie- en studiedag had als thema 'duurzaam bouwen'. In het kader hiervan was in de nabije omgeving van de lokatie een voorbeeld van een duurzaam NME-gebouw van een van de opdrachtgevers van het onderzoek te bezichtigen (Rotterdam).

4. PRODUKT-INDICATOREN

Het project heeft de volgende produkten opgeleverd:
- tussenrapportage 1
- tussenrapportage 2
- *eindrapport*

In het eindrapport zijn de twee tussenrapportages verwerkt. Hieronder wordt een korte samenvatting van de belangrijkste punten uit het eindrapport weergegeven.

Diversiteit aan typen multifunctionele NME centra
Gebleken is dat functies, in combinatie met een globale indeling van doelgroepen, een goed uitgangspunt zijn voor de bepaling van een multifunctioneel NME centrum van de toekomst als gebouw. Pas als de functies bekend zijn, kan worden nagegaan hoe het NME centrum van de toekomst er uit moet zien. Op basis van clustering van functies gecombineerd met globale doelgroepen zijn de volgende vier typen NME centra van de toekomst onderscheiden:
a. het multifunctionele NME centrum als trekpleister.
b. het multifunctionele NME centrum als deel van de omgeving.
c. het multifunctionele NME centrum als winkel.
d. het multifunctionele NME centrum als kantoor.
In theorie lijken alle functies in één instelling verenigbaar. Op basis van gegevens van het onderzoek en op basis van de praktijk blijkt het echter onmogelijk te komen tot één type multifunctioneel NME centrum van de toekomst. Belangrijkste beperkingen hangen samen met geografische factoren, historisch gegroeide situaties, het overheidsbeleid, en financiële beperkingen. In de praktijk zal het niet mogelijk zijn één NME centrum te vinden dat precies voldoet aan de omschrijving van een van de vier typen. Het is relevanter afzonderlijke functies als uitgangspunt te nemen en beredeneerd een keuze te maken voor het vervullen van deze functies. Hieronder zullen de vier typen centra kort worden besproken.

a. Het multifunctionele NME centrum als trekpleister
Omdat er in het centrum van de stad geen aantrekkelijke omgeving is, kan worden gekozen voor een decentraal gelegen centrum. Dit centrum moet zo aantrekkelijk zijn dat mensen, ondanks de afstand, het centrum toch bezoeken. De aantrekkingskracht van het centrum moet daarnaast zo groot zijn dat het ook bezoekers van buiten de regio zal trekken. Voor het zeer aantrekkelijk maken van het centrum zal veel geld nodig zijn. Om de zaak rendabel te houden zijn daarom veel bezoekers nodig.

Het centrum moet zowel een binnen- als een buitenruimte bevatten. Bezoekers van het centrum moeten vooral bestaan uit dagrecreanten, het grote publiek, jongeren buiten en binnen schoolverband (schoolreisjes), service-clubs als Rotary en bedrijfsuitstapjes. Het NME centrum moet dagelijks geopend zijn.

Voorbeelden van activiteiten voor dit centrum zijn onder meer: (natuur)paden en routes, modeltuin/thematuin, tentoonstellingen, interactieve computerprogramma's, wandelingen, wandel, roei- en fietsroutes, informatie/documentatie/bibliotheek/milieutelefoon en doe-activiteiten.

Onder meer de volgende faciliteiten moeten in het centrum aanwezig zijn:

binnenruimte : mediatheek, informatiebalie, studieruimte/leeshoek, museum/expositieruimte, kantoorruimte, magazijn/opslag/archief, 'lokkers'

buitenruimte : bezoekerscentrum, stadspark, bos/park (voor excursies), ecologisch gebied (park), natuurgebied (park), recreatiegebied (park), padencentrum (natuurpaden en wandelingen), thematuin, avonturentuin, dierentuin, arboretum, dorpslandschap, tropische kas, ecosystemen, kunstbeest/-plant, 'lokkers', extra steunpunten

Parkeerruimte voor bezoekers moet uiteraard ook tot de faciliteiten behoren.

b. Het multifunctionele NME centrum als deel van de omgeving

Dit type centrum moet zo gelegen zijn dat het een wijkfunctie heeft en moet binnen fietsafstand (ongeveer 5 km) bereikbaar zijn. Bezoekers moeten georganiseerde doelgroepen, uiteindelijke doelgroepen en intermediaire organisaties betreffen. Bij de laatste betreft het vooral organisaties op het terrein van natuur en milieu die zeker de ruimtelijke faciliteiten van het NME centrum zullen gebruiken voor hun eigen activiteiten. Na school- en werktijd moet het centrum ook geopend zijn.

Hier moeten onder andere de volgende activiteiten worden georganiseerd: lessen op lokatie, lessen op educatieve tuinen en op schooltuinen, activiteiten in verband met de stadsboerderij en de modeltuin/thematuin, tentoonstellingen, leskisten + (levende) materialen, ondersteunende taken naar de gemeente, recreatieve activiteiten met een educatief tintje en doe-activiteiten. De volgende faciliteiten kunnen deel uitmaken van een NME centrum als deel van de omgeving:

binnenruimte : mediatheek, informatiebalie, studieruimte/leeshoek, informatiecentrum, leslokaal, onderwijswerkplaats, vergaderruimte, dierotheek, kantoorruimte, magazijn/opslag/archief, personeelsruimte, stadsboerderij

buitenruimte : bezoekerscentrum, bos/park (voor excursies), ecologisch gebied, natuurgebied, milieuwijkpark, padencentrum, schooltuin bij school, educatieve tuin bij NME centrum, multifuncionele tuin, voorbeeldschooltuin, avonturentuin, fietsenstalling (voor personeel en publiek).

c. Het multifunctionele NME centrum als winkel

Dit centrum moet zeer centraal (bijvoorbeeld in een winkelcentrum) zijn gelegen en moet voor iedereen makkelijk bereikbaar zijn. Openingstijden moeten overeenkomen met de winkeltijden. Mensen moeten makkelijk kunnen binnenlopen, er moet veel informatiemateriaal aanwezig zijn en verschillende artikelen moeten er worden verkocht. Het centrum moet ook doorverwijzen naar andere organisaties waar mensen terecht kunnen komen omtrent onderwerpen op het gebied van natuur en milieu. Verder moet er een vergaderruimte beschikbaar zijn. Het centrum moet ook via de computer en de telefoon bereikbaar zijn. Essentieel is dat wensen van (potentiële) deelnemers op NME-gebied achterhaald worden. De doelgroepen moeten in hun eigen sociale context worden opgezocht, men moet weten wat onder mensen leeft, zodat zo goed mogelijk kan worden ingespeeld op de wensen en behoeften van mensen.

Activiteiten die door een dergelijk centrum georganiseerd moeten worden zijn onder meer: lessen in het NME centrum, cursus niet expliciet voor het onderwijs, tentoonstellingen, meeneemmateriaal, spellen, levende materialen (zaden), interactieve computerprogramma's, wandel- roei, en fietsroutes (op papier), folders, stedelijke campagnes en wedstrijden.

De volgende faciliteiten kunnen deel uitmaken van een dergelijk centrum: mediatheek, informatiebalie, studieruimte/leeshoek/computerhoek, vergaderruimte, kantoorruimte, magazijn/opslag/archief, personeelsruimte, fietsenstalling.

d. Het multifunctionele centrum als kantoor

Dit centrum moet voornamelijk zijn gericht op intermediaire organisaties en georganiseerde doelgroepen. Functies van het centrum moeten vooral ondersteunend van aard zijn. Educatie en voorlichting moeten vooral worden gezien als aanvullend op dat wat natuur- en milieu organisaties op het uitvoerend vlak al aan educatieve activiteiten verrichten voor diverse doelgroepen. Dit type NME centrum zal ook onderzoek doen voor een diversiteit aan opdrachtgevers op het gebied van nieuwe doelgroepen en activiteiten. In het NME centrum als kantoor moeten begeleidingsvaardigheden en het overzicht over het veld aanwezig zijn. Dat veld moet zich overigens niet alleen beperken tot het terrein van natuur- en milieu-organisaties. Met andere organisaties worden relaties onderhouden: om onderdelen van natuur- en milieu in te passen in de programma's van die organisaties, om op de hoogte te raken en blijven van doelgroepen en om daar passende educatieve activiteiten mee en voor te ontwikkelen. Dit centrum moet dus ook het lokale beleid ondersteunen in het realiseren van milieubeleidsdoeleinden.

Te denken valt aan: lessen op lokatie, cursus niet expliciet op onderwijs gericht, tentoonstellingen, leskisten en materialen, interactieve computerprogramma's, wandel- roei- en fietsroutes (onder meer in folders), milieumarkt, tv programma's, informatie/documentatie/bibliotheek/milieutelefoon, ondersteunende taken naar gemeenten en naar lokale natuur- en milieu-organisaties, onderdak voor intermediaire organisaties, deskundigheidsbevordering en stedelijke campagnes. De volgende faciliteiten kunnen deel uitmaken van een NME centrum als kantoor: informatiecentrum, vergaderruimte, kantoorruimte, magazijn/opslag/archief, personeelsruimte.

Relevante ontwikkelingen

In het eindrapport zijn daarnaast, aan de hand van tien gesprekken met deskundigen, een aantal maatschappelijke ontwikkelingen geschetst die van belang zijn voor het ontwerpen van NME centra van de toekomst. Algemene maatschappelijke ontwikkelingen die zijn geschetst zijn onder meer: verstedelijking van de samenleving, globalisering of internationalisering, ontwikkeling van de informatietechnologie, toenemende virtuele wereld, aandacht voor interactieve beleidsvorming. Meer NME specifieke ontwikkelingen die zijn geschetst zijn onder andere: aandacht voor 'actief leren' in het onderwijs, meer autonomie voor scholen, en ontwikkelingen in het voortgezet algemeen volwassenenonderwijs (VAVO).

Stappenplan

Verder is in het rapport door middel van een stappenplan aangegeven *hoe* kan worden gekozen voor een NME centrum van de toekomst. Hierbij is een matrix aangegeven met de elementen functies, doelgroepen, activiteiten en faciliteiten, die in de praktijk gebruikt kan worden als instrument voor ontwikkeling van een NME centrum van de toekomst. Deze matrix is in Bijlage I weergegeven.

Toekomstige activiteiten

Het vervolgonderzoek op het project aangaande een onderzoek naar een multifunctioneel NME centrum van de toekomst heeft als titel 'Werken in een centrum voor natuur- en milieu-educatie van de toekomst'. Uit het onderzoek naar NME centra van de toekomst is gebleken dat er een breed pakket aan taken ligt voor werkers van NME centra, waarvoor veelal de benodigde deskundigheden en vaardigheden ontbreken. Ook enkele gesprekspartners hebben aangegeven dat bepaalde deskundigheden ontbreken. Deze deskundigheden vallen niet rechtstreeks af te leiden uit de genoemde, gewenste functies voor het multifunctionele NME centrum van de toekomst. Nader onderzoek is dus nodig om te komen tot een pakket van vereiste deskundigheden voor de 'NME werker van de toekomst'. Gekoppeld aan een dergelijk pakket zou moeten worden onderzocht waar de verschillende vereiste deskundigheden kunnen worden verworven. Voor het vervolgproject 'NME centrum nieuwe stijl' van de NME-diensten vier grote steden is *f* 75.000,- begroot. Een vervolgsubsidie, om het 'Werken in een NME centrum van de toekomst' nader uit te werken, is voor twee derde toegekend.

5. EFFECT-INDICATOREN

Bereik
Tijdens de studiedag zijn de voorlopige onderzoeksresultaten aan circa 70 betrokkenen, waaronder vooral medewerkers van NME centra, gepresenteerd. Op deze dag is deelnemers tevens de gelegenheid geboden met de matrix te oefenen, als hulpmiddel om na te denken over mogelijke functies, doelgroepen, activiteiten en faciliteiten voor NME centra in de toekomst.

Om meer belangstelling voor het project te creëren, zou het onderzoeksrapport mogelijk op meer overzichtelijke wijze moeten worden gepresenteerd, en meer praktische handvatten voor gebruik moeten bieden. Het huidige onderzoeksrapport is zeer uitgebreid en bevat ten dele gegevens die voor praktisch gebruik niet direct relevant zijn.

In Amsterdam heeft men reeds een projectvoorstel ingediend voor ontwikkeling van een instrument (met behulp van het landelijk uitgwerkt kader) waarmee stadsdelen geadviseerd kunnen worden over de totstandkoming van een samenhangend NME beleid en de vorming van een lokaal NME centrum. Met dit project moet tevens stimulering en ontwikkeling van lokale NME centra in de stadsdelen worden beoogd.

Relatie met doelstelling
Een van de doelstellingen van het onderzoek was aan te geven welke maatschappelijke ontwikkelingen in de nabije toekomst tot welke activiteiten op het terrein van NME kunnen leiden. Op basis van gesprekken met tien deskundigen zijn hierover uitspraken gedaan. De uitkomsten hiervan zijn kwalitatief van aard. Met name de beargumentatie is van belang geweest bij het achterhalen van relevante ontwikkelingen. De geformuleerde ontwikkelingen zijn gerelateerd aan te ondernemen activiteiten op het terrein van NME.

Gaandeweg het onderzoek is het accent meer te komen liggen op functies (in plaats van op activiteiten zoals oorspronkelijk gepland) waarop de centra zouden moeten zijn gericht en is de aandacht voor activiteiten meer op de achtergrond geraakt. Deze verandering was nodig omdat het niveau van activiteiten te concreet bleek voor de (externe) gesprekspartners. 'Activiteiten' bleken dus geen goede ingang te zijn om gegevens bij gesprekspartners te achterhalen. 'Functies', genoemd door gesprekspartners, bleken in combinatie met doelgroepen een goede, bruikbare (voldoende abstract, maar concreter dan doelstellingen) ingang te zijn om te komen tot typen multifunctionele NME centra.

Concrete ruimtelijke eisen zijn hierbij echter zijdelings besproken. In het rapport worden wel voorbeelden gegeven van benodigde faciliteiten voor het NME centrum en zijn wel indicaties aangegeven van hoe een NME centrum in de toekomst er moet uitzien, maar duidelijke ruimtelijke eisen ontbreken. Aan de tweede doelstelling, beantwoording van de vraag in welke ruimtelijke eisen vervolgens deze NME-activiteiten dienen te worden vertaald in een multifunctioneel centrum van de toekomst is daarom in beperkte mate voldaan.

6. BESCHOUWING

In dit hoofdstuk wordt het project van een kwalitatieve waardering voorzien.
De eerder in dit document gehanteerde indeling in input-, proces-, produkt- en effect-indicatoren wordt ook in dit hoofdstuk gebruikt.

6.1. Succes- en faalfactoren

Input-indicatoren

Succesfactoren
- Voor het project bestond een concrete aanleiding/behoefte, de vier grote steden hebben, op korte termijn, te maken met het ontwikkelen en inrichten van nieuwe centra voor NME in hun werkgebied. De gemeenten Rotterdam en Utrecht hebben reeds concrete plannen voor NME nieuwbouw.
- Het project is zeer degelijk uitgevoerd. De verschillende uitgevoerde onderzoeksfasen zijn goed doordacht en beargumenteerd.

Faalfactoren
- De oorspronkelijke offerte is zeer globaal uitgewerkt[1]
  - er is geen verdeling naar dagen gemaakt
  - men zou een draaiboek opleveren, maar dit heeft men uiteindelijk niet gedaan

Proces-indicatoren

Succesfactoren
- Bij de uitvoering van de verschillende onderzoeksactiviteiten is zeer fundamenteel te werk gegaan
- Het onderzoek is systematisch uitgevoerd
- Er is gedurende het onderzoek veel interactie geweest tussen de onderzoeker en de praktijk van het werkveld waarop het onderzoek was gericht waardoor het oorspronkelijke onderzoeksplan goed kon worden bijgesteld
- Er zijn meer onderzoeksactiviteiten (rondetafelgesprekken, studiedag) verricht dan oorspronkelijk gepland

Faalfactoren
- In het onderzoek zijn de doelgroepen van NME beperkt bij het onderzoek betrokken, het accent ligt vooral bij NME en niet zozeer bij andere organisaties
- Bij het maken van de onderzoeksopzet is weinig gekeken naar eerdere ervaringen met soortgelijke projecten (op andere beleidsterreinen). Indien dit wel gedaan zou zijn, zou de eerste onderzoeksopzet mogelijk goed zijn geweest.
- Het project heeft vertraging opgelopen.

[1] Dreigt weer te gebeuren met vervolgaanvraag: 1 A4.

Produkt-indicatoren

Succesfactoren
- Veel aandacht voor doorwerking (afsluitende studiedag)

Faalfactoren
- Het uiteindelijke rapport is zeer uitgebreid waardoor voor sommige gemeenten de drempel om van het onderzoek gebruik te maken mogelijk te hoog is (wel is het rapport in twee delen gesplitst, waarbij één deel geschikt is voor praktisch gebruik)

Effect

Succesfactor
- neveneffect: deelnemers aan project bezien eigen werksituatie kritisch

6.2. Mate waarin invulling wordt gegeven aan doelstellingen en beleidsaccenten van de NME-Extra Impuls

6.2.1. Relatie met doelstellingen Kaderplan NME-Extra Impuls

Met meer aandacht voor NME centra, is meer aandacht voor ontwikkeling van buitenschoolse activiteiten op het gebied van natuur en milieu. Door de multifunctionaliteit van de centra worden diverse doelgroepen bereikt en wordt een breed aanbod van activiteiten gecreëerd.

6.2.2. Relatie met beleidsaccenten Kaderplan NME-Extra Impuls

Inhoudelijke vernieuwing
Nieuw is dat men bij nieuw te ontwikkelen NME centra gesystematiseerder en beter doordacht te werk kan gaan dan voorheen. Aan de hand van gestelde richtlijnen zal duidelijker kunnen worden nagedacht over wat men precies met het NME centrum wil en wat voor een consequenties dit heeft voor het gebouw. Daarnaast zal bij nieuw te ontwikkelen centra het accent meer op duurzaamheid komen te liggen. Tenslotte is er nu tevens meer aandacht voor andere, dan de traditionele (leerlingen van PO en VO), doelgroepen.

Kwaliteitsverbetering
Binnen het project is niet direct aandacht voor elementen van kwaliteitszorg, maar het stappenplan kan wel worden gezien als middel waarmee gemeenten bij de ontwikkeling van nieuwe NME centra aan kwaliteitsverbetering kunnen doen.

Doorwerking
In Amsterdam is men reeds bezig om met de gestelde aanpak te komen tot ontwikkeling van NME centra in verschillende stadsdelen. Verder is in het tweede rondetafelgesprek (voor deelnemers van buiten de vier grote steden) de matrix getoetst. Hierbij zijn inhoudelijke aanvullingen genoemd, die uiteindelijk zijn meegenomen bij aanpasing van de matrix. Hierdoor is de matrix ook geschikt gemaakt voor gebruik door doelgroepen buiten de vier grote steden.

Gedurende de studiedag zijn veel belangstellenden van het onderzoek op de hoogte gebracht. Dit zal in positieve zin bijdragen aan de mate waarin van het onderzoek gebruik wordt gemaakt.

LITERATUUR

- Plan van aanpak en begroting 'Een multifunctioneel NME centrum van de toekomst'
- Concept-rapport 'Een multifunctioneel NME centrum van de toekomst', juni 1997

BIJLAGE 1

2.3.1 Matrix van mogelijke functies, doelgroepen, activiteiten en faciliteiten

Mogelijke **FUNCTIES** en subfuncties

EDUCATIE EN VOORLICHTING
- subfuncties
  - scholing, training, deskundigheidsbevordering, begeleiding
  - informatie, documentatie, advies, beschikbaarstelling, distributie,lokaal aanspreekpunt, gids

VOORZIENINGEN
- subfuncties
  - uitvalsbasis NME-activiteiten nabij/complex
  - bezoekerscentrum
  - veldstudiecentrum
  - kinderboerderij
  - multifunctionele tuinen
  - avonturentuin
  - dierotheek
  - museum
  - biologisch (les)centrum

ACTIVERING
- subfuncties
  - activering, voorlichting, advies, werving, keuzebegeleiding

ONDERZOEK
- subfunctie
  - onderzoek naar nieuwe doelgroepen en nieuwe activiteiten
  - signalering

ONTWIKKELING
- subfunctie
  - ontwikkeling van materialen, modellen, producten, netwerken

STIMULERING
- subfunctie
  - stimulering van al bereikte deelnemers tot het doen van uitspraken voor vernieuwing van het aanbod

FACILITERING AAN DERDEN
- subfunctie
  - facilitering: van ruimten, fondsen
  - coördinatie/projectmanagement

BEMIDDELING
- subfunctie
  - doorverwijs
  - makelaars
  - bemiddeling

NETWERK
- subfunctie
  - intermediaire, instrumentele
  - intermediaire, partner
  - intermediaire, activerende
  - brug

BELEID
- subfunctie
  - beleidsontwikkeling voor de (interne) organisatie
  - beleidsontwikkeling bestuur (politiek)

ORGANISATIE
- subfunctie
  - advies ten behoeve van organisatienetwerk

MAATSCHAPPIJ
- subfunctie
  - platform/forum
  - antenne
  - opbouwwerk

CULTUUR

subfunctie	-	cultuur in de zin van cultureel erfgoed (bewerkte natuur)
	-	cultuur in de zin van de eigen horizon verleggen (eigen oude gewoonten en gebruiken ter discussie stellen)

RECREATIE

subfunctie	-	recreatie

ZORG

subfunctie	-	zorg

INTERNATIONAAL

subfunctie	-	internationale uitwisseling

VOORWAARDEN SCHEPPEN

subfunctie	-	monitoring & evaluatie, kwaliteitszorg
	-	coördinatie/projectmanagement
	-	beleid

Mogelijke **doelgroepen**

driedeling in doelgroepen:

1. **Georganiseerde doelgroep** waarvoor NME-activiteiten worden georganiseerd waarbij het **organisatorisch verband** het aanspreekpunt is. Mensen worden dus aangesproken op hun deel uit maken van een bepaald organisatorisch verband (als professional of als vrijwilliger). Dat organisatorisch verband kan een samenwerkingsverband zijn met een formele status (vereniging, stichting) of met een informele status.

2. **Uiteindelijke doelgroep** waarvoor NME-activiteiten worden georganiseerd:
   Mensen worden **niet** aangesproken op hun lidmaatschap van een (formele of informele) organisatie, maar op een eigenschap, hoedanigheid en/of behoren tot de groep waarop degenen afkomstig uit de **georganiseerde** doelgroep zich richten.

3. **Intermediaire doelgroep**
   a. intermediaire **partner**organisaties ten behoeve van samenwerking met andere organisaties op **gelijkwaardige** basis, bij voorbeeld om een gemeenschappelijk doel te bereiken.

   b. intermediaire **instrumentele** organisaties ten behoeve van het 'verkopen' van NME-maatregelen (NME als beleidsinstrument) aan uiteindelijke doelgroepen of georganiseerde doelgroepen. In deze situatie is de inbreng **ongelijkwaardig**. Het omgekeerde kan zich overiegns ook voordoen, nl. dat een andere organisatie NME inzet om de eigen (niet-NME) doelen te realiseren. Het doel van de organisatie die de andere organisatie inzet is bovengeschikt. Expliciet dient te worden opgemerkt dat de activiteiten die in dit kader worden verricht nog steeds heel goed **educatieve** kunnen zijn. Door het gebruik van het woord 'instrumenteel' zou de indruk kunnen worden gevestigd dat het in dit verband alleen om technieken, trucs (instrumenten) zou gaan. Zoals al eerder is opgemerkt, is de inzet van NME als beleidsinstrument niet per definitie onjuist of NME-onwaardig.

   c. intermediaire **activerende** organisaties met als doel deelname van uiteindelijke doelgroepen of georganiseerde doelgroepen aan NME-activiteiten of aan maatschappelijke activiteiten van natuur- en milieu-organisaties te bewerkstelligen.

Mogelijke activiteiten voor een NME Centrum van de toekomst

- lessen op lokatie (het NME Centrum); met onder meer de mogelijkheid voor de werkvorm spel
- lessen op educatieve tuinen, op schooltuinen
- activiteiten, met inbegrip van lessen, op de kinderboerderij (bij voorbeeld aan kleuters)
- cursus niet expliciet voor het onderwijs (bij voorbeeld ecologisch tuinieren; cursus ecologisch beheren; snoeicursus; cursus in de wijk, dus dichtbij de mensen i.p.v. in het centrum; ecoteam)
- modeltuin/thematuin
- tentoonstellingen
- leskisten + (levende) materialen (bij voorbeeld voor georganiseerde doelgroepen als ecoteams of konijnen voor leerlingen); mobiel materiaal (als een mobiele geluidsinstallatie, klapkar, klapbus, zwerfvuilspel, tent; meeneemmateriaal, om uit te delen)
- interactieve computerprogramma's
- wandelingen, wandel-, roei- en fietsroutes (onder meer in folders aangegeven)
- (natuur)paden en routes
- folders (voor het algemene publiek of bij voorbeeld gericht op een bepaalde doelgroep)
- periodieke uitgave of nieuwsbrieven
- milieumarkt
- 'de straat op'; straatsgewijze aanpak
- mailing
- column in huis-aan-huisblad
- t.v.-programma's
- informatie/documentatie/bibiliotheek/milieutelefoon (bij voorbeeld in bezoekerscentrum met bijenstal)
- ondersteunende taken naar gemeente, en naar lokale natuur- en milieu-organisaties (vrijwilligers, georganiseerde doelgroepen)
- recreatieve activiteiten met een educatief tintje
- doe-activiteiten
- projecten (leefbaarheid/zwerfvuil, evt. met partners)
- afvalinzamelingsvoorbeelden
- bijeenkomsten (bij voorbeeld contactpersonenbijeenkomst, werkbijeenkomsten; informele bijeenkomsten; forumdiscussie)
- toevallige ontmoeting
- bos/parkexcursies
- onderdak (jeugd)natuur- en milieu-organisaties (bij voorbeeld dierenclub, jeugdnatuurmilieuclub)
- VSD (verlengde schooldag)
- deskundigheidsbevordering
- stedelijke campagnes, publieksactie, wedstrijd
- toezichthouden (parkwachters)
- fondsen

Mogelijke faciliteiten van een NME Centrum van de toekomst

Onderverdeling in binnenruimte en buitenruimte.

binnenruimte centraal
- mediatheek (bibliotheek, diatheek, onderwijswerkplaats)
- informatiebalie (laagdrempelig)
- studieruimte/leeshoek
- informatiecentrum (materialen voor bijv. ecoteam, voor NME-werkers in eerste instantie om in te kijken en niet voor het grote publiek)
- museum; expositieruimte (multifunctioneel: grootte is veranderbaar; met lesruimte)
- leslokaal (lesruimte, incl. ruimte voor spelvorm; in kinderboerderij, cursus + op lokatie NME Centrum)
- onderwijswerkplaats, veldwerk, ruimte werkbijeenkomsten
- vergaderruimte (ten behoeve van deskundigheidsbevordering)
- kantoorruimte (bijvoorbeeld om ideeën te ontwikkelen voor activering; voor deskundigheidsbevordering)
- magazijn/opslag/archief
- personeelsruimte
- stadsboerderij (waaronder kinderboerderij)
- dierotheek (onderdeel van kinderboerderij, m.n. voor scholen)

buitenruimte centraal
- bezoekerscentrum
- stadspark
- bos/park (voor excursies)
- ecologisch gebied (park)
- natuurgebied (park)
- recreatiegebied (park)
- milieuwijkpark
- padencentrum (natuurpad(en); wandelingen)
- schooltuin bij school
- educatieve tuin bij NME Centrum; t.b.v. VSD (Verlengde Schooldag) (met inbegrip van schoolinstructiebos of boshoek en kindertuin)
- multifunctionele tuin (in tegenstelling tot schooltuin bij school)
- voorbeeldschooltuin bij NME Centrum
- thematuin (waaronder heemtuin, kruidentuin, landschapstuin (voorbeeldtuinen), botanische tuin, paaivijver en paludarium; veldwerkfaciliteiten; voorbeeld van ecologisch beheer)
- producttuin/kwekerij (als functie van het NME Centrum; veldwerkfaciliteiten)
- avonturentuin (plukweide; veldwerkfaciliteiten; buurtnatuurtuin; (speel)bos)
- dierentuin
- nutstuin (wijknatuurtuin, volkstuin; t.b.v. ecologisch tuinieren of beheren)
- arboretum
- dorpslandschap: heden (akkerdorpslandschap; boerendorp en prehistorisch project)
- bijenstal
- tropische kas
- ecosystemen, watergebruik, energie en voedsel (windmolen; een ruimte over afval)
- kunstbeest (knuffelhoek)
- faciliteiten voor anderen om die anderen binnen te krijgen (ook wel 'lokkers' genoemd; in de buitenruimte; met inbegrip van lokkers in de binnenruimte: vergaderruimte/ cursusruimte)
- extra steunpunten (tent, mobiele geluidsinstallatie, klapkar, klapbus, bordjes, meeneemmateriaal)
- fietsenstalling (dienstfiets)

III

DIFFUSE BRONNEN

III DIFFUSE BRONNEN

1. KORTE SCHETS VAN PROJECT

Naam project	:	Diffuse bronnen
Aanvragende organisatie	:	Stichting Reinwater
Toegekende subsidie 1996	:	*f* 54.000,=
Binnen- of buitenschools project	:	buitenschools
Doel	:	o.m. doelgroep bewust maken van aandeel in de problematiek van diffuse bronnen
Primaire doelgroep	:	sectoren bouw, consumentenprodukten, landbouw en scheepvaart bedrijven, overheden, maatschappelijke organisaties, onderzoeksinstellingen)
Onderwerp	:	discussiesgroepen over diffuse bronnen
Vervolgaanvraag gehonoreerd	:	ja

2. INPUT-INDICATOREN

2.1. Achtergrond, doel, doelgroep en thema van het project

Achtergrond
Het thema diffuse bronnen stond reeds voorafgaand aan de NME-Extra Impuls bij Reinwater in de belangstelling. In het jaar 1992/1993 is door de Stichting Reinwater op basis van de zogenaamde ketenbenadering (interviewronde onder externen inclusief organisaties anders dan alleen milieu-organisaties) geïnventariseerd welke 'waterthema's' de meeste aandacht behoeven. Doel van deze ronde was de formulering van een onderbouwde doel- en taakstelling voor Stichting Reinwater. Diffuse bronnen was één van de thema's die uit deze externe inventarisatieronde naar voren kwam. Diffuse bronnen zijn bronnen die per stuk niet veel verontreiniging veroorzaken maar door hun aantal wel een groot probleem vormen voor het oppervlaktewater. De oplossing van diffuse bronnen is veel minder eenvoudig dan die van zogenaamde 'puntbronnen'.
Tegen deze achtergrond heeft de Stichting Reinwater een onderzoek opgezet naar problemen en oorzaken van diffuse bronnen. Dit project is uit eigen middelen gefinancierd (het bleek niet mogelijk een externe financier te vinden). Eén van de conclusies van dit onderzoek was dat de problematiek buiten de water-beleidswereld nauwelijks bekend is. Veroorzakers van verontreiniging weten slechts in beperkte mate wat hun handelen voor gevolgen heeft voor het water. Verder blijkt de oplossing van diffuse bronnen veeleer in een verandering van houding te liggen dan in enkele eenvoudige technische aanpassingen. Op basis van de conclusies van onderhavig onderzoek wordt dan ook gekozen voor een educatief project.

Doel

Doelstelling in terminologie van het project
In de projectaanvraag voor het educatieve project 'Diffuse bronnen' zijn de volgende doelen geformuleerd:
1. de diffuse bronnenproblematiek hoog op de politieke agenda krijgen bij de betrokken sectoren door middel van educatieve meetings;
2. de actoren bewust maken van hun aandeel in de problematiek en een rol geven in de mogelijke oplossingen daarvan;
3. via de bijdrage van actoren de analyse van oorzaken van diffuse bronnen verbeteren, zodat nieuwe vervolgstappen kunnen worden ontwikkeld in de richting van een duurzaam waterbeleid
4. de resultaten van de educatieve meetings uitdragen d.m.v. artikelen in vakbladen.

In het projectplan wordt ook een taakstelling genoemd betreffende het aantal personen dat met de meetings bereikt zal worden: 60[1].

[1] In dit stadium ging men er nog vanuit dat er zes meetings georganiseerd zouden worden. Dit zijn er later vijf geworden.

Doelstelling en beleidsaccenten in terminologie van het kaderplan NME-Extra Impuls
Het kaderplan van de NME-Extra Impuls onderscheidt twee *doelstellingen*:
- versterking van de structurele inbedding van NME in het onderwijs;
- ontwikkeling en implementatie van buitenschoolse NME.

Het onderhavige project betreft buitenschoolse NME.

Het Kaderplan maakt verder melding van drie mogelijke *beleidsaccenten*: inhoudelijke vernieuwing, kwaliteitsverbetering en doorwerking.

Diverse bronnen geven verschillende meningen in hoeverre het project hieraan beantwoordt:
- in de projectaanvraag wordt niet expliciet verwezen naar de mate waarin het project voldoet aan één of meer van de drie beleidsaccenten van de NME-Extra Impuls.
- tijdens het interview wordt gesteld dat het project met name aan het accent inhoudelijke vernieuwing invulling geeft en in mindere mate aan doorwerking en kwaliteitsverbetering.
  De inhoudelijke vernieuwing betreft een methodische vernieuwing, en wel de openheid van de discussie. Bij de organisatie van de meetings is er heel bewust naar gestreefd om als organiserende NME-organisatie geen normatief standpunt in te nemen. Het uitgangspunt bij de discussies is een analyseschema waarin het probleem van diffuse bronnen schematisch is weergegeven. De deelnemers aan de discussie worden uitgenodigd om hierop te reageren. Het is de bedoeling dat deelnemers zelf ontdekken dat ze 'probleemeigenaar' zijn. In andere termen, het betreft een 'bottum-up' en geen 'top-down' benadering.

  Verder wordt tijdens het interview gesteld dat in het project ook aandacht wordt gegeven aan doorwerking: zowel in de vorm van producten (er wordt een aantal artikelen gepubliceerd in de vakpers) alsook een meer beleidsmatige doorwerking (invloed op nationaal beleid door middel van deelname aan beleidsvoorbereidende commissies; er is ook een meeting georganiseerd met opinieleiders specifiek gericht op uitstraling van het project). De projectmedewerkers brengen naar voren dat het gehele project in feite is gericht op doorwerking, en wel alleen al puur en alleen om het feit dat het om NME gaat en niet om bijvoorbeeld het aanbrengen van technische wijzigingen. Juist door voor het instrument NME te kiezen wordt de problematiek van diffuse bronnen fundamenteel aangepakt.

  De respondenten brengen naar voren dat men ook nog zou kunnen stellen dat het project ingaat op kwaliteitsverbetering, en wel verbetering en aanvulling van het analyseschema zoals dat naar voren is gekomen in een eerder door de Stichting Reinwater uitgevoerd onderzoek naar diffuse bronnen.
- Volgens het NCDO[1] beantwoordt het project aan twee beleidsaccenten: kwaliteitsverbetering en doorwerking. De wijze waarop het project hieraan invulling geeft, wordt door het NCDO niet uitgewerkt.

[1]Dit blijkt uit de wijze waarop het NCDO het project heeft geregistreerd (kenmerkenformulier).

Doelgroep
Het project richt zich op de sectoren bouw, consumentenproducten, landbouw en scheepvaart[1]. Binnen deze sectoren is met vertegenwoordigers van diverse organisaties gesproken, onder meer bedrijven, overheden, onderzoeksinstellingen en belangenorganisaties (bijvoorbeeld Consumentenbond en Nederlandse Bond van Plattelandsvrouwen). Naast deze vier meetings is een meeting met opinieleiders georganiseerd, dit met het oog op een brede doorwerking van de resultaten van het project.

Thema
Ten behoeve van de registratie en classificatie van de projecten hanteert het NCDO een onderverdeling in 9 thema's. Het project diffuse bronnen is geclassificeerd onder het thema duurzaamheid. De projectmedewerkers kunnen zich vinden in deze classificatie.
In het kader van het project is geen aandacht besteed aan mondiale aspecten.
Het project diffuse bronnen richt zich zowel op veranderingen in kennis, houding als gedrag.

2.2. Organisatie van het project en afstemming met andere projecten/organisaties

Projectorganisatie
De projectorganisatie bestond oorspronkelijk uit twee personen: een projectleider met een technische achtergrond en een projectmedewerker gespecialiseerd in educatie en voorlichting. Gaandeweg het project zijn er twee stagiaires aangetrokken. Deze zijn onder meer ingezet op de werving van respondenten. Dit bleek meer tijd te vergen dan was voorzien.

Afstemming met andere projecten/organisaties
Op diverse manieren is afgestemd met andere projecten/organisaties:
- met het Waterpakt[2]: de afstemming vond plaats met het oog op doorwerking van de resultaten van het project in de voorbereiding van de Vierde Nota Waterhuishouding;
- Reinwater heeft diverse sleutelorganisaties benaderd om namen te verzamelen van respondenten met uitstraling in de betreffende sectoren;
- ten behoeve van het project is gebruik gemaakt van een door het ministerie van Verkeer en Waterstaat ontwikkeld instrument: de ketenbenadering;
- de organisatie van de meeting met betrekking tot de scheepvaartsector zal plaats vinden in nauwe samenwerking met de sector in vorm van het Waterpakt. Dit is een bewuste keus: op deze manier probeert Stichting Reinwater de betreffende sector meer bij de problematiek te betrekken. De werkwijze tijdens de meeting is dezelfde als die tijdens de meetings die voor andere sectoren zijn georganiseerd.

[1] In het oorspronkelijke projectplan is ook de sector verkeer opgenomen. Vanwege korting op het aangevraagde subsidiebedrag heeft men deze sector laten vallen. Uit het eerdere onderzoek is gebleken dat de sector verkeer relatief de minste bijdrage levert aan de problematiek van het oppervlaktewater.

[2] Dit is een samenwerkingsverband van de Waddenvereniging, de Werkgroep Noordzee en de Ysselmeervereniging.

2.3. Duur en budget van het project

Duur van het project
Formeel loopt het project van 1 juni 1996 tot en met begin oktober 1996. Het project is echter pas in september 1996 gestart. Dit houdt verband met de korting op de aangevraagde subsidie en de als gevolg hiervan benodigde bijstelling van de subsidie-aanvraag. Het project is niet eerder van start gegaan dan op het moment van de definitieve subsidietoekenning in september, drie maanden later dan oorspronkelijk gepland. Wanneer men eveneens drie maanden bij de aanvankelijke einddatum optelt, dan zou het project in januari 1997 zijn afgerond. Dit is niet het geval. Op het moment dat het interview is afgenomen (half maart) moeten er nog twee meetings plaatsvinden (scheepvaart en meeting met opinieleiders) evenals de uitwerking van de evaluatieresultaten. Eén van de verklaringen voor deze vertraging is een te optimistische inschatting van benodigde dagen. Met name een zinvolle selectie van respondenten bleek meer tijd te kosten dan gepland. Het gevolg is dat het project, buiten de verplichte 10%, voor een deel uit eigen middelen is gefinancierd.

Budget
Oorspronkelijk is een bedrag van *f* 106.100,= aangevraagd. Uiteindelijk is hiervan *f* 54.000,= gehonoreerd. De Stuurgroep heeft met name bezuinigd op de post 'ontwerp- en drukkosten schematische analyse'. Hiervoor was *f* 50.000,= aangevraagd en is uiteindelijk niets toegekend. Als gevolg hiervan heeft de Stichting Reinwater de post voorbereiding verhoogd en één meeting laten vallen.
De definitieve begroting ziet er als volgt uit.

Voor vijf meetings:	
20 dagen[1] voorbereiding	*f* 20.000,=
10 dagen leiden meeting	*f* 10.000,=
5 dagen schrijven artikel tijdschriften	*f* 5.000,=
6 dagen evaluatie, verslaglegging, bijstellen analyse	*f* 6.000,=
training begeleiden meetings	*f* 14.000,=
faciliteiten (zaalhuur en apparatuur)	*f* 5.000,=
eigen bijdrage	*f* 6.000,=
Totaal:	*f* 60.000,=

[1]Het dagtarief van Stichting Reinwater is f 1000,=.

3. PROCES-INDICATOREN

Globaal genomen kunnen de volgende fasen in het project worden onderscheiden.
- voorbereiding;
- organisatie van vijf meetings;
- verslaglegging en evaluatie.

Hieronder wordt van iedere afzonderlijke fase kort verslag gedaan. In de laatste paragraaf staan toekomstige activiteiten centraal.

3.1. Voorbereiding

Een belangrijk deel van de voorbereiding van het project Diffuse bronnen bestond uit de selectie van respondenten. Deze is gebaseerd op een omgevingsanalyse. Per sector is bezien welke partijen een rol spelen als het gaat om diffuse bronnen. Voorbeeld: voor de sector landbouw zijn de volgende partijen relevant: boeren, de politiek, de overheid, groeperingen die last hebben van vervuiling (watersporters, drinkwaterproducenten), experts in de agribusiness, wetenschap en onderwijs.

Het aantal respondenten per discussieronde is als volgt:
- 16 personen binnen de sector Huishoudens en Milieu;
- 17 personen binnen de sector Landbouw;
- 16 personen binnen de sector Bouw;

De discussies met de sector Scheepvaart en de opinieleiders moeten nog georganiseerd worden. Naar verwachting zullen met het project ongeveer 80 mensen bereikt worden.

Zoals eerder gemeld kostte het werven van relevante respondenten veel tijd. Zowel het bepalen van welke personen binnen de sector veel uitstraling hebben alsook het daadwerkelijk benaderen van personen. Wat dit laatste betreft is de voorkeur gegeven aan een telefonische boven een schriftelijke benadering.

Verder is in de voorbereidende fase gewerkt aan het samenstellen van het programma en het reserveren van locaties waar de gesprekken zouden worden gehouden.

3.2. Organisatie van vijf meetings

Er zijn vier sectorale meetings gehouden. Iedere meeting per sector bestond uit drie fasen. In de 'informatiefase' werd het eerdere door Stichting Reinwater uitgevoerde onderzoek gepresenteerd. Dit is gebeurd aan de hand van een zogenaamd analyseschema waarin oorzaken van diffuse bronnen in de diverse sector schematisch zijn weergegeven. Verder hadden alle deelnemers aan de discussie reeds voorafgaand een exemplaar van het eerdere onderzoek ontvangen. Het analyseschema is gebaseerd op dit onderzoek.
In de volgende fase (acceptatiefase) is met de deelnemers een discussie aangegaan om een akkoord te krijgen op de analyse van het probleem van diffuse bronnen. In het projectplan wordt gesteld dat deze fase het meest essentieel is: "in deze fase moeten de deelnemers het probleem van diffuse bronnen tot hun eigen probleem gaan rekenen".

Iedere bijeenkomst eindigde met de actiefase. Hierin is aan de hand van concrete opdrachten naar mogelijkheden gezocht om als deelnemende organisatie of individu een eigen specifieke bijdrage te leveren aan het oplossen van de problematiek.

De laatste meeting betreft een meeting met opinieleiders (15 mei). De opzet van deze meeting is vergelijkbaar met de meetings voor de sectoren. Enige is dat er iets meer accent zal worden gelegd op de algemene mechanismen in de maatschappij die duurzaam omgaan met water in de weg staan (aanscherping van problematiek).

Leereffecten
In het kader van de organisatie van de meetings is een aantal leereffecten opgedaan:
- oorspronkelijk was het de bedoeling dat de discussiebijeenkomsten zouden worden voorgezeten door medewerkers van Stichting Reinwater. In de begroting was een post opgenomen om deze medewerkers een hierop toegespitste training te laten volgen. Uiteindelijk is hiervan geen gebruik gemaakt maar is gekozen voor het aantrekken van externe voorzitters. De reden hiervoor is dat men een zo groot mogelijke objectiviteit wilde nastreven. Op deze wijze zouden eventuele vooroordelen bij de deelnemers betreffende 'radicale/ideële' milieustandpunten van Stichting Reinwater uitgesloten kunnen worden. Het aantrekken van externe voorzitters is gefinancierd uit de gereserveerde trainingsgelden;
- Tijdens de discussies is nogal wat kritiek naar voren gekomen op het analyseschema dat als input voor de discussies heeft gediend. In het oorspronkelijke projectplan nam het analyseschema een belangrijke plaats in. Dit zou bijvoorbeeld na bijstelling professioneel worden vormgegeven. Gaandeweg het project is het analyseschema steeds nadrukkelijker een middel geworden om de discussie op gang te brengen. Er is minder gestreefd naar het tot stand brengen van een perfect analyseschema maar veeleer naar het teweegbrengen van een attitudeverandering bij de deelnemers aan de discussie
- In de loop van de discussies is steeds weer naar voren gekomen dat technische verhalen niet aanspreken. Teneinde een attitudeverandering te weeg te kunnen brengen bij een gemengde groep van respondenten, is het van belang een andere insteek te kiezen dan een technische;
- Gaandeweg ontstond het besef dat de sectoren meer betrokken zouden raken wanneer ze meer betrokken zouden worden bij de organisatie van de meetings.

3.3. Verslaglegging en evaluatie

Van iedere discussiebijeenkomst is een verslag gemaakt. In het volgende hoofdstuk worden de reeds afgeronde verslagen kort samengevat.

Na afloop van de diverse meetings is een telefonische evaluatie gehouden. Er zijn in totaal vier vragen gesteld:
1. Schets in een aantal woorden wat u van de meeting vond?
2. Heeft u er iets aan gehad, in termen van inzicht en/of contacten?
3. Wilt u ook in de toekomst betrokken blijven bij projecten met betrekking tot diffuse bronnen?
4. Heeft u suggesties voor de rol van Stichting Reinwater?

Een eerste analyse van de evaluatievragen leert dat het accent van de vragen op de toekomst ligt (en wel de toekomst van projecten met betrekking tot diffuse bronnen en en de toekomstige rol van Stichting Reinwater hierbij). Wat betreft effecten op het gebied van kennis, houding en gedrag wordt alleen expliciet aandacht besteed aan eventuele kenniseffecten. Effecten op het gebied van attitude en gedrag komen niet aan de orde.

3.4. Toekomstige activiteiten

Toekomstige activiteiten in het kader van het onderhavige project
De discussies in de sector scheepvaart en de algemene ronde met opinieleiders moeten nog plaatsvinden. Verder zal nog een evaluatieverslag worden geschreven naar aanleiding van een telefonische ronde onder alle deelnemers.

Toekomstige activiteiten in het kader van een vervolgproject
Het project krijgt een vervolg. Naast subsidie uit de Extra Impuls (f 54.000,=) is ook subsidie toegekend door het ministerie van VROM (f 50.000,=). Oorspronkelijk zou het vervolgproject twee jaar duren. Echter vanwege het feit dat in eerste instantie slechts voor één jaar subsidie is toegekend, heeft Reinwater ernaar gestreefd om een afgerond geheel voor 1997 te verzorgen.
Het doel van het project is het mobiliseren van actoren die een bijdrage leveren aan de problematiek van diffuse bronnen. Bij de uitwerking van deze doelstelling komt de nadruk te liggen op de sector bouw. De volgende activiteiten zullen worden ondernomen:
- op basis van kennisverzameling wordt een programma voor de bouwsector opgezet;
- er worden workshops georganiseerd voor mensen van de 'werkvloer' (architecten, aannemers, bouwmaterialenhandel, productiebedrijven) en medewerkers van branche-organisaties en relevante milieu- en NME-organisaties;
- er wordt een draaiboek gemaakt op basis van de ervaringen met het bouwproject.

De onderzoekers hebben de indruk dat één en ander nog nader uitgewerkt zou moeten worden.

4. PRODUCT-INDICATOREN

Fysieke producten
Het project heeft de volgende 'fysieke' producten opgeleverd:
- twee verslagen over de discussiebijeenkomsten in de sector Huishouden en milieu, en de Bouw (er worden nog drie discussieverslagen verwacht);
- artikelen in het Reinwater-kwartaaltijdschrift (tevens terugkoppeling naar respondenten) en in een publicatie van het ministerie van LNV.

Verder wordt nog een evaluatieverslag verwacht en worden nog artikelen gepubliceerd in sectorspecifieke bladen.

Hieronder wordt een korte samenvatting gegeven van de twee afgeronde discussieverslagen.

Huishoudens en milieu
De deelnemers aan de discussie bestonden uit vertegenwoordigers van de detailhandel, gedragswetenschappen,consumentenonderzoek,branche-organisaties,milieu-onderzoek en afvalwaterbehandeling. Elke deelnemer heeft op de een of andere manier met huishoudens te maken: leveren van producten, onderzoek naar consumenten/(milieu)gedrag of kennis van het beïnvloeden van consumentengedrag.
Eén van de opvallende resultaten van deze bijeenkomst is het grote verschil in beleving van het probleem bij de deelnemers: bijna de helft van de deelnemers heeft eerder niet van het begrip diffuse bronnen gehoord. Verder komt er veel commentaar op de samenvatting van de probleem- en oorzakenanalyse[1]. Er is behoefte aan meer informatie over de relatieve bijdrage aan diffuse bronnen per sector, de omvang van het probleem in het algemeen, wiens het probleem het is en de reden waarom er voor een sector huishoudens is gekozen. Tijdens de discussie wordt veel aandacht besteed aan het verder toelichten van het probleem. Men komt tot de conclusie dat de 'sector' huishouden een kleine bijdrage levert aan de diffuse bronnenproblematiek. Het blijkt interessanter om als ingang consumentengedrag te nemen. Om zicht te krijgen op consumentengedrag moet de geschetste problematiek concreter worden. Men kan het bijvoorbeeld koppelen aan andere relevante sectoren (zoals bouw en landbouw) en vervolgens kan de invloed van consumentengedrag op andere sectoren uitgezocht worden. Om invloed op consumentengedrag uit te kunnen oefenen, is het noodzakelijk dat wordt geappelleerd aan gezondheids- en veiligheidsaspecten van producten in plaats van aan de zorg voor het milieu.
Tijdens de bijeenkomst is ook aandacht besteed aan mogelijke oplossingen van de diffuse bronnenproblematiek. De door de deelnemers gedane suggesties betreffen globaal genomen drie clusters: beter inzicht in de problematiek, gerichte sturing van consumentengedrag en kwaliteitsverbetering van producten.
Vervolgacties betreffen volgens de deelnemers in eerste instantie verbetering van het analyseschema: in het schema dienen ketens te worden gemaakt tussen gedragingen, stoffen, gevolgen en problemen. De expertise van Reinwater betreft kennis van diffuse bronnen voor het oppervlaktewater. Reinwater zou in samenwerking met partners de diverse relaties uit kunnen werken en operationeel maken.

[1] In bijlage 1 wordt deze samenvatting van de probleemanalyse gepresenteerd.

Bouw en milieu
De deelnemers aan de discussie bestonden uit producenten, consumenten, waterschappen, milieu-organisaties en onderzoekers. Het begrip diffuse bronnen is over het algemeen bekend. De meeste deelnemers hebben moeite met het analyseschema. De redenen hiervoor lopen uiteen: de informatie is te abstract, de actoren moeten per stof worden gesplitst, er wordt geen onderscheid gemaakt tussen sociale, maatschappelijke en politieke oorzaken en de rol van producenten wordt overdreven. In de discussiebijeenkomst is ook aandacht besteed aan mogelijke oplossingen van de problematiek. De naar voren gebrachte oplossingen liggen in de sfeer van onderzoek doen, draagvlak creëren, voorlichting geven en andere bouwmaterialen gebruiken.
De deelnemers zijn van mening dat bij eventuele vervolgacties de probleem-oorzaak-analyse niet meer zo'n grote rol moet spelen. Deze wordt nu bekend verondersteld. Verder dient ook niet teveel aandacht te worden besteed aan normstelling. Belangrijker is dat het probleem eerst door iedereen erkend moet zijn: er moet draagvlak zijn. De bouw moet hiertoe aansluiting zoeken bij bestaande milieuzorgsystemen.

Niet-fysieke producten
Naast 'fysieke' producten heeft het project ook niet-fysieke producten opgeleverd: in het kader van het project heeft Stichting Reinwater nieuwe contacten opgedaan. Dit geldt eveneens voor de deelnemende organisaties.

5. EFFECT-INDICATOREN

Bereik
Met de discussiebijeenkomsten zullen in totaal ongeveer 80 mensen rechtstreeks worden bereikt. Dat is meer dan men had voorzien in het projectplan (60).

Relatie met doelstelling
De doelstelling van het project is geformuleerd in termen van:
- problematiek van diffuse bronnen hoog op de politieke agenda krijgen bij de deelnemende actoren (attitude);
- bewustmaking van de actoren van hun rol in de problematiek (kennis);
- verbetering van de analyse van oorzaken van diffuse bronnen;
- bekendmaking van de resultaten van het project in vakbladen.

In hoeverre de eerste doelstelling is gerealiseerd is niet duidelijk. In de evaluatie is hieraan geen aandacht besteed zodat hierover geen uitspraken gedaan kunnen worden. In de evaluatie is wel een vraag opgenomen over eventuele toename van inzicht bij de respondenten ten aanzien van diffuse bronnen en hun rol daarin. Op het moment van het schrijven van dit werkdocument is het evaluatieverslag echter nog niet afgerond zodat niet kan worden ingegaan op de mate waarin deelnemers aan de discussies een grotere kennis hebben van de problematiek. De derde doelstelling is ten dele bereikt: zoals eerder gemeld bleek gaandeweg optimalisering van het analyseschema geen doel meer op zich: de functie van het analyseschema beperkte zich tot input en discussiestof voor de bijeenkomsten.
De vierde doelstelling (uitstraling van het project door middel van artikelen in vakbladen) is nog niet gerealiseerd maar dit gaat alsnog plaats vinden.

In het projectplan wordt ook aangegeven wat de effecten van het project zullen zijn. Het betreft de volgende drie zaken:
- inzichtelijk maken van de problematiek van diffuse bronnen;
- gebruik van uitkomsten van het project bij de beleidsvoorbereiding op de Vierde Nota *Waterhuishouding;*
- gebruik van de resultaten van het project bij de herziening van Europese richtlijnen op het gebied van waterkwaliteit en waterhuishouding.

In hoeverre het eerste verwachte effect is gerealiseerd, is reeds hierboven aan de orde gekomen. Het tweede effect is gerealiseerd: Stichting Reinwater wordt als gevolg van onderhavig project en het daaraan voorafgaande onderzoek als een expert op het gebied van diffuse bronnen gezien en in die hoedanigheid ook uitgenodigd om deel te nemen aan landelijke beleidsvoorbereidende commissies. Ook heeft bilateraal overleg met Rijkswaterstaat plaats gevonden naar aanleiding van de resultaten van het project.

Uit bovenstaande blijkt dat het project geen doelstellingen heeft geformuleerd met betrekking tot het gedrag van de beoogde doelgroepen. Hiernaar is tot zover ook niet gevraagd tijdens telefonische rondes na afloop van de discussies. Bij de nabelrondes in verband met de nog te organiseren meetings voor de sector Scheepvaart en opinieleiders zullen eventuele veranderingen met betrekking tot houding en gedrag overigens wel aan de orde komen.

6. BESCHOUWING

In dit hoofdstuk wordt het project van een kwalitatieve waardering voorzien. Hierbij wordt de eerder in dit document gehanteerde indeling in input-, proces-, product- en effectindicatoren gebruikt. Aan het einde van dit hoofdstuk wordt bezien in hoeverre het project tegemoet komt aan de doelstellingen en beleidsaccenten van het beleidskader NME-Extra Impuls.

6.1. Succes- en faalfactoren

Input-indicatoren

Succesfactoren

- Er is een duidelijke ratio voor het project, zowel inhoudelijk als instrumenteel:
  - op basis van een extern 'behoefteonderzoek' blijkt dat de problematiek van *diffuse bronnen sterk in de belangstelling staat;*
  - uit eerder uitgevoerd onderzoek blijkt dat het probleem bij diffuse bronnen een kennis- en houdingenprobleem betreft, hetgeen een oplossing vergt in de sfeer van voorlichting en educatie.
- Het project is een logisch vervolg op een eerder door Reinwater uitgevoerd project.
- Het projectplan zit goed in elkaar:
  - er wordt uitgebreid ingegaan op het nut en de achtergrond van het project;
  - niet alleen doelstellingen en op te leveren producten worden geformuleerd, maar ook te verwachten effecten, onder meer doorwerking richting het nationale beleid;
  - het projectplan voorziet in een gespecificeerde begroting (aantal benodigde dagen per te ondernemen activiteiten);
  - in het projectplan wordt reeds aangeven aan de hand van welke methoden de discussies zullen plaatsvinden.
  - doelstellingen, activiteiten en begroting zijn consistent met elkaar.
- De organisatie is zeer bij het project betrokken. Ook zonder subsidie zou het zijn uitgevoerd, maar waarschijnlijk in afgeslankte vorm.
- In het kader van het project is gebruik gemaakt van twee stagiaires. Hiermee zijn goede ervaringen opgedaan. Het werkte aan twee kanten: de stagiaires konden gerichte werkervaring opdoen en Stichting Reinwater kon op deze manier de kosten enigszins drukken.
- In de bijgestelde subsidie-aanvraag (dit naar aanleiding van korting op de aangevraagde subsidie) wordt expliciet aangegeven welke activiteiten wel en welke niet dan wel in mindere mate ondernomen zullen worden. De aard van de wijzigingen wordt goed beargumenteerd.
- De beperking van sectoren naar aanleiding van korting op de aangevraagde subsidie is op rationele gronden gebaseerd.

Faalfactoren

- Het project blijkt te krap begroot. Met name het werven van relevante respondenten heeft veel tijd gekost.

Proces-indicatoren

Succesfactoren
- In het kader van het project wordt gebruik gemaakt van producten en contacten van andere organisaties: bijvoorbeeld de 'ketenmethode' van het ministerie van Verkeer en Waterstaat respectievelijk contacten van het Waterpakt.
- bij de keuze van respondenten is gestreefd naar personen met een grote betekenis/uitstraling voor de betreffende sector.
- De discussiebijeenkomsten worden zo open mogelijk gehouden, in die zin dat er veel aandacht is voor het vóórkomen van een 'vooringenomen milieustandpunt'.

Faalfactoren
- De oplossingsrichtingen die door de diverse sectoren worden aangedragen zijn summier en algemeen van aard. De onderzoekers brengen in dit verband twee mogelijke verklaringen naar voren:
  - bij sommige discussies, zoals Huishouden en milieu, bestaat een relatief groot aandeel van de deelnemers uit onderzoekers en/of personen werkzaam bij een onderzoeksinstelling/onderzoeksafdeling (bijna de helft). Dit houdt mogelijk een verband met de nadruk die met name in deze gespreksgroep wordt gelegd op noodzakelijke verbetering van het analyseschema en niet zozeer op concrete oplossingsrichtingen;
  - het programma voor de discussiebijeenkomsten is ambitieus. De discussie wordt open ingegaan: eerst dient overeenstemming in de groep te ontstaan over de aard en de omvang van het probleem alvorens over oplossingsrichtingen nagedacht kan worden. Aangezien het analyseschema dat als input heeft gediend tot nogal wat vragen leidde, heeft de probleemafbakening relatief veel tijd gekost, zodat er relatief weinig tijd overbleef voor het aandragen en uitwerken van mogelijke oplossingsrichtingen.
- Het project heeft een grote vertraging opgelopen. Dit houdt onder meer verband met een te optimistische inschatting van de benodigde menskracht bij het uitvoeren van de geplande activiteiten.
- De evaluatie tot zover is summier en bevat slechts één vraag waarin expliciet een relatie wordt gelegd met de doelstelling van het project. Echter in de telefonische belrondes na afloop van de nog te organiseren discussierondes voor de Scheepvaart sector en opinieleiders zal wel meer aandacht worden besteed aan de mate waarin de doelstelling is gerealiseerd (onder meer aandacht voor eventuele veranderingen in gedrag in relatie tot de problematiek van diffuse bronnen).

Product/effect-indicatoren

Succesfactoren
- In het kader van het project wordt veel aandacht besteed aan doorwerking. Er worden niet alleen artikelen gepubliceerd in het eigen blad, maar per sector die in het onderzoek wordt betrokken, worden ook artikelen gepubliceerd in specifiek op de betreffende sector toegespitste vakbladen.
- Van alle bijeenkomsten is verslag gemaakt dat aan de deelnemers is toegestuurd.
- Mede dankzij dit project wordt de Stichting Reinwater aangemerkt als een deskundige op het gebied van diffuse bronnen. Uit dien hoofde is de organisatie meerdere malen benaderd om deel te nemen aan beleidsvoorbereidende commissies (onder meer de

CIW, Commissie Integraal Waterbeheer, die betrokken wordt bij de voorbereiding van de vierde Nota Waterhuishouding).

Faalfactoren

- Er bestaat tot zover weinig inzicht in het effect van het project, in die zin dat de houding van de respondenten t.a.v. diffuse bronnen ten positieve veranderd is. Ook bestaat geen inzicht in eventuele gedragsmatige effecten. Eén van de verklaringen hiervoor is dat in de reeds uitgevoerde belrondes na afloop van de discussies geen expliciete vragen over deze onderwerpen zijn gesteld. Het kwam overigens soms wel aan bod bij een open vraag, maar aangezien niet alle respondenten actief met aspecten op het gebied van houding en/of gedrag kwamen, kunnen hierover geen representatieve uitspraken gedaan worden.
  Bij de nog uit te voeren belrondes in verband met de nog te organiseren discussies (Scheepvaart en opinieleiders) zal overigens wel aandacht aan eventuele effecten met betrekking houding en gedrag besteed worden.

6.2. Mate waarin invulling wordt gegeven aan doelstellingen en beleidsaccenten van de NME-Extra Impuls

6.2.1. Relatie met doelstellingen Kaderplan NME-Extra Impuls

Diffuse bronnen is een buitenschools NME-project. Van ontwikkeling en implementatie, zoals expliciet is geformuleerd in de doelstelling met betrekking tot buitenschoolse NME, is in feite geen sprake. Dit komt in een vervolgproject aan de orde: dan wordt een draaiboek gemaakt dat in een pilotproject wordt toegepast (zie ook § 3.4.).

6.2.2. Relatie met beleidsaccenten Kaderplan NME-Extra Impuls

In het kader van het Kaderplan NME-Extra Impuls worden drie beleidsaccenten genoemd: inhoudelijke vernieuwing, kwaliteitsverbetering en doorwerking.

Inhoudelijke vernieuwing
Het project kenmerkt zich met name door inhoudelijke vernieuwing. Dit betreft zowel het onderwerp (diffuse bronnen is een actueel onderwerp dat in bepaalde sectoren nog een volledig onbekend is) als de methode (een open discussie zonder vooringenomen standpunten) en doelgroepen (diverse partijen, onder meer bedrijven en onderzoeksinstellingen) uit een viertal bedrijfssectoren.

Kwaliteitsverbetering
Van kwaliteitsverbetering is sprake in de zin van aanscherping een probleemanalyse die is gemaakt op grond van eerder uitgevoerd onderzoek.

Kwaliteitsverbetering in termen van proces (kwaliteitszorg/professionalisering) is aan de orde in die zin dat het project goed in elkaar zit: de subsidie-aanvraag is consistent wat betreft de relatie tussen probleemanalyse, de doelstelling en geplande activiteiten. Verder maakt het project goed gebruik van een externe behoeftebepaling en bouwt voort op een eerder uitgevoerd onderzoek. Enige is dat het ambitieniveau erg hoog is waardoor het project vertraging heeft opgelopen. Verder is er wel geëvalueerd maar de evaluatie is

erg toekomstgericht en levert weinig gegevens op over de beoogde effecten van het project.

Doorwerking
In het project is veel aandacht besteed aan doorwerking in de zin van maximale verspreiding van de resultaten van het project. Bij de samenstelling van de respondentengroep is rekening gehouden met het aspect doorwerking: er is gestreefd naar een selectie van respondenten met een grote uitstraling naar hun achterban/in hun vakgebied. Verder is een speciale bijeenkomst georganiseerd met algemene opinieleiders, dit ook weer met het oog op een maximale uitstraling van het project. Tot slot wordt de discussie met de sector Scheepvaart in nauwe samenwerking met het Waterpakt georganiseerd, dit met het oog op een grotere doorwerking.

In het kader van het project zijn veel producten opgeleverd: van alle discussiebijeenkomsten zijn verslagen gemaakt. Verder is een aantal artikelen gepubliceerd, niet alleen in de eigen bladen maar ook bladen die specifiek zijn voor de bij het project betrokken sectoren.

Verder wordt, mede als gevolg van onderhavig project, de Stichting Reinwater aangemerkt als een deskundige op het gebied van diffuse bronnen en is in die hoedanigheid meerdere malen uitgenodigd om deel te nemen aan beleidsvoorbereidende landelijke commissies.

LITERATUUR

- Reinwater, Aanvraag project 'Aanpak, Problematiek Diffuse Bronnen', 29 april 1996
- Informatieblad 'Landbouw en milieu',
- Bouw en Milieu, verslag meeting 11/12/96
- Actieprogramma diffuse bronnen, visie milieuorganisaties, 5 februari 1997
- Reinwater kwartaaltijdschrift, nr 3 oktober 1996 (over onder meer diffuse bronnen).
- Huishouden en milieu, verslag meeting 4 december 1996

IV

NME IN DE TWEEDE FASE

IV NME IN DE TWEEDE FASE

1. KORTE SCHETS VAN PROJECT

Naam project	:	NME in de Tweede Fase
Aanvragende organisatie	:	Rijksuniversiteit Groningen/ULO Biologie
Toegekende subsidie 1996	:	*f* 236.500,=
Binnen- of buitenschools project	:	binnenschools project
Doel	:	vervaardigen van een draaiboek voor vakoverstijgende NME-activiteiten
Primaire doelgroep	:	leerlingen en docenten VO
Onderwerp	:	ontwikkeling draaiboek
Vervolgaanvraag gehonoreerd	:	ja

2. INPUT-INDICATOREN

2.1. Achtergrond, doel en doelgroep van het project

Achtergrond
In het kader van NME-Net[1] (een strategische alliantie waarin vijf uiteenlopende instellingen zijn vertegenwoordigd) is eind 1995 gediscussieerd over thema's met betrekking tot NME die nadere aandacht verdienen (nieuwe onderwijskundige ontwikkelingen, onder meer Tweede Fase, waren aanleiding voor deze discussie). Eén van de thema's die uit deze discussieronde naar voren is gekomen, is NME in de tweede fase. In gezamenlijk overleg is binnen deze club besloten dat ULO/Biologie Groningen een aanvraag zou indienen voor de NME-Extra Impuls om een dergelijk project op te starten.

Doel

Doelstelling in terminologie van het project
Het hoofddoel van het project is het 'vervaardigen en testen van een draaiboek ontwikkeling en uitvoering van vakoverstijgende NME-activiteiten'. Uit deze formulering blijkt dat het doel van het project dus bestaat uit het opleveren van een product. Verder is in het projectplan een aantal subdoelen geformuleerd. Deze subdoelen bestaan uit diverse activiteiten die noodzakelijk zijn ter realisering van bovenstaand product. Een beschrijving van deze activiteiten vindt u in hoofdstuk 3 (proces-indicatoren).
Bewust is gekozen om geen uitgewerkte NME-programma's te presenteren maar om een draaiboek te maken waarmee scholen zelf aan de slag kunnen en programma's kunnen maken die passen in de eigen situatie van de school. In het kader van de studiehuis-gedachte kunnen scholen immers zelf invulling geven aan het totaalpakket van verplichte en facultatieve leerlingvaardigheden van de examenvakken en aan de diverse onderwijskundige elementen als educaties en keuze-onderwerpen voor het vrije deel. NME-eindtermen blijken in bijna alle vakken voor te komen (zie § 4.3.).

Op verzoek van de Stuurgroep Tweede Fase is gevraagd om in dit project tevens aandacht te schenken aan 'profielwerkstukken'[2]. De projectorganisatie vond dit een goede aanvulling op het bestaande project. Het onderdeel profielwerkstukken is volledig geïntegreerd in het oorspronkelijke project.

---

[1]Dit netwerk is ontstaan tijdens het eerdere Onderwijsproject (1992-1995). In dit netwerk zijn naast de aanvragende organisaties, nog de volgende instellingen vertegenwoordigd:
Acta Midden Nederland (voormalig nascholingsproject Hogeschool Utrecht), Impuls management advies NME en IVN. Het netwerk heeft een breed aanbod op het gebied van NME ontwikkeld voor diverse doelgroepen (NME-coördinatoren, schoolleiders en schoolondersteuners). De ontwikkelde producten sluiten op elkaar aan.

[2]Het profielwerkstuk is één van de onderdelen van het einndexamendossier. Het profielwerkstuk beoogt naast toetsing van vaardigheden in combinatie met kennis en inzicht ook de integratie van leerstof uit meerdere vakgebieden. Daarbij gaat het niet alleen om het product maar ook om het proces waarin diverse vaardigheidselementen geïntegreerd worden gebruikt. Het is de bedoeling dat de leerling zijn/haar activiteiten documenteert zodat deze toegankelijk zijn voor de docent.

Doelstelling en beleidsaccenten in terminologie van het kaderplan NME-Extra Impuls
Het kaderplan van de NME-Extra Impuls onderscheidt twee *doelstellingen*:
- versterking van de structurele inbedding van NME in het onderwijs;
- ontwikkeling en implementatie van buitenschoolse NME.

Het onderhavige project betreft een onderwijsproject: deelnemers, doelgroep en projectorganisatie behoren tot het onderwijs. In het kader van de produktontwikkeling door scholen wordt overigens wel een link gelegd met de wereld buiten de schoolmuren (o.m. contact met de gemeente over een door leerlingen te ontwerpen eco-wijk, zie § 3.2.).

Het project is in diverse opzichten gericht op structurele inbedding van NME in het onderwijs. In de eerste plaats omdat het inspeelt op nieuwe onderwijskundige ontwikkelingen waar het onderwijs iets mee moet. In de tweede plaats omdat het hoofdprodukt van het project een 'gereedschapskist' is (concreet: een draaiboek). Het is geen compleet ingevuld NME-programma maar een systematisch stappenplan voor een ontwikkelingsproces dat op iedere school op eigen wijze en eventueel meerdere malen doorlopen kan worden, niet alleen voor NME maar ook voor andere vakoverstijgende thema's.

Het Kaderplan maakt melding van drie mogelijke *beleidsaccenten*: inhoudelijke vernieuwing, kwaliteitsverbetering en doorwerking.

Diverse bronnen geven verschillende meningen in hoeverre het project hieraan beantwoordt:
- In de projectaanvraag wordt niet expliciet verwezen naar de mate waarin het project voldoet aan één of meer van de drie beleidsaccenten van de NME-Extra Impuls.
- Tijdens het interview wordt gesteld dat het project aan alle drie beleidsaccenten invulling geeft. Het accent dat het meeste aandacht krijgt, is 'inhoudelijke vernieuwing': het studiehuisprinicpe wordt verder uitgewerkt voor NME waarbij aansluiting wordt gezocht bij de nieuwe vastgestelde eindtermen. Kwaliteitsverbetering is in de visie van de organisatie een bijeffect, geen hoofddoel. Met kwaliteitsverbetering wordt hierbij gedoeld op verbetering van de onderlinge samenwerking tussen docenten. Tot slot wordt gewezen op de mate waarin het project ook invulling geeft aan 'doorwerking': de positie van NME wordt in aanvulling op de benedenbouw (basisvorming) nu ook nader uitgewerkt voor de bovenbouw (tweede fase).
- Volgens het NCDO[1] beantwoordt het project aan twee beleidsaccenten: inhoudelijke vernieuwing en kwaliteitsverbetering. De wijze waarop het project hieraan invulling geeft, wordt door het NCDO niet uitgewerkt.

Doelgroep
Het project richt zich op docenten en schoolleiding in het voortgezet onderwijs.

[1]Dit blijkt uit de wijze waarop het NCDO het project heeft geregistreerd (kenmerkenformulier).

2.2. Organisatie van het project en afstemming met andere projecten/organisaties

Projectorganisatie
Het project NME-Tweede Fase is opgezet door twee lerarenopleidingen (ULO-Biologie Groningen en IDO/VU Vrije Universiteit) en twee docenten van twee scholen voor VO met ervaring met duurzame ontwikkeling in de bovenbouwklassen. Penvoerder is de ULO-Biologie.
Het projectteam bestaat uit vier personen, iedere deelnemende instelling heeft één vertegenwoordiger in de projectorganisatie. De vertegenwoordiger van de ULO-Biologie Groningen is coördinator van het geheel.

Aan het project zijn nog vier 'pionierscholen' gekoppeld: op deze scholen worden specifieke producten ontwikkeld (zie hoofdstuk 3). Er vindt regelmatig overleg plaats tussen de projectgroep en de vier pionierscholen. Daarnaast is er nog een incidenteel overleg tussen de projectorganisatie en de vier verantwoordelijke schoolleiders.

Afstemming met andere projecten/organisaties
In het kader van het eerdere Onderwijsstimuleringsprogramma NME 1992-1995 is ervaring opgedaan met ontwikkeling en integratie van ANW (Algemene Natuurwetenschappen) in het schoolprogramma ('NME-invoeringsproject'). Twee van de docenten die in de huidige projectorganisatie zijn vertegenwoordigd, waren ook betrokken bij het ANW-project.
De twee andere leden van de projectgroep waren tussen 92 en 95 projectleider van twee andere NME-projecten voor het onderwijs (nl. Netwerkopbouw in het VO en Planmatig begeleide invoering van NME). Ervaringen uit eerdere projecten worden op die manier rechtstreeks ingebracht in het project NME in de Tweede Fase[1].

Verder vindt afstemming plaats met:
- de Stuurgroep Tweede Fase/PMVO (o.m. over de aanvulling op het project in de vorm van profielwerkstukken)
- SLO (project Certificering voor duurzame ontwikkeling)
- OMO-werkgroep NME in de bovenbouw
- het Tweede Fase-netwerk Profielwerkstukken (CITO), onder meer uitwisseling van elkaars producten en uitwisseling van ervaringen[2]
- Project HBO-Milieukunde/Bovenbouw VO
- een NME-netwerk in Noord Nederland.

Er is geen afstemming met buitenschoolse NME-projecten. De projectleiding is van mening dat dit niet nodig is: "het is een 100% onderwijsproject, waarbij het accent ligt op didactische vernieuwing".

[1] De uitgangssituatie van beide projecten is overigens geheel verschillend. Vier jaar geleden was de status van ANW nog onduidelijk. In de nieuwe examenprogramma's wordt daarentegen veel aandacht besteed aan NME.

[2] Het project NME-Tweede Fase kan gebruik maken van de handleiding 'Profielwerkstukken' en omgekeerd kan het Stuurgroep-netwerk Profielwerkstukken gebruik maken van het concept-draaiboek.

2.3. Duur en budget van het project

Duur van het project
Het project is gestart in mei 1995. Het project duurt in totaal 2.5 jaar. Het zal november 1998 worden afgerond.

Budget
In totaal heeft het project tot nu toe f 406.050 aan subsidie ontvangen. Er zijn drie subsidie-aanvragen ingediend: één voor het eerste projectjaar, één voor een aanvulling hierop (profielwerkstukken) en één voor een vervolg in het tweede projectjaar. De eerste subsidie-aanvraag is geheel gehonoreerd (f 205.000, =). De subsidie-aanvraag op de door de Stuurgroep verzochte aanvulling op het project is gedeeltelijk gehonoreerd: van de f 34.500, = die is aangevraagd is f 31.050, = gehonoreerd. Het aangevraagde bedrag is met 10% gekort, dit in verband met de vereiste van 10% eigen bijdrage door het project. De korting is door de projectorganisatie verrekend met de vergoeding aan de volgscholen ten behoeve van het ontwikkelwerk.
Van het aangevraagde bedrag voor het tweede jaar is 70% gehonoreerd (170.000, = ontvangen). Dit heeft tot gevolg dat de te verrichten activiteiten zijn beperkt (beperking van het aantal volgscholen, minder begeleiding van de scholen door de projectorganisatie en minder geld ter beschikking voor transfer).

Het budget is in zijn geheel ondergebracht bij de ULO Biologie/RUG. De ULO Biologie krijgt hiervoor een gedeeltelijke formatie van 0.1 fte voor de organisatie en coördinatie.

Taken van andere leden van de projectorganisatie alsook eventuele externe deskundigen worden op declaratiebasis uitgevoerd.

In de tussenrapportage van 15 augustus 1996 is tevens een financieel overzicht opgenomen van de (te verwachten) bestedingen in 1996[1]. De kostenposten zijn onderverdeeld naar de diverse fasen in het project en de bijbehorende activiteiten:

- ontwikkeling basisdocumenten	20.000, =
- ontwerpen van draaiboek	12.000, =
- ontwikkelwerk door de scholen	max 80.000, =
- begeleiding van de scholen	max 80.000, = -
- organiseren 3 werkconferenties	15.000, =
- projectcoördinatie	21.000, =
- exploitatie en onvoorzien	8.050, =
Totaal	236.500, =

[1] In de praktijk is een deel hiervan besteed in 1997.

3. PROCES-INDICATOREN

Het project bestaat uit vier fasen:
- vervaardiging basisdocumenten;
- ontwikkelwerk door vier scholen;
- ontwikkelwerk door een grotere groep scholen;
- samenstellen eindprodukten en transfer

De eerste twee fasen betreffen 1996/1997. De derde fase vindt plaats na de zomer 1997. De eindconferentie is gepland in oktober 1998.

3.1. Vervaardiging ondersteunende basisdocumenten en draaiboek

In totaal zijn drie basisdocumenten en een draaiboek ontwikkeld. Ten eerste is een inhoudelijk basisdocument ontwikkeld. Het betreft een essay over het begrip duurzame ontwikkeling in het voortgezet onderwijs. De projectorganisatie heeft het schrijven van dit stuk uitbesteed aan de SLO.
Verder is een basisdocument geschreven over de didactische kanten van NME-programma's in de Tweede Fase. Dit document is geschreven door een lid van de projectorganisatie (betreffende docent is tevens verbonden aan een extern gespecialiseerd bureau).
Een laatste basisdocument betreft een overzicht van alle relevante (sub)domeinen en eindtermen in diverse nieuwe examenprogramma's. Dit document is van de hand van de projectorganisatie.
Het draaiboek heeft tot doel de scholen te begeleiden bij de produktontwikkeling. Het is geschreven door de projectorganisatie en gebaseerd op vakliteratuur[1] en eigen ervaringen.
Een beschrijving van alle vier documenten vindt u in hoofdstuk 4. In alle vier de documenten wordt nadrukkelijk gesteld dat het om werkdocumenten gaat. Aanvullingen en verbeteringen van docenten van de pionierscholen worden in de zomer 1997 verwerkt.

3.2. Ontwikkelwerk door vier scholen

Het ontwikkelwerk door de scholen wordt vooraf gegaan door twee voorbereidende activiteiten van de projectorganisatie: selectie van pionierscholen en de organisatie van een startconferentie.

Selectie scholen
Ongeveer 20 scholen in de regio Noord/Oost en Midden/West Nederland zijn aangeschreven met het verzoek deel te nemen aan het project. Vanuit de lerarenopleidingen bestaan contacten met deze scholen: alle aangeschreven scholen zijn actief op het gebied van NME danwel bezig met het invoeren van de tweede fase. Van de 9 scholen die belangstelling hadden voor het project, zijn 4 scholen geselecteerd, twee in iedere

[1] Bijvoorbeeld 'Docenten-netwerken begeleiden', Het didactische werkvormenboek, Leren (schriftelijk en mondeling) communiceren, ontwikkelen van schriftelijk studiemateriaal.

regio. Er is bewust gekozen voor een klein aantal ontwikkelscholen, dit om ruime financiële en personele middelen te kunnen inzetten.

De deelnemende scholen dienden onder meer aan de volgende voorwaarden te voldoen, eisen met betrekking tot
- uitgangssituatie
  - er dient een vorm van NME-beleid te zijn
  - draagvlak bij de schoolleiding
- organisatie
  - er dient een schoolprojectgroep te worden gevormd waarin docenten van tenminste drie vakken zitten en een schoolleider;
  - zowel de beta-vakken als de gamma-vakken zijn vertegenwoordigd in de projectgroep
  - de school heeft één medewerker in de stuurgroep van het project;
- financiering
  - de school draagt 25% van de kosten van 7 taakuren
- producten
  - in de te ontwikkelen producten dienen kennis en vaardigheden op een vakoverstijgende manier te zijn verwerkt
  - de leerlingactiviteiten dienen tevens (aspecten) van profielwerkstukken te omvatten.
- planning
  - uitvoering in 1996/1997
- begeleiding
  - de school accepteert aansturing vanuit de projectgroep
- communicatie
  - vertegenwoordigers van de school leveren bijdragen aan transfer-activiteiten
  - de school levert halffabrikaten, registratie van ervaringen t.b.v. eindprodukten van het project.

Startconferentie
Het feitelijke ontwikkelwerk door de scholen is voorafgegaan door een startconferentie. Tijdens deze startconferentie is het inhoudelijke kader van het project gepresenteerd (presentatie en toelichting op de basisdocumenten, presentatie van de begeleidingsinzet, schets van de te bereiken output). Verder zijn ook vingeroefeningen gedaan bij het gebruik van het draaiboek en de zelfwerkzaamheid van de schoolteams met betrekking tot enkele startactiviteiten. Daarnaast hebben de scholen de ruimte gekregen met elkaar overleg te voeren en elkaar te steunen. De startconferentie is door de scholen positief en als zinvol ervaren.

Ontwikkelwerk bij de deelnemende scholen
Aan de hand van de basisdocumenten en het draaiboek zijn de vier deelnemende scholen aan de slag gegaan met produktontwikkeling.

Hieronder wordt schematisch aangegeven wat de diverse scholen aan hoofdproducten gaan opleveren, voor/door welke klassen en hoe deze producten toegepast gaan worden.

Tabel 1 Overzicht op te leveren eindprodukten

	product	klassen	toepassing
school 1	handleiding profielwerkstuk NME	sk: 4H bio en ak: 4A en 5A	studiewijzers in reguliere lessen ak, bi, sk
school 2	handleiding profielwerkstuk NME	alle lln. van 4H, 5A en 5G	leswijzer in reguliere lessen (alle vakken)
school 3	'een duurzame woonwijk'	4V (2x)	projectweek: mei 97
school 4	'drukwerk'	4A (3x)	groepswerk in diverse lessen (ak, bi, sk, ANW, gs)

Het ontwikkelproces is niet zonder problemen. De projectorganisatie geeft aan dat de meeste deelnemende scholen geen tot zeer weinig ervaring hebben in het samenwerken tussen docenten van verschillende vakgebieden. Ook het gestructureerd werken aan een project is men niet gewend. De scholen zijn op uiteenlopende wijzen met het draaiboek aan de slag gegaan. In principe is dat ook de bedoeling: de onderscheiden stappen hoeven niet in de aangegeven volgorde te worden doorlopen. De scholen kunnen een schooleigen 'choreografie' maken. Sommige scholen lopen hierin echter vast. Op één school kwam het project bijzonder moeizaam van de grond. Het bleek dat het draagvlak bij de directie onvoldoende was. Een gesprek tussen projectorganisatie en directie bleek positief uit te werken.

De deelnemende scholen worden tijdens het ontwikkelproces intensief begeleid door een vast koppel van twee personen van de projectorganisatie. Tijdens deze begeleidingsbijeenkomsten vinden ook regelmatig evaluatieve activiteiten plaats. Verder heeft de projectorganisatie halverwege een gezamenlijke werkdag georganiseerd. Hier hebben de scholen hun programma's gepresenteerd, nader gediscussieerd over de reikwijdte en invulling van het begrip 'duurzame ontwikkeling', ervaringen uitgewisseld en nadere afspraken gemaakt. De dag is gestructureerd aan de hand van diverse methodieken (discussiestukken, concrete vragen naar leereffecten). Verder zijn afspraken gemaakt over hetgeen de scholen op dienen te leveren (variërend van een beschrijving van het gehele programma tot schriftelijke vastlegging van reacties op de basisdocumenten).

Na het ontwikkelen van de producten volgt toepassing tijdens een proefperiode. Ook hierbij worden de scholen begeleid door de projectorganisatie.

3.3. Toekomstige activiteiten (derde en vierde fase)

Zoals eerder is aangegeven is een vervolgsubsidie van *f* 248.500,- aangevraagd. Hiervan is uiteindelijk *f* 170.000,- toegekend.

Het is de bedoeling dat in de periode van augustus 1997 tot en met eind oktober 1997 tien scholen verspreid over het hele land aan de slag gaan met een 'verbeterversie' van het huidige draaiboek. Daarnaast zetten de vier pionierscholen hun ontwikkelwerk voort, hetzij ter afronding, hetzij door een tweede versie van hun programma uit te voeren.

De aard van de activiteiten (ontwikkelwerk door de scholen en begeleiding en advies door de projectorganisatie) blijft echter hetzelfde. De begeleiding vanuit de projectgroep zal minder intensief zijn (o.m. vanwege het feit dat de toegekende subsidie lager is dan de aangevraagde subsidie). Dit zal naar de mening van de projectgroep de resultaten niet schaden. In de eerste plaats waren de geplande onkosten voor begeleiding in de eerste ronde ruim (zie § 2.3.). In de tweede plaats zijn de basisdocumenten en het draaiboek aangepast aan de hand van leerervaringen uit de eerste periode. Dit impliceert wellicht dat de begeleiding in menskracht minder intensief hoeft te zijn.

De eindversies van het draaiboek en de basisdocumenten worden in de zomer van 1998 opgeleverd. Na afloop van het gehele traject vindt een slotconferentie (oktober 1998) plaats waarin transfer van basisdocumenten en draaiboek en de producten van de deelnemende scholen centraal staan. Gestreefd wordt naar 200 deelnemers (zie vervolgaanvraag). Er wordt eventueel contact gezocht met een commerciële uitgever teneinde de ontwikkelde producten op grote schaal uit te geven.

De projectorganisatie heeft voor ogen om ook een nascholingsplan voor 1998 en daarna op te stellen.

4. PRODUCT-INDICATOREN

In het kader van het project worden producten op verschillende niveaus geproduceerd: op het niveau van de projectgroep (het draaiboek en de drie basisdocumenten) en het niveau van de scholen. De producten die door de scholen worden ontwikkeld zijn in § 3.2. (ontwikkelwerk door de scholen) reeds globaal aan de orde geweest.

4.1. Inhoudelijk basisdocument ('Duurzaamheid: eerlijk delen is verstandig')

In het document 'Duurzaamheid: eerlijk delen is verstandig' wordt het begrip duurzaamheid onder de loep genomen. Eerst wordt een korte historische schets van dit begrip besproken. Vervolgens worden diverse niveaus met betrekking tot duurzaamheid onderscheiden:
- een ethisch niveau (duurzame ontwikkeling is een 'soort ontwikkeling die iets nastrevenswaardigs realiseert);
- een ecologisch niveau (wat zijn de ecologische condities voor een leefbare wereld?);
- en een sociaal en technisch niveau (hoe kan een dergelijke leefbare wereld worden gerealiseerd?).

In een afsluitend schema worden kort enkele mogelijkheden beschreven binnen welke vakken docenten aandacht zouden kunnen geven aan de verschillende niveaus van duurzaamheid.

Het inhoudelijk basisdocument wordt door de vier deelnemende scholen die aan de slag zijn gegaan met de produktontwikkeling positief gewaardeerd. Het basisdocument is goed gebruikt. Eén school heeft het document nog niet intensief gebruikt maar verwacht bij de rapportage van volgend jaar hiervan veel gebruik te maken.

4.2. Didactisch basisdocument ('Didactische kanten van vakoverstijgende NME-programma's in de Tweede Fase')

In het basisdocument 'Didactische kanten van vakoverstijgende NME-programma's in de Tweede Fase' wordt na een korte introductie op het begrip educatie en NME in het bijzonder, ingegaan op de relatie NME - leerlingen en NME - docenten.

De relatie tussen NME - leerlingen wordt besproken aan de hand van de driedeling: leren (kennis), opvoeden/waardenvorming (houding) en gedragsontwikkeling. Bij de bespreking van deze begrippen wordt steeds eerst aangegeven wat de eisen zijn die de Tweede Fase en de nieuwe examenprogramma's aan de leerlingen stellen. Vervolgens wordt ingegaan op de (keuze)mogelijkheden van de examenprogramma's. Tot slot worden toepassingen daarvan voor NME-programma's met enkele voorbeelden uit de praktijk van scholen weergegeven. De auteur stelt dat op alle drie de onderscheiden gebieden (kennis, houding en gedrag) weinig voorbeelden beschikbaar zijn in relatie tot NME.

De hierbovenbeschreven driedeling van kennis, houding en gedrag is ook de kapstok voor het hoofdstuk over NME en docenten. Het document eindigt met een persoonlijke visie op NME-onderwijs door twee docenten waaronder de auteur van het document.

Dit document wordt door de scholen overwegend positief gewaardeerd. Het wordt wel minder gebruikt dan het inhoudelijk basisdocument. Eén school gebruikt het document vooral om aanknopingspunten en voorbeelden in op te zoeken. Eén andere school vindt het document te algemeen en vindt het het minst belangwekkend voor de dagelijkse praktijk.

4.3. Eindtermen in de nieuwe examenprogramma's

In het document 'Eindtermen in de nieuwe examenprogramma's' wordt een opsomming gegeven van alle domeinen, subdomeinen en eindtermen uit de nieuwe examenprogramma's van de vakken van de Tweede Fase, die inhoudelijk te maken kunnen hebben met natuur en milieu. Een vakoverstijgend document over nieuwe eindtermen voor NME was nog niet voorhanden. Het is gebaseerd op de slotdocumenten van de vakontwikkelgroepen.

In het inleidende hoofdstuk wordt gesteld dat de totstandkoming van dit document niet eenvoudig was vanwege de volgende knelpunten:
- de examenprogramma's van de verschillende vakken zijn niet volgens één en het zelfde stramien opgebouwd (niet alle vakken kennen bijvoorbeeld subdomeinen);
- de vakontwikkelgroepen van de Stuurgroep Tweede Fase hebben niet allemaal aandacht besteed aan NME (hoewel ze daartoe wel de opdracht hebben gekregen van deze Stuurgroep);
- de wijze waarop in de diverse vakken aandacht wordt besteed aan NME is verschillend.

Eén en ander heeft tot gevolg dat het niet mogelijk is gebleken om met dezelfde set criteria alle slotdocumenten door te nemen op NME-aspecten. Er zijn in totaal vijf verschillende criteria gebruikt[1]. Deze blijken steeds voor bepaalde groepen van vakken goed te werken.

De NME-aspecten zijn geordend naar gamma-vakken, beta-vakken en alpha-vakken.

Het document 'Eindtermen in de nieuwe examenprogramma's' wordt door de vier scholen meer als naslagwerk gebruikt. Voor de dagelijkse praktijk is het minder geschikt. Voor dit document was een vertaalslag nodig. De vier scholen hebben afgesproken ieder een deel van de NME-vakken te vergelijken met de SLO-examenprogramma's.

4.4. Draai- en logboek voor een schoolintern ontwikkelingstraject, versie 1, 2 september 1996

Het *draaiboek* bevat informatie aan de hand waarvan de deelnemende scholen stapsgewijs begeleid worden bij de produktontwikkeling en implementatie hiervan. Het uiteindelijke

---

[1] Het gaat om de volgende criteria:
1. zoekcriterium: zoeken naar expliciete termen zoals 'natuur', 'milieu-' etc.
2. de in vaktaal geformuleerde subdomeinen of eindtermen worden in een toelichting toegespitst op 'natuur en milieu';
3. de 'derde-wereldproblematiek' wordt expliciet genoemd
4. er wordt een algemeen maatschappelijk vraagstuk aan de orde gesteld en het wordt aan docenten en leerlingen over gelaten daar een concreet voorbeeld bij te zoeken: er lijkt niets op tegen om de natuur- en milieuproblematiek als voorbeeld te kiezen;
5. leerlingen kunnen 'actief lerend' aan de slag.

doel is de inbedding van NME in het Tweede Fase curriculum. In de inleiding wordt gesteld dat in het draaiboek aandacht wordt besteed aan vier hoofdfasen: het product, het productieproces, uitvoering van het product en evaluatie van productieproces en product. Eén en ander is uitgewerkt in totaal 23 stappen (in bijlage 1 vindt u hiervan een overzicht). In de onderverdeling van de diverse stappen is een zekere chronologische volgorde te onderkennen: zo wordt begonnen met een algemene brainstormfase ('een beeld vormen van het project') en eindigt het stappenplan met 'overdracht van producten'.
Meerdere malen wordt echter door de auteurs nadrukkelijk gesteld dat de scholen vrij zijn in de volgorde waarin de diverse stappen worden doorlopen. Het draaiboek is in hun ogen meer een verzameling van aandachtspunten: "Doel van dit draaiboek is u te helpen in korte tijd het beoogde product van dit project te realiseren. Daartoe wordt u een werkwijze aangeboden die u hulp kan bieden, die u kunt volgen, en waarvan u kunt afwijken, maar die u tenminste uitnodigt over het ontwikkel- en implementatie-proces te reflecteren". De diverse stappen zijn zorgvuldig en praktisch uitgewerkt in 'concrete kapstokken'[1].
Er is ook een schema bijgevoegd ter vereenvoudiging van de registratie van relevante informatie.

Het document is niet alleen draaiboek maar tevens *logboek*. Dit betekent concreet dat per stap de deelnemende scholen worden uitgenodigd om te beschrijven in hoeverre de gedane suggesties zijn uitgevoerd, de redenen waarom wel/niet en de wijze waarop de betreffende activiteiten zijn uitgevoerd. De auteurs hebben hiertoe per stap een aantal concrete vragen geformuleerd die de deelnemende scholen kunnen helpen het proces te beschrijven en beoordelen.

Het document is geschreven in spreektaal hetgeen de leesbaarheid bevordert. Het document bevat veel 'bemoedigende' boodschappen[2].

Het document is een eerste versie. Het is de bedoeling dat een en ander naar aanleiding van het commentaar van de scholen wordt aangepast. Dit gebeurt onder meer naar aanleiding van hetgeen de scholen hebben geantwoord op de 'logboekvragen'. Op grond van de eerste bevindingen kan gesteld worden dat de scholen nog moeite hebben met het kiezen van een eigen 'choreografie' in het stappenplan[3]. Verder blijkt de indeling in stappen niet goed te werken bij het logboek.

---

[1]Zo worden bijvoorbeeld in stap 6 'De beginsituatie in uw school onderzoeken en vastleggen' de docenten/leerlingen uitgenodigd om antwoord te geven op de volgende vragen:
1. wat er allemaal in de school aan NME- en NME-achtige dingen gebeurt;
2. wat aan vakoverstijgende samenwerking tussen vakken plaatsvindt;
3. welke activiteiten er al op het gebied van 'zelfstandig studeren' zijn ondernomen.

[2]Voorbeeld: "Het zal u niet meevallen al die dingen boven tafel te krijgen, en toch is dat buitengewoon de moeite waard, niet alleen omdat u verrassende staaltjes van didactiek tegen zult komen maar (vooral) omdat u goed kunt aansluiten bij die ontwikkelingen in uw school en de expertise van die collega's kunt gebruiken in uw ontwikkelproces!!").

[3]Intern verslag van projectorganisatie, d.d. 30.10.96.

5. EFFECT-INDICATOREN

Bereik
Het project heeft naar verwachting een groot bereik. Een eerste indicatie hiervoor is het aantal scholen dat belangstelling had om aan het project mee te doen (9 van de 20 gemailde scholen). Concrete zaken over het bereik onder scholen zijn nog niet bekend. Transferactiviteiten zijn immers later in het project gepland.
In potentie heeft het project echter een zeer groot bereik, onder meer vanwege de actualiteit van het studiehuis en de concrete wijze waarop het project hierop inspeelt.

Relatie met doelstelling
De doelstelling van het project is geformuleerd in termen van produktontwikkeling. In het projectplan is niet ingegaan op verwachte effecten. De door docenten opgedane ervaring in samenwerking/afstemming van vakken wordt achteraf door de projectorganisatie gezien als een belangrijk bijeffect (effect in termen van proces). Eén van de deelnemende scholen ziet dit zelfs als het grootste succespunt van het project :"met een groep collega's uit verschillende vakken echt over onderwijs praten en samen vakoverstijgend onderwijs maken".

Drie van de vier scholen denken in de toekomst op creatieve wijze zelf aan de slag gaan met het (aangepaste) draaiboek.

6. BESCHOUWING

In dit hoofdstuk wordt het project van een kwalitatieve waardering voorzien. Hierbij wordt de eerder in dit document gehanteerde indeling in input-, proces-, product- en effectindicatoren gebruikt. Aan het einde van dit hoofdstuk wordt bezien in hoeverre het project tegemoet komt aan de doelstellingen en beleidsaccenten van het beleidskader NME-Extra Impuls.

6.1. Succes- en faalfactoren

Input-indicatoren

Succesfactoren
- het idee voor het project is tot stand gekomen tijdens een brainstormsessie van een netwerk waarin diverse relevante organisaties zijn vertegenwoordigd.
- het op te leveren hoofdprodukt van het project (een draaiboek ter ondersteuning van ontwikkelwerk door scholen) sluit zeer goed aan bij nieuwe onderwijskundige ontwikkelingen in het voortgezet onderwijs. Het product heeft het karakter van een 'gereedschapskist' (beschrijving van een proces): hierdoor is het multi-toepasbaar, niet alleen op het gebied van NME maar ook op andere vakoverstijgende thema;s
- mede op basis van voorgaande sluit het project goed aan bij de doelstellingen en beleidsaccenten van de NME-Extra Impuls.
- het project bouwt voort op resultaten van enkele eerdere projecten die in het kader van het Onderwijsprogramma zijn gesubsidieerd (leden van de projectorganisatie zijn ook bij eerdere projecten betrokken geweest.
- Het project richt zich naar buiten: er worden contacten onderhouden met vergelijkbare en aanverwante projecten.

Faalfactoren
- de vereiste eigen bijdrage (één van de voorwaarden vanuit het kaderplan) wordt alleen doorberekend aan de volgscholen en niet aan de projectorganisatie.
- De kosten voor begeleiding door de projectorganisatie zijn hoog in vergelijking met de kosten van ontwikkelwerk door de scholen (1 op 1).

Proces-indicatoren

Succesfactoren
- De projectorganisatie levert een intensieve ondersteuning aan de deelnemende scholen (basisdocumenten, startconferentie en continu begeleiding tijdens ontwikkelwerk)
- Het project is voortdurend in ontwikkeling. Steeds wordt bezien in hoeverre er verbeteringen mogelijk zijn in de begeleiding en ondersteuning. bijvoorbeeld de basisproducten en het draaiboek.

Faalfactoren
- het ontwikkelproces door de deelnemende scholen heeft een kleine vertraging opgelopen: scholen zijn niet gewend om op een gestructureerde manier aan projecten te werken. Ook de samenwerking tussen docenten van verschillende vakken staat over het algemeen nog in de kinderschoenen[1].

Product-indicatoren

Succesfactoren
- Het draaiboek bevat veel relevante informatie. Het document is geschreven in spreektaal en dus prettig leesbaar. Het document is uitnodigend: het bevat veel bemoedigende woorden richting deelnemende scholen
- Een nevenproduct van het project is de samenwerking tussen docenten van verschillende vakgebieden binnen het projectteam. Dit is een ware 'cultuuromslag'.

Faalfactoren
- De structuur van het concept-draaiboek is enigszins rommelig[2]. In de inleiding wordt gesproken over vier fasen (het product, het productieproces, uitvoering van het product en evaluatie van productieproces en product). Deze fasen zijn niet duidelijk herkenbaar in de uitwerking van de diverse (detail)stappen. De scholen hebben behoefte aan een duidelijkere structuur van het draaiboek.
- de vormgeving en de lay-out van het draaiboek is rommelig. De heeft een nadelige invloed op de leesbaarheid van het document
- Het document 'concept-overzicht van alle relevante (sub)domeinen en eindtermen in nieuwe eindexamenprogramma's' is lastig werkbaar voor docenten van de deelnemende scholen. Dit knelpunt vindt zijn oorzaak in het feit dat er onvoldoende lijn zit in de eindtermen zoals geformuleerd door de SLO.

6.2. Mate waarin invulling wordt gegeven aan doelstellingen en beleidsaccenten van de NME-Extra Impuls

6.2.1. Relatie met doelstellingen Kaderplan NME-Extra Impuls

Het project is een binnenschools project. Het op te leveren product (draaiboek voor invoering NME Tweede Fase) is bij uitstek gericht op structurele inbedding van NME in de nieuwe onderwijsprogramma's.

---

[1]Deze factor is omgekeerd ook juist als een succesfactor te zien. Het project richt zich immers op een aspect dat nog verbetering behoeft in de scholen.

[2]De typering 'faalfactor' is eigenlijk iets te sterk. De auteurs van het draaiboek geven expliciet aan dat het gaat om een voorlopige versie die aan de hand van het commentaar van de deelnemende scholen zal worden aangepast. In het huidige stadium van het project achten de onderzoekers het echter toch relevant op te merken dat de structuur en de volgorde nog niet transparant is.

Inhoudelijke vernieuwing
Het is vernieuwend in een aantal opzichten:
- het speelt in op nieuwe onderwijskundige ontwikkelingen (waarbij kernwoorden zijn: thematisch, vakoverstijgend, schooleigen, vaardigheden en aansluiting bij nieuwe eindtermen)
- het accent van productontwikkeling ligt bij scholen, die gaan hierbij vakoverstijgend en projectmatig te werk aan de hand van een draaiboek;
- het op te leveren produkt is een produkt dat in meerdere situaties (ook buiten NME) van toepassing kan zijn.

Kwaliteitsverbetering
In het kader van het project wordt veel aandacht besteed aan kwaliteitsverbetering. Een eerste versie van het draaiboek wordt momenteel uitgeprobeerd door de scholen. Het is de bedoeling dat het draaiboek aangepast dient te worden op basis van de bevindingen van de deelnemende scholen. In het concept-draaiboek is veel aandacht voor registratie van deze bevindingen (logboek).

Kwaliteitszorg in termen van proces is aan de orde in die zin dat het intrinsiek onderdeel uitmaakt van de intensieve begeleiding aan de scholen: er vindt geen afzonderlijke evaluatie plaats maar bevindingen en ervaringen van de scholen komen aan de orde in de regelmatige overleggen tussen projectorganisatie en pionierscholen.
Verder wordt in het kader van het project veel gebruik wordt gemaakt van ervaringen uit eerdere projecten en aanverwante projecten van collega-instellingen.

Doorwerking
Het bereik van het project is in potentie groot. Dit heeft te maken met de sterke uitgangspositie van het project (in termen van doelstelling). Het feitelijke bereik is voor een belangrijk deel afhankelijk van de toekomstige transferactiviteiten van de projectorganisatie (oktober 1998).

LITERATUUR

- Projectaanvraag en begroting NME in de Tweede Fase
- Projectorganisatie, NME in de Tweede Fase, Draai- en logboek voor een schoolintern ontwikkelingstraject, versie 1, september 1996
- NME in de Tweede Fase, concept-basisdocument, Didactische kanten van vakoverstijgende NME-programma's in de Tweede Fase, augustus 1996
- NME in de Tweede Fase, concept-basisdocument, Duurzaamheid: eerlijk delen is verstandig
- NME in de Tweede Fase, concept-overzicht van alle relevante (sub)domeinen en eindtermen in de nieuwe examenprogramma's, augustus 1996
- Interne werkverslagen
- Tussenrapportage NME in de Tweede Fase/profielwerkstukken augustus 1996.
- Vervolgaanvraag en -begroting NME in de Tweede Fase, aanvulling profielwerkstukken
- Beknopt verslag van de startconferentie van het project 'NME in de Tweede Fase', 18 september 1996 in Zwolle.
- Verslag midjaarswerkdag, 19 februari 1997
- Didactische verdieping: studievaardigheden voor de leerling, didactische vaardigheden voor de docent

BIJLAGE 1 INHOUDSOPGAVE DRAAIBOEK

DEEL 1

Inleiding

Het doel van dit draaiboek
De producten
Het tijdpad

De stappen

1. Een beeld vormen van het project
2. Een ontwikkelgroep vormen
3. De eerste werkvergadering
4. Uw eigen doelen stellen, binnen het kader van het project
5. Leerlingen bij voorbereiding en projectopzet betrekken

6. De beginsituatie onderzoeken en vastleggen
7. Een eigen infrastructuur opzetten
8. Een tijdplanning maken
9. De volgende werkvergaderingenn van de ontwikkelgroep
10. Communicatie in de school starten
11. Een eerste opzet van een product maken

DEEL 2

aanvullingen en wijzigingen

12. Uzelf nader informeren
13. Gebruik maken van ondersteuning
15. Draagvlak creëren
15. Definitieve besluitvorming

16. Studiehuismateriaal: ontwerp-fase
17. Convergerend ontwerpen
18. Uitvoeren: een eigen draaiboek maken en verslag doen
19. Uitvoeren onderzoekend begeleiden
20. Collega's meekrijgen

21. Verankering in uw eigen school
22. Overdracht van producten
23. Tenslotte....aanvullingen en uw eigen variant.

V

FACILITERING NME-NETWERKEN

V FACILITERING NME-NETWERKEN

1. KORTE SCHETS VAN PROJECT

Naam project	:	Facilitering scholennetwerken
Aanvragende organisatie	:	Hogeschool Alkmaar
Toegekende subsidie 1996	:	*f* 500.000,=
Binnen- of buitenschools project	:	binnenschools
Doel	:	schoolbrede invoering van NME
Primaire doelgroep	:	leerlingen en docenten van VO en PO scholen
Onderwerp	:	subsidiëring van activiteiten van scholennetwerken op het gebied van
NME Vervolgaanvraag gehonoreerd	:	ja

2. INPUT-INDICATOREN

2.1. Achtergrond, doel, doelgroep en thema van het project

Achtergrond
In het kader van NME-Net[1] (een strategische alliantie waarin vijf uiteenlopende instellingen zijn vertegenwoordigd) is eind 1995 gediscussieerd over thema's met betrekking tot NME die nadere aandacht verdienen (nieuwe onderwijskundige ontwikkelingen, onder meer Tweede Fase, waren aanleiding voor deze discussie). Eén van de thema's die uit deze discussieronde naar voren is gekomen, is facilitering NME-netwerken. In het kader van het eerdere NME-Onderwijsproject was een enigszins vergelijkbaar project gesubsidieerd (NME-netwerk-projectvan de ULO-Biologie in Groningen). Dit betrof onderwijsinstellingen in het VO. De resultaten van dit project waren positief. Uit evaluaties van het ISOR blijkt dat scholen baat hebben bij het aangaan van netwerken:

- scholennetwerken bieden de mogelijkheid dat deelnemers elkaar steunen en professionaliseren door uitwisseling en discussie;
- daarnaast worden de menskracht en middelen van deelnemende scholen gebundeld zodat gezamenlijk ondersteuning kan worden aangevraagd of opdrachten kunnen worden uitgezet.

In het verleden ging het met name om netwerken waarin deelnemers gezamenlijk aan produktontwikkeling werken.
De bedoeling van het project Facilitering netwerken is om scholen een extra impuls te geven bijvoorbeeld door het inkopen van NME-producten van regionale of landelijke aanbieders. De mogelijkheid van produktontwikkeling blijft overigens bestaan.
NME-Net in samenspraak met PMVO waren van mening dat ook de PO-sector in aanmerking zou moeten komen voor dergelijke ondersteuning. Vanwege de expertise van Hogeschool Alkmaar met deze laatste sector (Pabo) en de expertise van deze instelling op het gebied van het opleiden van opleiders van coördinatoren NME, is in gezamenlijk overleg besloten dat Hogeschool Alkmaar een aanvraag zou indienen.
De inhoud van het project is in overeenstemming met het "Adviesprogramma NME 1996 voor primair en voortgezet onderwijs" van het PMVO.

Doel

Doelstelling in terminologie van het project
Het einddoel van het project is schoolbrede invoering van NME. De manier waarop men dit wil bereiken is via het faciliteren van netwerken waarbij scholen ervaringen kunnen uitwisselen, kunnen samenwerken en producten/diensten kunnen inkopen van allerlei instellingen op het terrein van NME in de regio. Uit het interview blijkt dat men daarnaast in het kader van het project ook inzicht wil krijgen in de wijze waarop netwerken functioneren, met name vitale netwerken (succes- en faalfactoren).

Doelstelling en beleidsaccenten in terminologie van het kaderplan NME-Extra Impuls

---

[1] Dit netwerk is ontstaan tijdens het eerdere NME-Onderwijsproject (1992-1995). In dit netwerk zijn naast de aanvragende organisaties, nog de volgende instellingen vertegenwoordigd:
Acta Midden Nederland (voormalig nascholingsproject Hogeschool Utrecht), Impuls management advies NME en IVN. Het netwerk heeft een breed aanbod op het gebied van NME ontwikkeld voor diverse doelgroepen (NME-coördinatoren, schoolleiders en schoolondersteuners). De ontwikkelde producten sluiten op elkaar aan.

Het kaderplan van de NME-Extra Impuls onderscheidt twee *doelstellingen*:
- versterking van de structurele inbedding van NME in het onderwijs;
- ontwikkeling en implementatie van buitenschoolse NME.

Het onderhavige project betreft een onderwijsproject: deelnemers, doelgroep en projectorganisatie behoren tot het onderwijs. Wel kunnen netwerken producten inkopen van buitenschoolse NME-organisaties in de regio.

In het kader van het project wordt aandacht besteed aan structurele inbedding van NME door middel van de eisen die aan deelnemende scholen worden gesteld: iedere deelnemende school moet elk voor zich werken aan het schoolbreed invoeren van NME. Veronderstelling is dat door deelname van een school aan een NME-netwerk de structurele invoering van NME wordt bevorderd.

Het Kaderplan maakt melding van drie mogelijke *beleidsaccenten*: inhoudelijke vernieuwing, kwaliteitsverbetering en doorwerking.
Diverse bronnen geven verschillende meningen in hoeverre het project hieraan beantwoordt:
- In het projectplan wordt geen verwijzing gemaakt naar één of meer van deze beleidsaccenten;
- In het interview wordt gesteld dat het project zowel inhoudelijk vernieuwend is als gericht op kwaliteitsverbetering. De inhoudelijke vernieuwing betreft volgens de respondent het domein van het netwerk: NME is volgens de respondent op zichzelf een relatief nieuw onderwerp (educatie). De kwaliteitsverbetering komt volgens de respondent tot uiting in de 'kwaliteitseisen' die aan de netwerken worden gesteld: gericht op schoolbrede invoering van NME en/of bestaande uit gecertificeerde NME-coördinatoren (zie § 4.1. over subsidievoorwaarden);
- Volgens het NCDO beantwoordt het project aan het beleidsaccent kwaliteitsverbetering. Hoe en in welke mate dit gebeurt, wordt niet geëxpliciteerd door het NCDO.

Doelgroep
Doelgroep van het project zijn VO- en PO-scholen (leerlingen, docenten en schoolbesturen). In het registratiesysteem van het NCDO is als doelgroep van het project overigens beperkter omschreven, namelijk alleen VO (VBO/MAVO/HAVO en VWO). In de bijgestelde projectaanvraag wordt gesteld dat het voor VO-scholen om bestaande en voor het PO om nieuw op te richten netwerken gaat. Uit het interview blijkt echter dat dit niet strict moet worden opgevat: het is niet zo dat bewust beleid is ingezet om juist bestaande netwerken in de VO-sector en nieuw opgerichte netwerken in het PO te bereiken. Deze opmerking is eerder gebaseerd op een vooronderstelling dat in de VO-sector meer sprake is van NME-netwerken (dit in verband met de opleiding voor NME-coördinatoren in het VO die eerder van start is gegaan dan een vergelijkbare opleiding voor de PO-sector).

Thema
Ten behoeve van de registratie en classificatie van de projecten hanteert het NCDO een onderverdeling in 9 thema's. Het gaat om de volgende thema's: biodiversiteit, duurzaamheid, consumptie en leefstijl, mobiliteit, mondiale dimensie van NME, vergroten natuurbesef, vrijetijdsbesteding en recreatie, duurzaamheid in de werksituatie, kwaliteit in de woonomgeving.

Het NCDO heeft het project aangemerkt als een project dat zich richt op het thema duurzaamheid in werksituatie. Volgens de projectleider beantwoordt het project echter aan alle thema's behalve aan de thema's duurzaamheid in werksituatie en biodiversiteit.

2.2. Organisatie van het project en afstemming met andere projecten/organisaties

Projectorganisatie
Penvoerder van het project is de Hogeschool Alkmaar. Het nagaan of projecten worden uitgevoerd zoals in de aanvraag beloofd, de belangrijkste functie van het onderzoek, wordt onder verantwoordelijkheid van de Hogeschool Alkmaar, uitgevoerd. In het kader van het project is een voorbereidingsgroep geformeerd die uit vijf personen bestaat: twee vertegenwoordigers van de Hogeschool Alkmaar, één van Acta Nederland en één van een buitenschoolse organisatie (IVN). Secretaris van het project is een extern adviseur met expertise op het gebied van onderwijs en NME in het bijzonder. De secretaris is verantwoordelijk voor de voorbereiding van de agenda, notulen, evaluatieve werkzaamheden, conceptteksten voor mailings, subsidievoorwaarden etc.

Afstemming met andere projecten/organisaties
Een enigszins vergelijkbaar project is het NME-netwerk-project van de ULO-biologie (1992-1995). Ook hier werd aan de invoering van NME gewerkt door middel van een docentennetwerk. Groot verschil is echter dat het hier één netwerk betreft, in tegenstelling met het faciliteringsnetwerk dat zich op meerdere netwerken richt. Bovendien was in het begin van de jaren 90 het fenomeen (NME-) netwerken behoorlijk nieuw. Tegenwoordig zijn er daarentegen tal van netwerken in de onderwijssector.
Eén van de leereffecten van het eerdere project was dat begeleiding van het netwerk een succesfactor bleek te zijn. In het onderhavige project is het belang van begeleiding niet benadrukt. Ook heeft de projetorganisatie niet zelf ondersteuning geboden. Dit is een bewuste keuze geweest: 'netwerken kunnen zelf beslissen of ze behoefte hebben aan ondersteuning, bovendien weten ze over het algemeen zelf wel waar ze deze ondersteuning kunnen halen. Verder is in het project bewust ingezet op facilitering en niet op ondersteuning'.

Verder heeft afstemming plaats gevonden met Act 2 over het voorkomen van dubbeling van in de aanvragen. Deze afstemming heeft op ad hoc basis plaats gevonden: in twee van de subsidie-aanvragen was een fors bedrag opgenomen voor begeleiding van energieproject door SME-Milieuadviseurs. In eerste instantie is dit door de beoordelingscommissie niet gehonoreerd omdat men ervan uitging dat de begeleiding door SME gratis zou zijn. Dit bleek achteraf echter niet het geval te zijn. Uiteindelijk is een deel van het aangevraagde bedrag voor begeleiding alsnog toegekend.

2.3. Duur en budget van het project

Duur
Het project loopt van januari 1996 tot en met oktober 1997: in januari hebben twee tranches (rondes van subsidieverstrekking) plaats gevonden. De eindevaluatie wordt in oktober afgerond. Een vervolgaanvraag is inmiddels gehonoreerd: er heeft begin april weer een derde tranche plaats gevonden (oplevering oktober 1998).

Budget
In totaal heeft het project *f* 830.000,= aan subsidie ontvangen: *f* 500.000,= voor 1996 en *f* 330.000,= voor 1997.
De omvang van het totaal bedrag (inclusief het geld voor de scholen) is geadviseerd door PMVO en vervolgens vastgelegd door de Stuurgroep. De Hogeschool Alkmaar heeft op verzoek van PMVO aangegeven hoeveel kosten gemoeid zijn met de coördinatie.

De netwerken zelf dienen 20% van de begrote kosten voor haar rekening te nemen.

De kosten voor de projectorganisatie (organisatie, coördinatie en communicatie) zijn gedurende de projectduur van januari 1996 tot en met oktober 1997 *f* 54.700,=. Dit bedrag is als volgt verdeeld over diverse posten.

Informatieverstrekking	9.600,=
Mailing/drukwerk	2.500,=
Selectie van subsidievoorwaarden	6.000,=
Tussentijdscontact	9.000,=
evaluatie	9.000,=
publicatie	9.600,=
extra drukkosten en mailing	9.000,=
Totaal	54.700,=

De rest van de gelden komt rechtstreeks ten goede aan de scholen. Omgerekend naar deelnemende school (ongeveer 260 zie § 3.2.) is er tot nu toe gemiddeld *f* 2.796,= per school besteed. De bedragen variëren van *f* 18.940,= tot 40.000,=. 7% van het subsidiebedrag is voor de projectorganisatie aangewend.

Dit percentage is voor 1997 overigens hoger: van de *f* 330.000,= die voor 1997 is toegekend wordt ongeveer 13% (*f* 43.000,=) voor organisatiekosten gereserveerd. Dit hogere bedrag wordt verklaard door de organisatie van de slotpublicatie.

3. PROCES-INDICATOREN

In de bijgestelde subsidie-aanvraag worden de volgende activiteiten onderscheiden:
- informatieverstrekking aan bestaande en nog op te richten netwerken
- selectie van de ingediende netwerkplannen
- tussentijds contact met de netwerkcoördinatoren
- evaluatie
- publicatie van de ervaringen binnen de netwerken.

3.1. Informatieverstrekking

De projectorganisatie heeft in de aanloopfase van het project de subsidiemogelijkheden voor NME-netwerken bekend gemaakt bij afzonderlijke scholen van bestaande netwerken, alsmede bij NME-coördinatoren, opleiders van NME-coördinatoren en consulenten NME. Er heeft een mailing plaats gevonden en er is een aantal artikelen gepubliceerd in relevante bladen (onder meer in de Nieuwsbrief NME-coördinatoren PO, Uitleg, Natuur aan de Basis, de VO Koerier en een landelijk dagblad). Naast schriftelijke informatieverstrekking is ook mondeling informatie gegeven over subsidiemogelijkheden tijdens de NME conferentie 'Van binnen naar buiten'.

Verder is in de startfase van het project een aantal subsidievoorwaarden geformuleerd. Deze zijn verwerkt in een aparte handleiding voor potentieel deelnemende netwerken (zie § 4.1.).

3.2. Selectie van ingediende netwerkplannen

De subsidie-aanvragen zijn gescreend op de mate waarin wordt voldaan aan de subsidiecriteria. Daarbij is voorrang gegeven aan projecten waarbij een koppeling wordt gelegd met buitenschoolse NME. Er is verder gestreefd naar een goede verdeling over regio's en de sectoren PO en VO. De selectie van scholen heeft inmiddels plaatsgevonden in drie tranches. In onderstaande tabel is vermeld om hoeveel aangevraagde en gehonoreerde subsidie-aanvragen en bijbehorende bedragen gaat.

Tabel 1 Overzicht van twee tranches, aantal aanvragen en honoreringen

tranche	aantal aanvragen	aantal gehonoreerd	gehonoreerde bedragen
eerste tranche (juni 1996)	19	8	f 258.870,=
tweede tranche (september 1996)	30	9	*f* 183.696,=
totaal	49	17	f 442.566,=

Verder heeft er nog een derde tranche plaats gevonden in april 1997: 21 aanvragen, 8 aanvragen gehonoreerd, gehonoreerde totaal bedrag *f* 284.382,=)

De adviezen van de beoordelingscommissie zijn tot nu toe steeds integraal overgenomen door het programmamanagement NME en de Stuurgroep van de NME-Extra Impuls. Wel is recentelijk door de Stuurgroep verzocht om meer verduidelijking.

Er is geen totaal overzicht voor handen waarin alle gehonoreerde aanvragen op een aantal aspecten is geanalyseerd. De onderzoekers hebben daarom zelf de gehonoreerde projectaanvragen op een aantal kenmerken geanalyseerd. Het gaat om de volgende kenmerken[1]:

- het aantal scholen waaruit het netwerk bestaat;
- de eventuele deelname van een schoolbegeleidingsdienst aan het netwerk
- de eventuele deelname van een gemeente aan het netwerk
- de eventuele deelname van een NME-centrum aan het netwerk
- de eventuele deelname van overige organisaties aan het netwerk
- betreft het een bestaand of een nieuw netwerk
- hoofdactiviteiten/korte omschrijving van het project
- betrokken klassen/leerjaren
- betrokken vakken
- totaal bedrag aan subsidie
- wel of geen aandacht voor transfer

In bijlage 1 vindt u een analyse van de gehonoreerde subsidie-aanvragen voor netwerken in het PO en VO.
Hieronder wordt een aantal analyserende opmerkingen gemaakt. Indien relevant wordt een onderscheid gemaakt tussen VO en PO-scholen:

- Het aantal scholen dat deelneemt aan de netwerken varieert van 4 tot 20.
- Als we kijken naar het type organisaties dat nauwe banden onderhoudt met het netwerk danwel partner is, dan valt op dat in vrijwel ieder netwerk contact is gezocht met één of meerdere NME-organisaties. Schoolbegeleidingsdiensten komen met name als partner naar voren in het PO. Bij de netwerken in het VO is hun rol beduidend minder. Dit is logisch gezien het feit dat schoolbegeleidingsdiensten met name een functie hebben voor PO[2]. Gemeenten spelen bij ongeveer een derde van de netwerken een rol.
- Verreweg de meeste netwerken zijn reeds bestaand, eventueel uitgebreid met een aantal scholen. Een kleine minderheid van de PO-netwerken is nieuw.
- Bij de PO-netwerken wordt de subsidie relatief vaak aangewend voor schooltuinen/schoolomgeving. Verder worden onder meer genoemd een handleiding voor NME, een leskist en deskundigheidsbevordering. Bij de VO-netwerken zien we relatief vaak inventarisatie en ontwikkeling van lesmateriaal. Schooltuinen komt hier weinig voor. Wel zien we meer aandacht voor specifieke themaprojecten zoals over zwerfvuil en rivierenland.

---

[1]De onderzoekers hadden graag ook een overzicht willen geven van de wijze waarop de subsidie is verdeeld over personeels en materiaalkosten, dit in verband met één van de subsidievoorwaarden waarin is bepaald dat maximaal 20% van de gelden ingezet mag worden voor personeelskosten. Uit de diverse begrotingen is deze laatst genoemde post echter moeilijk te destilleren. De indruk bestaat dat een aantal van de kosten die in feite onder de rubriek personele kosten zou kunnen worden gerekend, onder andere 'kopjes' (bijvoorbeeld projectorganisatie) zijn weggeschreven.

[2]Landelijke Pedagogische Centra richten zich op VO-scholen.

- Bij de PO-netwerken wordt over het algemeen niet gespecificeerd om welke vakken het gaat. De activiteiten/producten betreffen in de regel alle leerlingen. VO-netwerken specificeren vaker op welke klassen en vakken het gaat. De invulling hiervan loopt erg uiteen: soms betreft het alle klassen en alle vakken, vaak ook worden de activiteiten op specifieke leerjaren gericht (bijvoorbeeld de basisvorming) en specifieke vakken (waaronder niet alleen de meest voor de hand liggende vakken zoals aardrijkskunde en biologie maar ook bijvoorbeeld economie, verzorging, kantoorpraktijk, natuur- en scheikunde.
- De omvang van de toegekende subsidie varieert van ongeveer *f* 9.000,= tot *f* 40.000,=.
- In het PO is meer aandacht voor transfer dan in het VO.

In totaal zijn tot nu zo'n 162 scholen bereikt waarbij per school gemiddeld *f* 2.732,= aan subsidie is besteed.[1]

Inclusief de derde tranche (1997) zijn 260 bereikt waarbij per school gemiddeld *f* 2796,= aan subsidie is besteed.

3.3. Tussentijds contact met de netwerkcoördinatoren (tussenevaluatie)

In de bijgestelde subsidie-aanvraag is gesteld dat het tussentijds contact van de projectorganisatie met de netwerkcoördinatoren de volgende doelen heeft:
- controle van de voortgang;
- signaleren van positieve en negatieve condities;
- eventueel bijstellen van de criteria voor 1997;
- verzamelen van informatie voor de slotpublicatie.

Door middel van de volgende acties wil de projectorganisatie deze doelen geconcretiseerd:
- vier diepte-interviews;
- opzet/verzending/interpretatie van de schriftelijke evaluaties
- tussentijdse rapportage aan de NCDO.

Alle bovengenoemde acties zijn min of meer uitgevoerd. In totaal zijn 17 schriftelijke vragenlijsten verwerkt (respons 100%) en zijn 3 diepte-interviews met projectcoördinatoren van netwerken afgenomen. Over de resultaten van de tussenevaluatie wordt in hoofdstuk 4 bericht. De resultaten zijn zoals gepland gebruikt om de subsidievoorwaarden aan te scherpen.

De belangrijkste aanscherpingen betreffen:
- het eerder opstarten van de tranches (bij de eerste tranches ontstond vertraging in de planning van de netwerken omdat de definitieve subsidietoekenning lang op zich liet wachten);
- meer nadruk op het inzichtelijk maken van inhoud en transfer van de netwerken.

[1] In de praktijk zullen de meeste deelnemende scholen niet concreet over dit bedrag beschikken. Het betreft een 'kunstmatige' omrekening naar scholen toe.

3.4. Toekomstige activiteiten

De overige geplande activiteiten die nog moeten worden uitgevoerd, te weten eindevaluatie en transfer van de resultaten van de netwerken, zijn voor later in dit jaar gepland (september/oktober 1997).

Het project wordt gecontinueerd. Voor het schooljaar 1997/1998 is hiervoor een subsidie van *f* 330.000,- aangevraagd en toegekend. Einddoel van het traject 'Facilitering Scholennetwerken' blijft de schoolbrede invoering van NME. Belangrijke activiteiten hierbij zijn, informatie verstrekken aan bestaande en nog op te richten netwerken, het selecteren van ingediende netwerkplannen, en het hebben van tussentijds contact met de netwerkcoördinatoren.

4. PRODUCT-INDICATOREN

In het kader van het project zijn op twee niveaus producten geproduceerd.
Op het niveau van de projectorganisatie zijn twee producten verschenen: 'Handleiding subsidievoorwaarden' en Tussentijdse evaluatie 'Facilitering NME-scholennetwerken po/vo (1996)'. Verder is een aantal artikelen verschenen om bekendheid te geven aan de subsidiemogelijkheden (zie § 3.1.).

Op het niveau van de netwerken en deelnemende scholen zijn tal van producten geproduceerd. In dit stadium bestaat echter geen zicht op de aard en inhoud van deze producten. Hierbij moet overigens worden opgemerkt dat transferactiviteiten aan het einde van het project zijn gepland.

Hieronder wordt kort ingegaan op een aantal producten van de projectorganisatie.

4.1. Handleiding subsidievoorwaarden

In de brochure Handleiding voor subsidieaanvragen project 'Facilitering NME-scholennetwerken PO/VO' zijn de volgende subsidiecriteria vastgelegd:
- projecten moeten een bijdrage leveren aan de schoolbrede invoering van NME binnen alle aan het NME-scholennetwerk deelnemende scholen;
- projecten moeten concreet en resultaatgericht zijn;
- aanvragen moeten informatie bevatten over projectdoelen, producten en tijdpad;
- projecten moeten ook een bijdrage kunnen leveren aan schoolbrede invoering van NME binnen alle scholen in het PO en/of VO (uitstralingseffect);
- in het plan moet samengewerkt worden met tenminste twee partners van buiten het NME-scholennetwerk;
- het plan moet aantoonbaar effect kunnen sorteren binnen meer dan één vak of meer dan één leerjaar.

Een netwerk wordt als zodanig erkend wanneer het feitelijk als netwerk opereert en bestaat uit:
- (vertegenwoordigers van) scholen die zich gecommitteerd hebben aan schoolbrede invoering van NME en/of
- gecertificeerde NME-coördinatoren.

Projecten die een concrete bijdrage leveren aan een koppeling tussen binnen- en buitenschoolse NME en/of het verbeteren van de afstemming tussen NME in het PO en NME in het VO krijgen voorrang[1].

Verder is een format geschetst dat netwerken in hun subsidie-aanvraag kunnen gebruiken. Dit format bestaat onder meer uit de volgende aspecten: kader, externe betrokkenen, doelstellingen, doelgroepen, methoden en middelen, overdraagbaarheid, tijdpad en duur van het project en begroting.

---

[1] In de meest recente versie van subsidievoorwaarden is hieraan nog een ander aspect toegevoegd: integrale aanpak van NME en andere educaties.

4.2. Tussenvaluatie

In het rapport over de tussenevaluatie wordt gesteld dat de tussenevaluatie drie doelen heeft:
- nagaan of de projecten zich aan de gemaakte afspraken houden;
- nagaan of het noodzakelijk is om wijzigingen aan te brengen in inhoud of organisatie van het project 'Facilitering NME-scholennetwerken PO/VO;
- zicht krijgen op het functioneren van NME-scholennetwerken in PO en VO.

In de tussenevaluatie zijn drie soorten vragen gesteld:
1 vragen over de voortgang van het project in relatie tot de oorspronkelijke opzet;
2 vragen over de maatschappelijke en onderwijskundige inbedding van het project;
3 vragen over het netwerk

Hieronder wordt kort ingegaan op de belangrijkste conclusies. Indien relevant wordt een onderscheid gemaakt tussen netwerken in het PO en het VO.

Ad 1. De meeste projecten liggen op schema. Binnen het PO is de inhoud en/of de organisatie van de netwerken over het algemeen gewijzigd. De wijzigingen betreffen onder mee: minder scholen doen mee, twee in plaats van één stagiaire en wijziging in de volgorde van activiteiten. De netwerken in het VO voeren hun activiteiten over het algemeen uit zoals gepland.
In de enquête zijn ook vragen opgenomen over de opbrengsten van het netwerk. Wat betreft de opbrengsten van de netwerken is er een duidelijk verschil tussen PO en VO. In het PO ligt de opbrengst met name op het vlak van samenwerking binnen het netwerk. Verder is er bij de helft van de scholen al 'impact' van netwerkacitiviteiten op de deelnemende scholen. Bevordering van begrip is over het algemeen niet aan de orde. In het VO leveren de meeste netwerken op alle door de projectorganisatie in de vragenlijst onderscheiden aspecten wat op (samenwerking, begrip en impact op deelnemende scholen).

Ad2. Het project maakt in de meeste scholen geen deel uit van het milieubeleidsplan (overigens er is lang niet altijd een milieubeleidsplan). De meeste scholen geven aan naast NNE ook aandacht te besteden aan andere educaties. De relatie met NME is overigens niet altijd aanwezig, met name in het VO niet. Op de vraag in hoeverre de subsidie bijdraagt tot een structurele invoering van NME antwoordt een groot deel van de scholen dat ze producten ontwikkelen die een vaste plaats krijgen in de programma's op de aangesloten scholen.

Ad3. De belangrijkste succesfactoren voor het goed functioneren van een netwerk zijn: enthousiasme van de deelnemers, ondersteuning externen. De meeste netwerken hebben de volgende drie functies: uitwisselen, scholing en ontwikkelen.

De gesubsidieerde netwerken hebben geen exemplaar van de tussenevaluatie ontvangen. Wel zijn de belangrijkste evaluatieresultaten verwerkt in artikelen in de Nieuwsbrief van NME-coördinatoren PO. De netwerken zullen wel een exemplaar krijgen van de eindevaluatie die voor oktober 1997 is gepland.

5. EFFECT-INDICATOREN

5.1. Bereik

In totaal zijn tot nu zo'n 162 scholen bereikt: 72 PO-scholen en 90 VO-scholen. Gezien de totale populatie van deze organisaties (ongeveer 8000 PO-scholen en 700 VO-scholen) is met name in de VO-sector een groot bereik gerealiseerd: ongeveer 13%[1] In de PO-sector betreft het 1%.

5.2. Relatie met doelstelling

De doelstelling van het project betreft zoals aangegeven in § 2.1. onder meer het bevorderen van de structurele invoering van NME bij de deelnemende scholen. Op grond van de tussenevaluatie zou voorzichtig opgemerkt kunnen worden dat het project haar doelstelling heeft gerealiseerd. De onderzoekers maken hierbij wel een aantal kanttekeningen

1. Slechts één vraag in de tussenevaluatie heeft betrekking op de mate waarin de doelstelling is bereikt. De vraag luidt als volgt: "De subsidie voor uw project is een impulsbudget met een looptijd van één jaar. Op welke wijze draagt deze impuls bij tot een structurele invoering van NME op de deelnemende scholen?"
2. Uit bovenstaande formulering van de vraag blijkt verder dat bijdrage van het netwerk aan een structurele invoering van NME zo wie zo wordt verondersteld.
3. De onderzoeksresultaten met betrekking tot deze vraag zijn zeer algemeen en weinig concreet. De exacte formulering in het rapport over de tussenevaluatie luidt als volgt:
   PO "De impuls draagt op verschillende manieren bij aan de structurele invoering van NME. Meerdere malen worden genoemd het ontwikkelen van producten die een vaste plek krijgen (4x) en opname van resultaten in schoolwerkplannen of schoolgidsen van de aangesloten scholen"
   VO "In de helft van de netwerken wordt het geld gebruikt om een toch al rijdende trein een tijdje harder en, om de beeldspraak aan te houden, met meer passagiers aan boord te laten lopen. Voor de andere helft geldt dat iets nieuws wordt opgezet. Zes van de negen netwerken geven expliciet aan materiaal te ontwikkelen dat in het reguliere programma wordt opgenomen".
4. Zoals blijkt uit § 3.3. is de evaluatie gebaseerd op ondervraging van de diverse netwerkcoördinatoren. De deelnemende scholen zijn niet, ook niet steekproefsgewijs, bevraagd. Het is de vraag of de coördinator exact op de hoogte is van de situatie op de betreffende scholen.

In de doelstelling van het project is ook opgenomen dat men inzicht wil verwerven in het functioneren van netwerken. In de tussenevaluatie wordt aan deze vraag meer aandacht besteed dan aan de vraag met betrekking tot realisatie van de hoofddoelstelling van het project. Het verslag biedt een aantal aanknopingspunten voor het stimuleren van vitale netwerken.

---

[1] Dit percentage moet met de nodige voorzichtigheid betracht worden. Uit de afzonderlijke projectaanvragen blijkt een enkele keer dat een aantal scholen wordt opgevoerd daar waar het feitelijk gaat om verschillende vestigingsplaatsen van dezelfde school.

6. BESCHOUWING

In dit hoofdstuk wordt het project 'Facilitering scholennetwerken' van een kwalitatieve waardering voorzien. Hierbij wordt de eerder in dit document gehanteerde indeling in input-, proces-, product- en effectindicatoren gebruikt. Aan het einde van dit hoofdstuk wordt bezien in hoeverre het project tegemoet komt aan de doelstellingen en beleidsaccenten van het Beleidskader NME-Extra Impuls.

6.1. Succes- en faalfactoren

Input-indicatoren

Succesfactoren
- De subsidie-aanvraag is tot stand gekomen na informeel overleg tussen relevante partijen over mogelijk zinvolle projecten met betrekking tot NME in het onderwijs.
- Een sterk punt van dit project is dat het budget voor het project facilitering scholennetwerken voor een zeer groot deel direct ten goede komt aan de scholen (en niet aan ondersteunende organisaties). De scholen kunnen met behulp van deze gelden die activiteiten verrichten/producten kopen die zij het meest geschikt achten voor hun school.
- Vanuit de projectorganisatie is bepaald dat alleen de deelnemende scholen (en niet bijvoorbeeld ondersteunende organisaties) penvoerders van de netwerken kunnen zijn. Op deze wijze wordt bevorderd dat de deelnemende scholen daadwerkelijk belang hebben bij de netwerken.
- Het project richt zich op zowel PO- als VO-scholen.

Faalfactoren
- De doelgroep (individuele scholen) is niet rechtstreeks bij de projectorganisatie betrokken (ook niet in de vorm van een klankbordgroep)[1].

Proces-indicatoren

Succesfactoren
- Eén van de eerste activiteiten die is verricht, is het opstellen van een brochure met subsidievoorwaarden. Dit schept duidelijkheid voor potentiële subsidie-aanvragers.
- De resultaten van de tussenevaluatie zijn daadwerkelijk gebruikt om het project aan te scherpen (andere en aanvullende accenten in subsidievoorwaarden).

Faalfactoren
- Uit eerder onderzoek door het ISOR is gebleken dat een goede begeleiding één van de succesfactoren voor een vitaal netwerk is. Tijdens de werving onder potentiële subsidie-aanvragers is door de projectorganisatie hieraan bewust geen aandacht besteed. Communicatie hierover zou naar de mening van de onderzoekers echter met name van belang kunnen zijn bij nieuw op te richten netwerken. Hierbij zou vanuit

[1] In de projectorganisatie zijn overigens wel de organisaties vertegenwoordigd die docenten opleiden (lerarenopleiding, Pabo).

de projectorganisatie ook aandacht kunnen worden besteed aan de vraag waar netwerken terecht kunnen voor begeleiding;
- In een aantal gevallen zijn de subsidievoorwaarden soepel gehanteerd. Zo is niet altijd duidelijk op welke klassen en vakken de NME-activiteiten zijn gericht. De vraag in hoeverre meer dan één vak en meer dan één klas aan de orde zijn (één van de subsidievoorwaarden), kan dan moeilijk beantwoord worden.
- In een klein aantal gevallen van de deelnemende netwerken wordt de netwerksubsidie ingezet om kosten in verband met een ander NME-project (bijvoorbeeld Act II, Coastwatch, Codename Future) te bekostigen[1]. Voorwaarde voor deelname aan die andere projecten is juist dat deelnemende scholen ook zelf een financiële bijdrage moeten leveren. Door middel van 'stapeling' van projecten kunnen scholen deze voorwaarde ontlopen. De onderzoekers vragen zich af of dit de bedoeling is.

Product-effect-indicatoren

Succesfactoren
- De Handleiding subsidievoorwaarden bevat een duidelijk kader dat de netwerken kunnen gebruiken bij het indienen van een subsidie-aanvraag.
- Er is een uitgebreide rapportage over de resultaten van de tussenevaluatie verschenen.
- Er is een groot aantal scholen bereikt: ongeveer 130 in het PO en een vergelijkbaar aantal in het VO. Omgerekend naar het totaal aantal scholen in het PO (ongeveer 9000) en het VO (ongeveer 800) is er met name sprake van een groot bereik in de VO-sector).

Faalfactoren
- Het belangrijkste huidige probleem is dat weinig zicht bestaat wat er op het niveau van de netwerken en deelnemende scholen aan resultaten is geboekt en in hoeverre de invoering van NME hiermee bevorderd is. Kortom zicht op inhoud en effect van het project 'Facilitering Scholennetwerken PO/VO' in termen van schoolbrede invoering van NME is in dit stadium beperkt. Ook in de tussenevaluatie wordt hieraan weinig aandacht besteed:
  - in de tussenevaluatie is één vraag over de hoofddoelstelling opgenomen.
  - er is alleen informatie verzameld op het niveau van projectcoördinatoren. Er bestaat geen inzicht in de stand van zaken op de aangesloten scholen. Het feit dat getuige de subsidievoorwaarden alle deelnemende scholen zich hebben moeten committeren aan schoolbrede invoering van NME, is volgens de onderzoekers geen afdoende garantie dat dit in de praktijk ook daadwerkelijk gebeurt.
- In de tussenevaluatie is geen aandacht besteed aan de mate waarin en de wijze waarop het netwerk wordt ondersteud. Juist omdat uit eerder onderzoek naar voren is gekomen dat dit een succesfactor is voor een netwerk, is dit een aspect dat wel aandacht verdient. Naar verwachting zal dit aspect wel aan de orde komen in de eindevaluatie.

[1]Een dergelijke situatie komt onder meer voor bij het netwerk OMO VO en netwerk OMO PO.

6.2. Mate waarin invulling wordt gegeven aan doelstellingen en beleidsaccenten van de NME-Extra Impuls

6.2.1 Relatie met doelstellingen Kaderplan NME-Extra Impuls

Facilitering netwerken is een onderwijsproject. Het merendeel van de projectorganisatie alsook de doelgroep zijn onderwijsorganisaties. Er wordt gewerkt aan structurele inbedding van NME in die zin dat verondersteld wordt dat de netwerken die worden gesubsidieerd een structurele schoolbrede invoering van NME bevorderen. De tussenevaluatie wekt de indruk dat deze doelstelling is gerealiseerd bij de tot nu toe gehonoreerde netwerken. De onderzoekers maken hierbij nog een aantal kanttekeningen (zie § 6.1.),

6.2.2. Relatie met beleidsaccenten Kaderplan NME-Extra Impuls

In het kader van het Kaderplan NME-Extra Impuls worden drie beleidsaccenten genoemd: inhoudelijke vernieuwing, kwaliteitsverbetering en doorwerking. In het evaluatiekader is bij de uitwerking van de beleidsaccenten steeds een onderscheid gemaakt naar proces/input-aspecten en product-effect-aspecten. Deze onderverdeling wordt indien relevant ook hieronder gehanteerd. Onderhavig project betreft in feite twee niveaus: het *niveau van de projectorganisatie en het niveau van de netwerken en de daaraan* deelnemende scholen. Indien relevant wordt hieronder een onderscheid gemaakt tussen deze niveaus.

Inhoudelijke vernieuwing
Het project Facilitering netwerken is in beperkte mate vernieuwend: het fenomeen netwerken voor NME bestaat al langer. Echter facilitering hiervan zoals in onderhavig project aan de orde is, is eerder nog niet aan de orde geweest. Ook is het uiteraard mogelijk dat de gesubsidieerde netwerken en aangesloten scholen inhoudelijk vernieuwende producten opleveren. Op het niveau van de projectorganisatie is hiervan echter geen analyse gemaakt.

Kwaliteitsverbetering
Op het niveau van de deelnemende scholen is het goed mogelijk dat de ontwikkelde producten een verbetering zijn in vergelijking met de situatie voorafgaand aan de subsidiëring van het netwerk. In hoeverre dit in de praktijk ook het geval is, is niet duidelijk.

Kwaliteitsverbetering in termen van proces (kwaliteitszorg) is in diverse opzichte aan de orde:
- de probleemverkenning voor het project 'Facilitering scholennetwerken' is in gezamenlijk overleg met relevante organisaties tot stand gekomen;
- er heeft een tussenevaluatie plaats gevonden waarbij ook wat met de resultaten is gedaan.

Een aantal aspecten op het gebied van kwaliteitszorg is echter minder goed uit de verf gekomen: tijdens het gehele project is weinig zicht wat er op het niveau van de scholen gebeurt. Dit komt deels aan de orde tijdens de tussenevaluatie maar alleen in algemene termen.

Tabel 1: kenmerken van gehonoreerde netwerken in het PO

Netwerken/Tranche	Aantal scholen	SBD	GM	NME-centra	Overig	Bestaand/ Nieuw	Activiteiten	Betrokken Klassen	Betrokken vakken	Subsidie	Transfer
Bunnik (I)	9	ja	nee	ja	ja	bestaand (weliswaar actief op andere terreinen dan NME)	1. veldwerk 2. implementatie SWP 3. overdracht	alle klassen	geen relatie met bestaande vakken	18.940	ja
Boxtel (I)	14	ja	ja	ja	nee	bestaand	1.beheersprogramma (energiebeheer) 2. bijbehorend educatief programma	alle klassen	geen relatie met bestaande vakken	40.000	nee (gemeenten)
Lelystad (I)	7	nee	?	ja	ja	gedeeltelijk bestaand, gedeeltelijk nieuw	herinrichting schoolomgeving	alle leerlingen	geen relatie met bestaande vakken	40.000	ja
IJmond (I)	16	ja	nee	ja	nee	bestaand	produktie leskisten voeding	?	?	25.000	ja
Roosendaal (II)	13	ja	nee	ja	ja	bestaand (uitbreiding)	ontwikkeling en implementatie van een praktische handleiding NME	?	?	9.500	ja
Doetinchem (II)	0 (scholen zijn één van de doelgroepen)	nee	ja	ja	ja	gedeeltelijk bestaand; gedeeltelijk nieuw	scholen krijgen onder leiding van de NME coördinator de gelegenheid de schoolomgeving centraal te stellen. Verder themabijeenkomsten.	?	?	20.000	ja
Grijpskerk (II)	8	ja	nee	ja	ja	nieuw	versterken van het NME-netwerk om praktische vaardigheden te trainen en verdere inbedding kwalitatief uit te bouwen.	alle leerlingen	kleuter, onder- en middenbouw	18.600	nee
Utrecht (II)	5	nee	nee	ja	ja	was bestaand, maar door gebrek aan middelen gestopt: men wil het nieuw leven inblazen.	de scholen willen mbv. een netwerk een educatieve tuin inrichten waarin de kinderen kunnen werken, zorgen en leren.	alle leerlingen	tijdens reguliere lessen	29.000	ja
Warns (III)	15	ja	ja	ja	ja	nieuw	Integratie van NME in het primair onderwijs + afstemming groepen in deze + inzicht en kennis bevorderen bij leerkrachten.	alle leerlingen	wereldoriëntatie	29.825	ja
Emmen (III)	7	nee	nee	ja	ja	bestaand (uitbreiding)	Invoeren van 'omgevingsateliers' in de participerende scholen.	alle leerlingen	?	30.000	ja
Den Dungen (III)	16	ja	ja	ja	ja	bestaand	Meer mogelijkheden creëren voor het realiseren van buitenschoolse NME: dmv. deelprojecten op aspecten van NME een koppeling leggen tussen binnen- en buitenschoolse NME.	alle leerlingen	?	30.000	ja
Vught (III)	13	nee	ja	ja	ja	bestaand?	Een scholennetwerk creëren tbv. integratie NME in onderwijsaanbod via lespakketten en continuïteit van NME te verzekeren. Twee items per jaargroep worden per jaar in projectvorm omgezet.	alle leerlingen	werkgroepen in alle jaargroepen 1 t/m 8	30.000	ja
Amersfoort (III)	3	ja	nee?	ja	ja	bestaand	1. structuur aanbrengen in de samenwerking tussen CNME en de betrokken scholen in relatie tot de gebruikte methode 2. laagdrempeliger maken van natuurnabijonderwijs.	alle leerlingen	?	25.000	ja

Tabel 2: Kenmerken van gehonoreerde netwerken in het VO

Netwerken/Tranche	Aantal scholen	SBD	GM	NME-centra	Overig	Bestaand/ Nieuw	Activiteiten	Betrokken Klassen	Betrokken vakken	Subsidie	Transfer
Goes/Zierikzee (I)	4	ja	nee	ja	nee	bestaand (uitbreiding)	ontwikkeling lesmateriaal tweede fase	HAVO en VWO, type klassen niet duidelijk	ak en mmw	33.180	ja
OMO (I)	21	nee	nee	ja	ja	bestaand (uitbreiding)	energiebeheersproject	alle klassen	alle vakken	33.750	nee
Den Helder (I)	6	wel contact, niet deelnemer netwerk	ja	ja	ja	bestaand?	in projectplan wordt aan aantal mogelijke projecten genoemd (Codenamefuture, Coastwatch, Milieuzorg op school etc.)	hangt af van keuze scholen voor projecten	hangt af van keuze scholen voor projecten	34.000	nee
IJsselstein (I)	20	?	?	ja	ja	bestaand	ontwikkeling lesmateriaal	leerlingen van leerjaar 1 tot 4, 5 of 6	bio, ak, gs, sk, na, wi, vz	34.000	nee
Culemborg (II)	4 - 7	ja	nee?	ja	ja	bestaand (uitbreiding)	Natuur en milieuwaarden van rivierenland onder de aandacht van de leerlingen brengen. Project is gericht op dijkverbetering en herinrichting van de uiterwaarden in rivierenland.	leerlingen in de basisvorming van het VO	vakoverstijgend: ak, bio, gs.: met een latere verbreding naar tn, ec, na, sk en ml	35.200	ja
Apeldoorn (II)	7	nee	ja	ja	ja	bestaand	netwerk van docenten ak tbv. met als doel implementatie van NME en omgevingsonderwijs via thema's in de basisvorming: mn. in ak en vakintegratie met bio.	leerlingen in de basisvorming: 1 + 2	**ak, met relaties naar bio en toerisme**	9.590	nee
Schoonhoven (II)	14	nee	nee	ja	ja	bestaand (uitbreiding)	Extra impuls NME in bepaalde vakken: minimaal 5 scholen voeren tenminste 1 nieuwe activiteit per vak in het curriculum in die past in de basisvorming of de 2e fase. Gs: water-opdrachtroute en ec: bedrijfsbezoeken adhv. opdrachten.	netwerk richt zich primair op docenten en indirect op leerlingen	96/97: ec en gs 97/98: vz, na, sk en tn	25.900	nee
Heerlen (II)	4	nee	nee	ja	ja	bestaand	ontwikkeling van een model, waarbij complexere milieuproblemen in en om de school worden geanalyseerd.	type klassen niet duidelijk	vaksectie-verband: keuze van vaksecties wordt tijdens het project gemaakt.	24.500	ja
Nijmegen (II)	7	nee	nee	ja	ja	bestaand	NME-buitenactiviteiten binnen de basisvorming	leerlingen van VBO tot VWO	ak,bio, gs, ec, na, sk, tn en vz	11.400	nee
Amstelveen (III)	6	nee	ja	ja	ja	nieuw?	ontwikkeling van lessen NME tbv. effectief en gericht NME-onderwijs.	elke klaslaag van IVBO en VBO-/MAVO	97/98: bk, el.tn, vz, mt, tw, ec, kp, ak, ml, na, sk	25.200	nee
Doetinchem (III)	12	nee	ja	ja	ja	hernieuwing van eerdere initiatieven.	oprichting en handhaving van NME-scholennetwerk, met het oog op de inbedding van NME-project en een brug slaan tussen NME-project en de MOS (milieuzorg op school)	leerlingen van klas 1 en 2 zullen het NME-project uitvoeren.	vakken niet nader gespecifieerd	26.500	ja

VI CODENAME FUTURE 1996

1. INLEIDING: KORTE SCHETS VAN PROJECT

Naam project	:	Codename Future 1996
Aanvragende organisatie	:	Codename Future
Toegekende subsidie 1996	:	*f* 1.484.000,=
Binnen- of buitenschools project	:	combinatie
Doel	:	mentaliteitsverandering bij jongeren
Primaire doelgroep	:	jongeren/leerlingen VO
Onderwerp	:	lokale projectteams van jongeren stellen een actieplan op over een maatschappelijk probleem
Vervolgaanvraag gehonoreerd	:	ja

2. INPUT-INDICATOREN

2.1. Achtergrond, doel, doelgroep en thema van het project

Achtergrond
Het project Codename Future bestond reeds voordat de NME-Extra Impuls van start is gegaan. Het is een project dat voortbouwt op een Zweeds concept (zie § 2.2.). Het concept is getest tijdens een pilot onder 20 scholen. De pilot werd gefinancierd met subsidie uit het eerdere NME-onderwijsproject. Codename Future is een initiatief van de NJMO[1] en de NCO. Het idee is verder uitgewerkt door EJJ van Hezik Consultancy in samenwerking met Emotive.

Onderhavig project betreft Codename Future 1996. De hoofdactiviteit van het project bestaat evenals in Codename Future 1995 uit jongerenprojectdagen (zie § 3.2.)

Doel

Doelstelling in terminologie van het project
Het doel van het totale project Codename Future is het inzetten van een mentaliteitsverandering bij jongeren van 12-25 jaar door hun handelingsperspectief te bieden.

Het streven van het project is in eerste instantie niet gericht op 'milieuwinst' maar op het aankweken van een positieve houding ten aanzien van het meewegen van milieuaspecten bij het nemen van beslissingen. Dit zou een meer structurele benadering zijn dan het aankweken van concreet gedrag: houding is algemener en laat ruimte open om bewuste keuzes te maken ten aanzien van diverse gedragsopties.

Codename Future heeft zichzelf in eerste instantie een aantal kwantitatieve taken opgelegd:
- 80% van de uitgevoerde projecten moet presentabel zijn op 10/10/96;
- 200.000 jongeren doen via 300 scholen en 20 jongerenorganisaties mee aan het Referendum;
- 50.000 jongeren doen via 100 scholen mee aan de projectdag;
- 3 succesvolle projecten worden landelijk opgeschaald via 20 pilotscholen.

Bovengenoemde kwantitatieve taakstellingen betreffen met name deelname aan te organiseren activiteiten en niet effecten in de zin van veranderingen in houding en gedrag van de doelgroep.

Verder was Codename Future van plan om scholen voor beroepsonderwijs bij het project te betrekken.

Deze doelstellingen zijn oorspronkelijk geformuleerd op basis van een totale projectbegroting van *f* 3.3 miljoen. Aangezien de uiteindelijke toegekende bedragen voor Codename Future lager uitkwamen (*f* 2.0 miljoen) zijn deze doelstellingen bijgesteld. Zo heeft men met betrekking tot het referendum besloten de doelstelling betreffende deelname van

[1] De NJMO is een platform van ruim veertig jongerenorganisaties met als doelstelling het betrekken van jongeren bij de besluitvorming over duurzame ontwikkeling.

het aantal scholen te verlagen en gelijk te houden aan de gehaalde doelstelling van 1995: deelname van 150 scholen aan het Jongerenreferendum.

Doelstelling en beleidsaccenten in terminologie van het kaderplan NME-Extra Impuls
Het kaderplan van de NME-Extra Impuls onderscheidt twee *doelstellingen*:
- versterking van de structurele inbedding van NME in het onderwijs;
- ontwikkeling en implementatie van buitenschoolse NME.

Codename Future is een combinatie van een binnen- en buitenschools project. Het project is binnenschools in de zin dat de doelgroep jongeren zijn die door middel van de scholen worden bereikt. Het structurele karakter van het project komt tot uiting in het feit dat het ondersteunende materiaal aansluit bij de kerndoelen. Verder wordt gestreefd naar het aangaan van structurele relaties tussen Codename Future en de scholen.

Het project is buitenschools in de zin dat de kernactiviteit van Codename Future uit projectdagen bestaat met een sterk buitenschools karakter. Tijdens de projectdagen maken jongeren een projectplan aan de hand van door Codename Future gemaakte dossiermappen. Deze dossiermappen hebben voornamelijk een 'buitenschoolse inhoud' en bevatten opdrachten die de leerlingen stimuleren in contact te treden met buitenschoolse instanties: bijvoorbeeld 'ga interviews afnemen met medewerkers van Mc Donalds of de Bodyshop over het milieubeleid van de betreffende onderneming'.

Het Kaderplan maakt melding van drie mogelijke *beleidsaccenten*: inhoudelijke vernieuwing, kwaliteitsverbetering en doorwerking. Hieronder wordt aangegeven hoe en in welke mate volgens diverse bronnen het project hieraan beantwoordt.
- In het projectplan van Codename Future wordt expliciet melding gemaakt van vernieuwing. Onder het kopje 'strategie' worden de volgende beleidslijnen gepresenteerd:
  - "gebruik nieuwe middelen en kanalen, wees vernieuwend"
- Tijdens het interview met de projectleider van Codename Future wordt hieraan nog het volgende toegevoegd:
  - de belangrijkste vernieuwing is dat het project werkt vanuit een bottom-up-strategie: het project wordt uitgevoerd via de scholen maar is in feite een jongerenproject: voor en door jongeren.
  - het project is verder vernieuwend in die zin dat er een sterke relatie is tussen binnen- en buitenschoolse NME.
  - er is sprake van kwaliteitsverbetering omdat het project continu inspeelt op wijzigende omstandigheden/leereffecten (onder meer tendens gericht op terug naar kernactiviteiten en aanboring andere bronnen dan NME-subsidie).
  - er is sprake van doorwerking in die zin dat in het project erop wordt aangestuurd dat Codename Future een vaste plek krijgt in het onderwijsprogramma van de scholen (onder meer door aansluiting bij nieuwe onderwijskundige ontwikkelingen). Verder probeert Codename Future voet aan de grond te krijgen bij gemeenten (in het kader van Lokale Agenda 21 en gemeentelijk jongerenbeleid) en andere organisaties die iets met jongeren doen (zoals netwerken van VWS). Tot slot wordt ingezet op houdingverandering bij jongeren. Ook in die zin is de insteek van het project gericht op doorwerking.
- De NCDO heeft het project onder alle drie beleidsaccenten geregistreerd.

Doelgroep
De primaire doelgroepen van Codename Future zijn:
- jongeren van 12 tot 18 jaar;
- scholen
- jongerenorganisaties.

Secundaire doelgroep zijn bedrijfsleven, overheden en maatschappelijke organisaties.

Thema
De NCDO hanteert diverse onderscheiden in thema's om een project te typeren. Het gaat om de volgende thema's: consumptie en leefstijl, mobiliteit, duurzaamheid, mondiale dimensie van NME, vergroten natuurbesef, vrijetijdsbesteding en recreatie, duurzaamheid in de werksituatie, kwaliteit in de woonomgeving.

2.2. Organisatie van het project en afstemming met andere projecten/organisaties

Projectorganisatie
De projectorganisatie bestaat uit vier jongeren: één projectleider en drie projectmedewerkers. Het onderhouden en uitbouwen van schoolrelaties is een belangrijke taak van deze projectmedewerkers. Verder is er een nauw samenwerkingsverband met EJJ van Hezik Consultancy en Emotive. De eerste organisatie bewaakt de coördinatie met verschillende participanten en de strategische doelen. De tweede organisatie is een communicatiebureau dat zorg draagt voor de huisstijl, het ontwerp van posters etc.
Verder is er een stuurgroep met daarin vertegenwoordigd het ISOR en de NJMO.

Evaluatiestudies worden veelal uitgevoerd door externe bureaus.

Sinds 1996 wordt voor het testen van nieuwe produkten gebruik gemaakt van jongerenpanels.

Afstemming met andere projecten/organisaties

Gebruik van resultaten eerdere onderzoeken/projecten
Het project Codename Future is afgeleid van het project *JongerenParlement voor het Milieu* dat The Natural Step sinds 1985 organiseert op 300 Zweedse scholen. Vanwege het succesvolle verloop van het project in Zweden besloot de jongerentak van The Natural Step om het project internationaal te lanceren.

Verder is in de opzet van Codename Future aansluiting gezocht bij de resultaten van onderzoeken[1] onder jongeren naar houding en gedrag. Uit deze onderzoeken kwam naar voren dat de houding van jongeren het beste kan worden beïnvloed door hen concreet aan het werk te laten gaan: de vaak chronologisch toegepaste trits van kennis, houding, gedrag schijnt niet goed te werken bij jongeren. De basis van Codename Future bestaat dan ook uit concrete opdrachten voor leerlingen die ze zelf moeten uitvoeren. Daarna vindt eventueel verandering van houding en gedrag plaats.

[1]Onder meer onderzoeken van SARV, een onderzoeksbureau dat gespecialiseerd is in jongerenonderzoek.

Eén en ander is getest in een pilot Codename Future 1995. Deze pilot is geëvalueerd door het ISOR. Op basis van deze evaluatie is het project op punten aangepast. De opzet van Codename Future in 1996 is grotendeels dezelfde gebleven in vergelijking met Codename Future 1995. Er zijn wel wat accentverschillen, onder meer een toenemende aandacht voor ondersteuning door lokale organisaties.

Afstemming met andere organisaties/projecten
De samenstelling van de diverse dossiermappen gebeurt in nauw overleg met diverse buitenschoolse organisaties (jongerenorganisaties, NME instanties, bedrijven en andere maatschappelijke organisaties). Op deze wijze kan geprofiteerd worden van educatieve activiteiten die reeds door deze organisaties zijn opgezet.
Verder geeft Codename Future begeleiding aan leerlingen in het kader van Act 2 (onderdeel Challenge).

Tot slot vindt er ook samenwerking plaats met vergelijkbare organisaties in onder meer Zweden, Finland, België of Ierland.

2.3. Duur en budget van het project

Duur
Het project Codename Future 1996 is gestart per januari 1996. Bij de honorering van de subsdieaanvraag is het project in principe aangemerkt als een meerjarig project.

Budget van het project
Codename Future heeft in eerste instantie *f* 2.838. 750,- aan subsidie uit de NME-Extra Impuls aangevraagd. In totaal heeft het project voor 1996 *f* 1.484.000, = aan NME-Extra Impuls-subsidie ontvangen. Dit bedrag is in twee keer uitgekeerd (de eerste keer *f* 1.150.062, = en de tweede keer *f* 334.000, =). Met de subsidie uit de NME-Extra Impuls is een deel van Codename Future 1996 gefinancierd. Verder heeft men *f* 200.000,- van het NCDO ontvangen en heeft men *f* 250.000,- via onder meer het VSB-fonds, dossieradoptie en andere bijdragen verkregen. Er zijn daarnaast bijdragen geweest voor additionele activiteiten die niet in Plan 1996 beschreven stonden, zoals het Nationaal Jeugddebat (VWS), Procesmanagement Jongeren en Mobiliteit (V&W) en de ontwikkeling van de nieuwe milieu-jongerencampagne voor VROM. Het plan 1996 is dus uiteindelijk op basis van *f* 2,0 miljoen uitgevoerd.

De subsidie uit de NME-Extra Impuls is als volgt ingezet.

Begroting Codename Future eerste tranche

			BTW-plichtig	Niet BTW-plichtig
1.0.	**Conceptbewerking**		ƒ 10.000,-	
2.0	**Organisatie**			
2.1	Jongere-projectmedewerker scholenbegeleiding			ƒ 80.000,-
2.2	Jongere-projectmedewerker organisatie			ƒ 80.000,-
2.3	Jongere-projectmedewerker projecten			ƒ 80.000,-
2.4	Oproepkrachten		ƒ 15.000,-	
3.0.	**Regionale ondersteuning**			
3.1	Regionale bijeenkomsten ƒ 5.000 x 12 provincies		ƒ 60.000,-	
4.0.	**Future Award**			
4.1	Stimuleringsgeld voor jongeren om succesvolle projecten uit te kunnen voeren (20 projecten x ƒ 5.000,-)			ƒ 100.000,-
5.0.	**Internationale jongerendag en afstemming**			
5.1	Reis- en verblijfkosten		ƒ 28.500,-	
6.0.	**Referendum**			
6.1	Organisatie			ƒ 30.000,-
6.2	Drukwerk en verspreiding		ƒ 55.000,-	
7.0.	**Dossiermap**			
7.1	Ontwikkeling			ƒ 50.000,-
7.2	Drukwerk		ƒ 100.000,-	
7.3	Verzending		ƒ 10.000,-	
8.0.	**Communicatie (werving)**			
8.1	Materialen (drukwerk en presentaties, inclusief ontwerp, opmaak en afleveringskosten)			
•	Huisstijl (inclusief ontwerp)	ƒ 35.000,-		
•	Wervingsfolders (5 verschillende a ƒ10.000,-)	ƒ 50.000,-		
•	Ontwikkeling presentatie voor scholen	ƒ 25.000,-		
•	Posters	ƒ 25.000,-		
•	Future Awards en brochure	ƒ 15.000,-		
			ƒ 150.000,-	
8.2	Verzending en handling		ƒ 20.000,-	ƒ 15.000,-
9.0.	**Monitoring**			
9.1	ISOR		ƒ 85.000,-	
9.2	SARV		ƒ 25.000,-	
10.0.	**Sturing**			
10.1	Vergoeding leden Stuurgroep, vacatiekosten NJMO en vergoeding externe expertise			ƒ 60.000,-
Totalen			ƒ 557.500,-	ƒ 495.000,-
BTW (17,5%)			ƒ 97.562,-	ƒ 0,-
			ƒ 665.062,-	ƒ 495.000,-
TOTAAL Begroting eerste tranche 1996				**ƒ1.150.062,-**

Het bedrag van ruim drie ton dat later is ontvangen, is ingezet voor organisatiekosten en regionale ondersteuning.

Voor 1997 is een bedrag aangevraagd van *f* 1.002.125,=. De Stuurgroep heeft hiervan *f* 750.000,= toegekend (zie § 3.5. waarin de toekomstige activiteiten worden beschreven).

3. PROCES-INDICATOREN

De kernactiviteiten van Codename Future bestaan uit projectdagen. Voorbereidingen hiervoor betreffen het ontwikkelen van dossiers en werving onder scholen. Verder wordt er een Referendum, en een slotmanifestatie in het congresgebouw , georganiseerd[1] en een slotmanifestatie in het congresgebouw. Tot slot is er in het kader van het project aandacht voor evaluatieve activiteiten.

Bovenstaande activiteiten worden hieronder afzonderlijk beschreven. Verder wordt nog kort stil gestaan bij toekomstige activiteiten van Codename Future.

3.1. Voorbereidingen

Ontwikkeling van dossiermappen
De dossiermappen zijn in nauwe samenwerking met diverse maatschappelijke organisaties en onderwijskundigen uitgewerkt.
De afbakening van de inhoud is onder meer gebaseerd op een aantal thematische brainstormsessies met relevante maatschappelijke organisaties. Voor de didactische bewerking is contact gezocht met het PMVO en met een vertegenwoordiger van een Pabo. Er is gestreefd naar aansluiting bij nieuwe onderwijskundige ontwikkelingen waarbij de nadruk ligt op:

- een brede ontwikkeling van leerlingen;
- een actieve zelfstandige houding van leerlingen;
- recht doen aan verschillen tussen leerlingen.

Ten behoeve van Codename Future 1996 zijn 20 dossiers ontwikkeld. De 21 dossiers die in 1995 zijn ontwikkeld zijn voor 1996 aangepast naar aanleiding van de ervaringen in 1995. Samen met de reeds eerder ontwikkelde 21 dossiers, kunnen leerlingen een keuze maken uit 41 dossiers. Bij de dossiers die in 1996 zijn ontwikkeld, zijn meer bedrijven en maatschappelijke organisaties betrokken dan eerder het geval was.

Werving onder scholen
De werving onder scholen is gedaan aan de hand van een schriftelijke mailing onder VO-scholen en via een ronde van presentaties aan scholen door het land. Dit is gebeurd door Codename Future zelf. Verder is bij de werving van scholen een beroep gedaan op de regionale NME-centra en Centra voor Ontwikkelingssamenwerking (COSsen). Deze organisaties beschikken immers over vaste contactpersonen in de scholen.

[1] In het kader van Codename Future 1996 is ook een systeem van zogenoemde Codename-managers opgezet. Dit zijn leerlingen die hun mede-leerlingen op school activeren en informeren rond maatschappelijke thema's die betrekking hebben op hun eigen toekomst en hun directe leefomgeving. Het betreft een pilot die door Veilig Verkeer Nederland is gefinancierd. Vanwege het feit dat met deze pilot geen NME-Extra Impuls subsidie is gemoeid, wordt in dit rapport geen aandacht besteed aan deze pilot.

3.2. Projectdagen

Op 7 en 8 oktober 1996 zijn de Codename Future Projectdagen 1996 gehouden. De projectdagen zijn het belangrijkste onderdeel van het project Codename Future dat zich richt op het onderwijs, en dan met name op maatschappelijke bewustwording en activering van jongeren. In de praktijk betekent het dat scholen de leerlingen twee dagen vrij moeten roosteren.

Zowel docenten als jongeren worden voorbereid op de jongerenprojectdagen.
Voor beide doelgroepen heeft Codename Future ondersteunende materialen ontwikkeld (zie hoofdstuk 4 voor een overzicht van deze materialen). Voor de docenten worden door Codename Future ook nog regionale voorlichtingsbijeenkomsten georganiseerd.

Aan de basis van de projectdagen staan 41 dossiers. In deze dossiers zijn verschillende onderwerpen uitgewerkt. Het is de bedoeling dat jongeren een dossier kiezen en vervolgens een probleem formuleren dat is toegespitst op hun eigen school, woonplaats of omgeving. In groepjes worden mogelijke oplossingen voor het probleem bedacht. Vervolgens wordt de beste oplossing gekozen. Deze oplossing wordt omgezet in een plan. Codename Future verricht hierbij begeleiding in de vorm van een telefonische ronde onder alle deelnemende scholen. Elke school heeft hierbij tevens hulp aangeboden gekregen van regionale NME-centra of Centra voor Ontwikkelingssamenwerking (COS). Niet alle scholen hebben hiervan gebruik gemaakt, omdat sommige scholen zelfstandig het project konden en wilden uitvoeren.

Een landelijke jury beoordeelt de actieplannen en maakt een selectie van de meest originele plannen. Deze worden beloond met een 'Future award', een geldprijs van *f* 5.000,= die het mogelijk maakt dat jongeren gedurende het jaar de bedachte plannen kunnen uitvoeren. Bij de uitvoering van de plannen krijgen de jongeren begeleiding door Codename Future: onder meer een trainingsweekend en minimaal één en maximaal twee schoolbezoeken. Een aantal gemeenten en de provincie Gelderland hebben op eigen initiatief, naast het
landelijke traject, ook lokale Future Awards uitgereikt.

In hoofdstuk 5, waarin het evaluatierapport over de projectdagen wordt besproken, komt de waardering voor deze projectdagen en de voorbereiding daarop aan de orde.

3.3. Referendum

Het jongerenreferendum is een peiling van meningen onder jongeren over 15 stellingen. Deze stellingen betreffen onder meer:

- opinie van de jongeren over overheidsbeleid met betrekking tot jongerenzaken, racisme en milieu;
- houding en gedrag van jongeren met betrekking tot maatschappelijke participatie (onder meer bereidheid tot vrijwilligerswerk);
- houding en gedrag van jongeren waarbij rekening wordt gehouden met consequenties voor het milieu (bijvoorbeeld bereidheid met de trein in plaats van met het vliegtuig te reizen);
- evaluatievragen over campagne-activiteiten gericht op pesten en drugs- en alcoholgebruik.

In het algemeen kan gesteld worden dat de resultaten van het Referendum aantonen dat jongeren wel aan de slag willen voor een betere wereld maar het moet wel duidelijk zijn welk doel er mee gediend is (dus concrete acties).

De uitslag van het referendum wordt bekend gemaakt op de ochtend van de eerste jongerenprojectdag. De uitslag van het Jongerenreferendum is verder besproken tijdens het Nationale Jeugddebat waaraan ook enkele ministers (mevrouw Jorritsma en de heer Pronk) en staatssecretarissen (mevrouw Netelenbos en mevrouw Terpstra) een bijdrage hebben geleverd. De resultaten van het referendum worden ook gebruikt als input voor Codename Future 1997.

Bij de organisatie van het referendum is gebruik gemaakt van een extern bureau: ISOR heeft zorg gedragen voor het formuleren van de stellingen (in samenspraak met Codename Future) en de verwerking van de resultaten.

3.4. Evaluatie

De projectdagen van 1996 zijn uitgebreid geëvalueerd. Dit is gebeurd in samenwerking met het ISOR. De evaluatie is uitgevoerd aan de hand van de volgende methoden:
- observatie van één school gedurende de jongerenprojectdagen;
- schriftelijke enquête onder directies, coördinerende docenten en hun collega's en externe begeleiders;
- interviews met de coördinatoren (docenten) van de jongerenprojectdagen;
- interviews met jongerenpanels.

De respons op de schriftelijke enquête was goed: 50% voor directies, 46% voor coördinerende docenten en 39% voor externe begeleiders. In hoofdstuk 5 komt de inhoud van de evaluatie aan de orde.

3.5. Toekomstige activiteiten

Voor 1997 heeft Codename Future *f* 1.002.125,= aangevraagd. Hiervan is uiteindelijk *f* 750.000,= door de Stuurgroep gehonoreerd.

In grote lijnen blijft de opzet voor 1997 dezelfde. Er zijn wel wat duidelijke accentverschillen.
Deze betreffen onder meer:
- meer persoonlijke begeleiding van de scholen door Codename Future (ook van scholen die geen Future Award krijgen uitgereikt). Hiervoor wordt een vast team van vier medewerkers voor verantwoordelijk (scholenteam);
- voor- en natraject van de jongerenprojectdagen worden meer op het onderwijscurriculum gericht waarbij docenten meer dan nu toe het geval is geweest aangesproken worden op begeleiding van de leerlingen. Codename Future gaat hiervoor een nascholingsaanbod creëren;
- Codename Future zal nadrukkelijker gepositioneerd worden als project dat goede mogelijkheden biedt voor scholen om met de basisvorming en/of het Studiehuis aan de slag te gaan;

- nieuwe onderwijskundige ontwikkelingen worden nadrukkelijker dan nu toe het geval is, in de dossiers verwerkt. Hiervoor wordt een kernredactie gevormd met experts uit het onderwijs.
- meer nadruk op de kernactiviteit van Codename Future, namelijk de projectdagen. Dit zal onder meer tot uiting komen tijdens de werving onder scholen;
- verschuiving van centrale afsluitingsmanifestatie naar meer decentrale manifestaties. Hiervoor wordt een pilot georganiseerd met vier regionale manifestaties in de vier grote steden.

Verder worden mogelijkheden verkend om het project strategisch te verbreden. Zo is onder meer aansluiting gezocht bij de Nederlandse JeugdGroep (NJG)[1], de provinciale steunfuncties en de Jeugdfondsen van de Nederlandse Jeugdprijs. Via het netwerk van de NJG en de steunfuncties zullen naar verwachting zo'n 120 lokale jeugdgroepen meedoen aan Codename Future.
Codename Future heeft zich als taak gesteld om in 1997 150 tot 200 scholen te bereiken.

[1]Een platform van jeugd- en jongerenorganisaties die zich richten op de ontwikkeling van jongeren.

4. PRODUCT-INDICATOREN

In het kader van Codename Future 1996 zijn diverse producten geproduceerd:
- 41 dossiermappen
- docentenhandleiding
- een draaiboek voor de uitvoering van de jongerenprojectdagen
- leerlinginformatiepakketten
- veel communicatiemateriaal (o.m. posters, brochures, wervingsfolders, Jongerenkrant etc.)
- een overzicht van free publicity over Codename Future in de lokale en regionale pers (publiciteit gegenereerd door de jongeren van deelnemende scholen)
- een Nieuwsbrief voor jongeren die deelnemen aan de jongerenprojectdagen
- evaluatierapporten (onder meer over de projectdagen in 1996)
- handboek (voor groepen die hun project gaan uitvoeren)
- concept Young Reporters (scholieren doen zelf verslag van de activiteiten tijdens de JongerenProjectdagen)

Hieronder wordt een korte samenvatting gegeven van het door ISOR opgestelde evaluatierapport over de jongerenprojectdagen.

Evaluatie projectdagen Codename Future 1996
De jongerenprojectdagen worden positief gewaardeerd door docenten en leerlingen. Bij de leerlingen scoort met name het buitenschoolse karakter van Codename Future hoog. Verder worden genoemd de spanning van het zelfstandig werken en de opgedane vaardigheden (zie voor dit laatste hoofdstuk 5).
Docenten brengen naar voren dat de projecten de mogelijkheid bieden om invulling te geven aan een deel van het onderwijs dat anders moeilijk uit de verf komt. Het betreft omgevingsonderwijs, het ontwikkelen bij leerlingen van diverse vaardigheden, het werken aan groepsintegratie en het aantrekkelijk maken van het onderwijs. Voor de meeste scholen is dit een vernieuwende wijze van met onderwijs omgaan.
De materialen ter ondersteuning van de jongerenprojectdagen werken volgens de meerderheid van de docenten bevorderend voor de jongerenprojectdagen.

Toch is er ook een aantal knelpunten:
- De dossiermappen blijken over het algemeen te moeilijk voor met name leerlingen van onderbouw en het VBO. Het ondersteunende materiaal wordt met name door deze doelgroepen slecht gelezen met als gevolg dat de keuze voor een bepaald dossier meestal oppervlakkig wordt gemaakt. Dit is niet bevorderlijk voor de kwaliteit van het uitvoerende werk (onderzoek in directe leefomgeving) door de leerlingen.
- Zowel jongeren als docenten geven aan dat de voorbereidingstijd in de meeste gevallen te kort is geweest. Dit heeft te maken met de late verspreiding door Codename Future van de ondersteunende materialen en het feit dat het belang van een goede voorbereiding niet voldoende door Codename Future is benadrukt.
- Er is een probleem bij de vertaalslag van onderzoeksinformatie naar een actieplan. Codename Future presenteert het project als een project waarin leerlingen zeer zelfstandig aan de slag kunnen gaan. Echter met name bij deze vertaalslag naar een actieplan blijken leerlingen veel ondersteuning nodig te hebben.

5. EFFECT-INDICATOREN

Bereik
In totaal hebben ruim 100 scholen deelgenomen aan de projectdagen van Codename Future 1996. Hiermee is de taakstelling gehaald. Driekwart van deze scholen heeft het gehele programma van de projectdagen doorlopen. Ook de taakstelling met betrekking tot deelname aan het referendum is gehaald.

Relatie met doelstelling
Zoals in § 2.1. is aangegeven, is het doel van Codename Future het inzetten van een mentaliteitsverandering bij jongeren van 12-25 jaar door hun handelingsperspectief te bieden.
Uit de evaluatie door ISOR blijkt dat deze doelstelling in beperkte mate is gerealiseerd: "Effecten bij jongeren, in de zin van houdingverandering ten aanzien van natuur en milieu of ten aanzien van de positie van jongeren in de maatschappij wordt in beperkte mate geconstateerd". Wel worden er effecten bij leerlingen geconstateerd op het vlak van onderzoeks-, organisatie- en sociale vaardigheden. Voor de scholen blijkt het opdoen door leerlingen van instrumentele vaardigheden een belangrijke overweging om aan het project mee te doen.

Naast de kwantitatieve taakstellingen met betrekking tot bereik (zie hierboven), heeft Codename Future ook een aantal andere taakstellingen geformuleerd. Deze zijn gehaald:
- Het percentage uitgevoerde projecten dat presentabel was op 10 oktober 1996 was conform de verwachting ongeveer 80%.
- Scholen voor beroepsonderwijs zijn bij het project betrokken. Deze scholen zijn benaderd via de reguliere werving van de scholen. Resultaat daarvan was dat van de 100 scholen er 15 scholen van het voorbereidend en middelbaar beroepsonderwijs hebben deelgenomen.

6. BESCHOUWING

In dit hoofdstuk wordt het project 'Codename Future' van een kwalitatieve waardering voorzien. Hierbij wordt de eerder in dit document gehanteerde indeling in input-, proces-, product- en effectindicatoren gebruikt. Aan het einde van dit hoofdstuk wordt bezien in hoeverre het project tegemoet komt aan de doelstellingen en beleidsaccenten van het *Beleidskader NME-Extra Impuls*.

6.1. Succes- en faalfactoren

Input-indicatoren

Succesfactoren

- Codename Future maakt goed gebruik van reeds ontwikkelde projectconcepten (waaronder in Zweden).
  - Bij het Zweedse projectconcept is bezien in hoeverre het concept aangepast zou moeten worden aan de Nederlandse situatie.
  - Daarnaast is gebruik gemaakt van het ontwikkelde concept van het Procesmanagement PO NME 91-94: de Strategische Driehoek voor projectmanagement. Deze strategische driehoek (geïmplementeerd door EJJ van Hezik) werkt op basis van de driehoek pilotprojecten = > evaluatie/monitoring = > opschaling en communicatie van succes. In het NME-programma voor het Basisonderwijs is dit concept ontwikkeld. Dit zelfde concept is ook bij Codename Future ingezet en is een belangrijke succesfactor geweest
- In het kader van het project wordt aangesloten bij onderzoeksresultaten betreffende de wijzen waarop jongeren het beste benaderd zouden kunnen worden.
- Het concept van Codename Future blijkt goed aan te slaan bij leerlingen en docenten. Het gaat hierbij met name om twee aspecten:
  - in het project zijn binnen- en buitenschoolse activiteiten onlosmakelijk met elkaar verbonden. Buitenschoolse activiteiten zijn een conditio sine qua non voor het project. Dit concept blijkt goed aan te slaan bij leerlingen, te meer daar de buitenschoolse activiteiten een maatschappelijk karakter hebben;
  - het werken in een landelijk kader met een landelijke uitstraling blijkt bevorderend te zijn voor het verloop van het project.
- Het project beantwoordt aan alle drie beleidsaccenten die in het Kaderplan zijn genoemd.
- De doelgroep van het project is goed vertegenwoordigd in de projectorganisatie. Daar komt bij dat er plannen bestaan om een klankbordgroep van jongeren op te richten. In deze klankbordgroep zullen nieuwe communicatiemiddelen en educatief materiaal getest worden.

Faalfactoren

- Minder scholen zijn bereikt met de jongerenprojectdagen en met het referendum dan gepland, maar dit is vooral een gevolg van een lager toegekende begroting voor het project dan verwacht.

Proces-indicatoren

Succesfactoren

- Codename Future besteedt veel aandacht aan het evalueren van haar activiteiten en producten. Hiervoor worden professionele bureaus ingehuurd. De resultaten worden daadwerkelijk gebruikt ter aanscherping van het project.
- Het project bezint zich continu of men op de goede weg zit en stelt zo nodig de strategie bij.
- Codename Future besteedt veel aandacht aan een optimale presentatie en communicatie met het oog op het 'triggeren' van jongeren.
- Evaluatieactiviteiten worden gelijktijdig met de uitvoerende activiteiten opgezet. Dit heeft als voordeel dat bijtijds inzicht bestaat in de evaluatieresultaten en zodoende eventuele aanscherpingen van het project tijdig kunnen worden ingezet.
- In de evaluatiestudies wordt ook aandacht besteed aan het effect van de jongerenprojectdagen op houding en gedrag van jongeren.
- In de evaluatie wordt aandacht besteed aan de mate waarin de doelstelling van Codename Future is gerealiseerd.
- De waardering voor de jongerenprojectdagen is groot, zowel bij docenten als bij leerlingen.
- Codename Future maakt zeer goed gebruik van bestaande organisaties/acties. Dit betreft zowel de ontwikkeling van dossiers (samenwerking met allerlei maatschappelijke organisaties die zelf vaak ook educatieve activiteiten hebben opgezet) als ook de verspreiding van resultaten (bijvoorbeeld resultaten van het referendum worden gebruikt als input voor het Jeugddebat).
- Zoals gepland was ruim een drie kwart van de uitgevoerde projecten presentabel voor 10/10/1996.

Faalfactoren

- Uit de evaluatie van de projectdagen blijkt dat de begeleiding van docenten en jongeren nog onvoldoende is. Voor 1997 wordt de begeleiding geïntensiveerd.
- Vrijwel alle stellingen uit het referendum zijn positief[1] geformuleerd: het is over het algemeen beter om positief gestelde vragen af te wisselen met negatief gestelde vragen: dit stemt de respondent tot nadenken en doorbreekt een eventueel automatisme in antwoordpatronen.
- De door Codename Future ingeschatte voorbereidingstijd blijkt te kort voor de meeste docenten en leerlingen.
- Er zijn niet zoals oorspronkelijk gepland activiteiten verricht om het beroepsonderwijs bij het project te betrekken.

[1] Bijvoorbeeld: "Van elke honderd gulden die ik met vakantie- en bijbaantjes verdien, wil ik *graag* vijf piek afstaan voor een goed doel" en "Als ik zelf werkloos word en een uitkering krijg vind ik het *goed* om in ruil daarvoor twee dagen per week onbetaald werk te doen, bijvoorbeeld voor bejaarden of gehandicapten".

Product-indicatoren

Succesfactoren

- Leerlingen hebben de keus uit een groot aantal dossiermappen over uiteenlopende onderwerpen.
- Het evaluatierapport over de jongerenprojectdagen zit professioneel in elkaar:
  - een goede beschrijving van de opzet en uitvoering van het onderzoek
  - relevante onderzoeksvragen;
  - heldere schrijfstijl en samenvattende conclusies met duidelijke aanknopingspunten voor verbeteringen voor het project.

Faalfactoren

- De inhoud van de dossiers blijkt te gecompliceerd voor de onderbouw en het VBO. Codename Future gaat hieraan aandacht besteden voor het volgende projectjaar. Verder zijn er ook plannen om een klankbordgroep van jongeren op te richten. Het is aan te bevelen dat de samenstelling van deze klankbordgroep breed is zodat ook jongeren uit de onderbouw en jongeren op VBO-niveau zijn vertegenwoordigd.

Effect-indicatoren

Succesfactoren

- De taakstelling wat betreft de deelname aan de jongerenprojectdagen is gehaald (ruim 100).
- De bijgestelde doelstelling: deelname van 150 scholen aan het Jongerenreferendum is gehaald.
- Het project heeft duidelijke effecten op het gebied van een toename bij leerlingen van onderzoeks-, organisatie- en sociale vaardigheden.
- Het feit dat enkele gemeenten en een provincie zelf lokale Future Awards uitreiken geeft aan dat het project goed aansluit bij het natuur- en milieu-educatiebeleid van lokale en regionale overheden.

Faalfactoren

- De beoogde effecten op het gebied van mentaliteitsverandering zijn in beperkte mate gerealiseerd.

6.2. Mate waarin invulling wordt gegeven aan doelstellingen en beleidsaccenten van de NME-Extra Impuls

6.2.1. Relatie met doelstellingen Kaderplan NME-Extra Impuls

In het Kaderplan NME-Extra Impuls worden twee doelstellingen genoemd:

- bevordering van stucturele inbedding van binnenschoolse NME;
- ontwikkeling en implementatie van buitenschoolse NME.

Het project is een combinatie van een binnen- en een buitenschools project. Het binnenschoolse karakter komt naar voren in de primaire doelgroep en de wijze van werving: jongeren worden met name via scholen benaderd. In het kader van het project wordt gestreefd naar een structurele plek voor Codename Future (onder meer NME) in

de scholen. Dit uit zich onder meer door aansluiting van de inhoud van de dossiermappen bij kerndoelen van de basisvorming. In een volgend projectjaar krijgt dit aspect nog meer nadruk. Verder wordt gestreefd naar het tot stand brengen van structurele relaties tussen Codename Future en de scholen. Ook dit aspect wordt nog eens benadrukt in een vervolgproject.

Het buitenschoolse karakter komt naar voren door het feit dat de hoofdactiviteit onderzoek door leerlingen in de directe leefomgeving betreft. De leerlingen moeten hiervoor 'de straat op' en contact leggen met maatschappelijke organisaties. Op basis van de verzamelde onderzoeksinformatie maken de jongeren een actieplan ('ontwikkeling' in termen van de NME-Extra Impuls). De beste plannen krijgen een financiële beloning die ingezet dient te worden voor uitvoering van het plan ('implementatie' volgens de terminologie van de NME-Extra Impuls).

6.2.2. Relatie met beleidsaccenten Kaderplan NME-Extra Impuls

In het kader van het Kaderplan NME-Extra Impuls worden drie beleidsaccenten genoemd: inhoudelijke vernieuwing, kwaliteitsverbetering en doorwerking. In het evaluatiekader is bij de uitwerking van de beleidsaccenten steeds een onderscheid gemaakt naar proces/input-aspecten en product-effect-aspecten. Deze onderverdeling wordt indien relevant ook hieronder gehanteerd.

Inhoudelijke vernieuwing
Het concept van Codename Future is vernieuwend:
- een breed en flexibel concept dat zich leent voor tal van onderwerpen, waarbij het vernieuwende aspect met name de sterke relatie tussen binnen- en buitenschoolse activiteiten
- de projectorganisatie bestaat uitsluitend uit de doelgroep c.q. jongeren;
- het project doet een groot beroep op de zelfstandigheid van jongeren: ze worden uitgedaagd zelf een probleem te formuleren en hiervoor de beste oplossing aan te dragen. Uit de evaluatie blijkt overigens dat een groot aantal leerlingen meer begeleiding nodig heeft. In het kader van Codename Future 1997 wordt hieraan meer aandacht besteed;
- de projectorganisatie maakt veelvuldig gebruik van externe professionals, onder meer op het gebied van evaluatiestudies, communicatie en onderwijsinhoudelijke aspecten. Dit heeft een positief effect op de kwaliteit en uitstraling van het project

Kwaliteitsverbetering
Het concept van Codename Future 1996 is op een aantal punten een verbetering in vergelijking met het concept van 1995, onder meer grotere aandacht voor ondersteuning door lokale organisaties.

In het kader van Codename Future is sprake van een goede kwaliteitszorg: men vraagt zich continu af of men op de goede weg zit. Zo niet, dan vindt bijstelling plaats.
Een belangrijk aspect hierbij is de grote aandacht voor evaluatie- en monitoring. Daar komt bij dat, zoals ook al hierboven is aangegeven, steeds een (zelfde) professioneel bureau wordt ingehuurd voor (begeleiding bij) de opzet en uitvoering van de evaluatie. Dit levert onder meer de volgende resultaten op:

- evaluaties worden tijdig ingezet zodat ook daadwerkelijk iets met de resultaten kan worden gedaan
- de methodiek van de evaluaties wordt duidelijk uiteen gezet;
- de vraagstelling van de evaluatie is scherp (geen algemene vage formulering) zodat de resultaten duidelijke aanknopingspunten voor verbetering opleveren
- men durft ook eventuele wijzigingen in houding en gedrag te bevragen, hoewel van te voren duidelijk is dat juist deze effecten moeilijk te bewerkstelligen zijn, zeker in het kader van een tijdelijk project.

Doorwerking
100 scholen hebben deelgenomen aan de kernactiviteit van het project. Dit is op zich een groot bereik echter wanneer men dit combineert met de ruime (begroting) dan valt het resultaat misschien iets tegen. Aan de andere kant toont de evaluatie aan dat de waardering van jongeren en docenten voor de kernactiviteit (jongerenprojectdagen) hoog is. Bovendien worden ook duidelijke effecten geconstateerd: toename van onderzoeks- en sociale vaardigheden. Mentaliteitsverandering (hoofddoelstelling) is echter nog maar beperkt aan de orde.

Ook in andere opzichten is sprake van doorwerking: in het kader van het project is veel aandacht besteed aan bekendmaking van het project en de projectresultaten. Verder worden continu mogelijkheden afgetast voor strategische verbreding van het project (bijvoorbeeld aanhaking bij de Nederlandse JeugdGroep). Tot slot is er ook sprake van doorwerking in beleidsmatige zin: het van oorsprong landelijke project gaat zich steeds meer richten op decentralisatie naar provinciaal en lokaal niveau: op deze manier wordt geprobeerd Codename Future steeds meer lokaal in te bedden.

Bovendien wordt in 1997 meer dan in 1996 het geval is geweest, ingezet op regionale/lokale bestendiging van Codename Future (onder meer door decentralisatie van toekenning van Future Awards naar regionaal en lokaal niveau).

LITERATUUR

- Young, R. Evaluatie van het project Codename Future 1995, ISOR, Utrecht 1996.
- Bastings, M., Young, R. Evaluatie van de jongerenprojectdagen 1996, ISOR, Utrecht maart 1997.
- Bijgestelde begroting Codename Future en aanbiedingsbrief (november 1995).
- Projectplan Codename Future 1996, 14 september 1995.
- Plan 1997, Strategie 1997-2000, Stichting Codename Future, september 1996.
- Voortgangsrapportage Codename Future februari 1997.
- Voortgangsrapportage Codename Future april 1997.
- The Future, Verslag van de landelijke Codename Future projectdagen 7 en 8 oktober 1996.
- Informatiemap Codename Future.
- Codename Future 1996 in de media.

VII

ACT 2

VII ACT 2

1. KORTE SCHETS VAN PROJECT

Naam project	:	Act 2
Aanvragende organisatie	:	SME-Milieu-adviseurs (SME)
Toegekende subsidie 1996	:	*f* 1.500.000,=
Binnen- of buitenschools project	:	met name binnenschools
Doel	:	opzetten structureel milieuzorgsysteem in de scholen
Primaire doelgroep	:	leerlingen en docenten
Onderwerp	:	invoering van energiebesparingssysteem met daaraan gekoppeld een educatief traject
Vervolgaanvraag gehonoreerd	:	ja (weliswaar beperkt deel)

2. INPUT-INDICATOREN

2.1. Achtergrond, doel en doelgroep van het project

Achtergrond

Milieuzorgproject van SME-milieuadviseurs in kader van NME-Onderwijsproject
Het project Act 2 is een vervolg op een eerder door SME-milieuadviseurs uitgevoerd milieuzorgproject. Dit eerdere project werd gesubsidieerd in het kader van het NME-onderwijsproject 1992-1995. Het project werd gepositioneerd binnen de strategie van het NME-Onderwijsproject. In overleg met de sectormanagers PO en VO is een belangrijke rol toegedicht aan het NME-netwerk in de ondersteuning van de scholen. De NME-centra werden via het sectormanagement gestimuleerd om lokaal/regionaal zelf de netwerkvorming op zich te nemen. Dit werd niet vanuit het SME project aangestuurd. Het project richtte zich op milieuzorg op PO- en VO-scholen en ging verder dan alleen energiebesparing. In het kader van het project zijn de volgende producten ontwikkeld: een handboek, diskettes en video's. In het handboek werd een aantal opties genoemd die een school op het gebied van milieuzorg zou kunnen uitvoeren. Ook bevatte het handboek adressen en telefoonnummers van NME-centra. Dit bleek echter niet altijd voldoende stimulerend voor de scholen om hiervan ook daadwerkelijk gebruik te maken.
SME-milieuadviseurs heeft, ondersteund door het ministerie van VROM en Procesmanagement Basisvorming, het initiatief genomen een vervolg te geven aan dit project. Insteek hierbij was dat het project meer servicegericht zou moeten worden naar de scholen (meer begeleiding en monitoring). Verder zou meer nadruk moeten komen te liggen op samenwerking met lokale 'basispartners' (gemeenten, energiedistributiebedrijven). Daarnaast zou het geheel een meer structureel karakter moeten krijgen: één van de resultaten van de evaluatie van het eerdere project was dat de milieuzorgactiviteiten in de scholen nog vaak een ad hoc karakter hadden. Tot slot heeft Act 2 zich primair op VO gericht. Redenen hiervoor zijn dat :

1. binnen het VO inhoudelijk en onderwijskundig de meeste aanleiding en legitimering te vinden is voor koppeling milieuzorg-NME (bijvoorbeeld basisvorming, TVS, zelfstandig leren in de tweede fase) en samenwerking tussen vakken
2. bij de invoering van NME in het VO de knelpunten het grootst zijn; juist de schoolbrede inbedding is problematischer in het VO, een project dat daarvoor een oplossing biedt heeft prioriteit
3. de invoering van de lump-sum-financiering alleen voor het VO gold; dit vormde de directe financiële prikkel voor aandacht voor energiebeheer
4. in veel gemeenten het basisonderwijs reeds een energiedoorlichting, veelal uitgevoerd door het energiebedrijf, in het (recente) verleden heeft ondergaan, en het VO bij veel gemeenten en energiebedrijven een nog weinig ontgonnen gebied bleek

In het project Act 2 is door SME-milieu adviseurs bewust op lokale netwerkvorming wordt aangestuurd, hiervoor zijn een aantal redenen. Ten eerste wordt daarmee aangesloten bij reeds ontwikkelde netwerken waar energiebeleid in uitvoering is of waarvan de uitvoering in voorbereiding is: samenwerking tussen energiebedrijven en gemeenten (en soms met NME-centra). Verder is uit onderzoek bij scholen gebleken dat men ondersteuning wenst op concrete terreinen bij energiebeheer. Dan ligt aansluiting bij reeds actieve of te activeren lokale partijen die hier ook iets kunnen betekenen voor scholen, het meest voor de hand. Daarnaast heeft alleen ondersteuning vanuit de educatieve

invalshoek (m.n. NME-centra) in het verleden te weinig succes opgeleverd bij milieuzorg. Tot slot is er op termijn geen landelijke financiering meer voor de uitvoering van dit soort activiteiten, en dus moeten lokale partijen worden geactiveerd.

In het vorige milieuzorgproject is een handleiding ontwikkeld voor milieuwerkgroepen van scholen, een introductievideo en een handreiking voor NME-ondersteuners. Bij scholen is de handleiding bekend. Hoeveel PO en hoeveel VO scholen met dit eerdere milieuzorgproject zijn bereikt is niet precies bekend. Wel is bekend dat een groot aantal scholen de producten geheel zelfstandig heeft aangeschaft, en dat daarnaast nog een grote groep scholen is bereikt via NME centra en/of gemeenten die een meervoud van de produkten aanschaften voor de scholen of voor uitleen of om daarmee de scholen actief te ondersteunen. De verkoopcijfers geven een marktbereik van ruim 15% aan in het primair onderwijs en 75% in het voortgezet onderwijs. Verklaring voor een hoge dekkingsgraad in het VO is dat de handleiding ook is gebruikt in de training voor NME-coördinatoren, verzorgd door ACTA Midden-Nederland.

Oorspronkelijke subsidieaanvraag voor vervolgproject in kader van NME-Extra Impuls
In november 1995 is een subsidie-aanvraag voor een vervolgproject ingediend ('Goed onderwijs in een Goed gebouw). In deze aanvraag wordt beargumenteerd waarom het eerdere milieuzorgproject een vervolg zou moeten hebben. Hiervoor worden onder meer de volgende argumenten aangedragen:

- bij een groot deel van de VO-scholen bestaat NME/milieuzorg uit incidentele of geïsoleerde activiteiten;
- actuele onderwijsontwikkelingen (zoals invoering lump-sum-financiering, studiehuis 2e fase HAVO/VWO en vier leerwegen in het VBO/MAVO, toetsing basisvorming) dreigen ertoe te leiden dat NME/milieuzorg een non-issue wordt op de beleidsagenda van de school en dat huidige NME/milieuzorg-activiteiten sterk afnemen door het ontbreken van intern draagvlak en faciliteiten;
- uit diverse onderzoeken blijkt dat het merendeel van de jongeren alleen structureel en actief deelneemt aan NME/milieuzorg als binnen de school sprake is van een eenduidig handelingsperspectief en-kader.

De oorspronkelijke ideeën voor een vervolgproject waren ambitieus. Milieuzorg werd hierin aanvankelijk breed opgevat: naast energiebesparing ook onder meer afvalpreventie. Verder werd gemikt op een deelnamepercentage van 90% VO-scholen (675) waarbij er vanuit was gegaan werd dat uiteindelijk *f* 12.000 per school van 1000 leerlingen aan financieel voordeel opgedaan zou kunnen worden.

Op verzoek van de Stuurgroep is een aangepast projectplan geschreven (mei 1996). Het commentaar van de Stuurgroep op het oorspronkelijke projectvoorstel betrof onder meer de volgende aspecten:

- te vaag en onduidelijk;
- te hoge subsidie-aanvraag (12.5 miljoen);
- te weinig samenwerking met andere relevante organisaties;
- te weinig gebruik van producten die in het kader van het eerdere gesubsidieerde project zijn ontwikkeld.

Voorafgaand aan de bijstelling van het projectplan is door SME nog een marktonderzoek uitgevoerd en een pilot opgezet.

Marktonderzoek
Voorafgaand aan bijstelling van het projectplan heeft op verzoek van de Stuurgroep een marktonderzoek plaats gevonden. Voor deelname aan dit onderzoek zijn 100 scholen benaderd. Uiteindelijk hebben 42 scholen aan het onderzoek meegedaan. Voor het trekken van de steekproef is gebruik gemaakt van een adressenlijst van alle scholen in Nederland.

Het onderzoek wees uit dat 15% positief, en 60% redelijk positief staat tegenover het project. Het is moeilijk te voorspellen of uit de 60% scholen kunnen worden gerecruteerd voor deelname aan het project.
Verder werd uit het marktonderzoek duidelijk dat de slaagkans van het vervolgproject verhoogd werd wanneer aan de volgende voorwaarden zou worden voldaan:
- de kosten voor de school moeten minimaal zijn;
- de extra tijdsdruk voor docenten moet minimaal zijn;
- het educatieve materiaal moet goed aansluiten bij het bestaande lesmateriaal;
- er moet weliswaar keuzevrijheid bestaan voor de scholen maar de 'te bewandelen wegen moeten al behoorlijk gebaand zijn';
- uit ervaringen met jongerenprojecten blijkt dat hun betrokkenheid het meest geprikkeld wordt als zij zelf een belangrijke rol en vrijheid in de uitwerking hebben.

Het marktonderzoek is gefinancierd uit het budget voor offerte-bijstelling.

Pilot
Tot slot is een pilot gehouden in Utrecht op 3 scholen (begin 1996). De pilot richtte zich op energiebesparing en een educatief traject daar omheen. Hiervoor is materiaal ontwikkeld en is bestaand materiaal bijgesteld, met name op het gebied van de relatie tussen energiebeheer in school en klimaatverandering. Voor de pilot is een draaiboek ontwikkeld, echter nog niet toegespitst op alle onderdelen van het uiteindelijke project Act 2 (zoals Challenge en klimaatreferendum). Het materiaal uit de pilot is op basis van commentaar herzien en aangevuld (m.n. bovenbouw vbo-mavo en havo-vwo).

De pilot is gefinancierd uit bijdragen van WNF, Novem, Remu (energiebedrijf Utrecht e.o.) en het lopende VROM-project.

Bijstelling van subsidie-aanvraag
In het bijgestelde subsidieverzoek is rekening gehouden met de succesfactoren zoals deze naar voren zijn gekomen uit het marktonderzoek en de pilot. Verder is meer dan in de pilot het geval was, aandacht gegeven voor communicatieve en leerling-activiteiten (onder meer Challenge en Referendum). Het bijgestelde subsidieverzoek is uiteindelijk wel gehonoreerd. Wel heeft de Stuurgroep hierbij een aantal voorwaarden geformuleerd:
- het project dient zicht te richten op het stimuleren van de eigen verantwoordelijkheid van instellingen en realisering van samenhang met bestaande regelgeving/beleid. Dit moet gebeuren in overleg met de programmamanager NME;
- het project dient in de doelstellingen en uitwerkingen vorm te geven aan de wijze waarop het thema mobiliteit kan worden ingebouwd en een koppeling met Codename Future tot stand komt;
- er dient te worden aangegeven in hoeverre met overlap wordt omgegaan ten aanzien van scholennetwerken en VO-Koerier.

In het kader van Act 2 is op de volgende wijze een uitwerking gegeven aan bovengenoemde randvoorwaarden:
- de programmamanager NME maakt deel uit van de Stuurgroep van Act 2;
- integratie van mobiliteit in het energie- en educatieproject Act 2 wordt als één van de mogelijke uitwerkingen van Act 2 in de toekomst gepresenteerd;
- met de opdrachtgevers van de VO Koerier (Procesmanagement Basisvorming) is afgesproken dat SME regelmatig verslag zal doen van de stand van zaken van Act 2, vooral bezien vanuit de invalshoek van de school.

Doel

Doelstelling in terminologie van het project
Het doel van het project is om scholen in het VO in samenwerking met hun leerlingen een structureel milieuzorgsysteem op te laten zetten, waarbij de inspanning in het schooljaar 1996-1997 gericht is op energiebesparing.

Aan de doelstelling wordt ook een kwantitatieve taakstelling gekoppeld. Het is de bedoeling dat uiteindelijk 200 VO-scholen deelnemen in het schooljaar 1996-1997. Volgens SME biedt het project de mogelijkheid van energiebesparing voor de scholen van 15 tot 20%. Overigens is deze taakstelling gaandeweg het project naar beneden bijgesteld en wel naar 100 scholen.

Naast het energiebesparingstraject wordt ook een educatietraject gepresenteerd. In dat kader wordt nagestreefd dat leerlingen zodanig de relatie tussen energie-klimaat-natuur leren kennen dat zij zich daar een oordeel over kunnen vormen en hun eigen gedrag bewust gaan bepalen.

Doelstelling en beleidsaccenten in terminologie van het kaderplan NME-Extra Impuls
Het kaderplan van de NME-Extra Impuls onderscheidt twee *doelstellingen*:
- versterking van de structurele inbedding van NME in het onderwijs;
- ontwikkeling en implementatie van buitenschoolse NME.

Onderhavig project is in eerste instantie een binnenschools NME-project: primaire doelgroep zijn leerlingen en schoolleiding. In het kader van het project wordt wel samengewerkt met een aantal buitenschoolse organisaties. Zo is het onder meer de bedoeling dat er een samenwerking ontstaat tussen scholen, gemeenten en nutsbedrijven.

In het project wordt uitdrukkelijk gestreefd naar een structurele vorm van energiebesparing in de scholen (einddoel is een structureel milieuzorgsysteem in de scholen).

Het Kaderplan maakt melding van drie mogelijke *beleidsaccenten*: inhoudelijke vernieuwing, kwaliteitsverbetering en doorwerking.

Diverse bronnen geven verschillende meningen in hoeverre het project hieraan beantwoordt:

- In het projectplan wordt geen expliciete link gelegd met één van de drie beleidsaccenten;
- In het interview met de projectleider wordt gesteld dat het project aan alle drie beleidsaccenten beantwoordt:
  - het project is volgens SME vernieuwend in die zin dat er nieuwe samenwerkingsrelaties zijn ontstaan: lokale netwerken van nutsbedrijven, gemeenten en scholen;
  - er is sprake van kwaliteitsverbetering in die zin dat het onderhavige project in een aantal opzichten een verbetering is ten opzichte van het eerdere project uit het NME-Onderwijsproject. Deze verbetering betreft onder meer de grotere mate van begeleiding en service richting scholen bij het opzetten van een energiebesparingssysteem;
  - doorwerking is volgens de projectleiding aan de orde in die zin dat er naar gestreefd wordt dat de energiebesparingssystemen structureel zijn. Wat betreft het educatietraject wordt aangestuurd op gedragsveranderingen. Ook in dit opzicht zou sprake van doorwerking zijn.
- Volgens het NCDO[1] beantwoordt het project aan de beleidsaccent kwaliteitsverbetering en doorwerking.

Doelgroep
Er zijn twee hoofddoelgroepen: de schoolleiding en de leerlingen. Subdoelgroepen zijn schoolbesturen, docenten, milieucoördinatoren en onderwijsondersteunend personeel. Verder zijn er nog lokale partners in de vorm van gemeenten, energiebedrijven en andere lokale/regionale intermediaire organisaties die de school kunnen steunen bij de uitvoering van de energiebesparingsplannen.

Thema
De NCDO hanteert diverse onderscheiden in thema's om een project te typeren. In het project Act 2 gaat het om de volgende thema's: Mondiale dimensie, biodiversiteit, natuurbesef, duurzaamheid (in de werksituatie), consumptie en leefstijl.

Het project Act 2 richt zich op kennis, attitude en gedrag. Het beoogde gedragsmatige effect is niet concreet ingevuld maar het gaat veeleer om het vermogen van leerlingen om hun eigen gedrag bewust te bepalen.

2.2. Organisatie van het project en afstemming met andere projecten/organisaties

Projectorganisatie
De projectleiding is in handen van SME. De projectorganisatie bestaat uit vier projectmedewerkers, één projectleider en één secretaresse. Iedere week is er overleg tussen de vaste kern van Act 2 medewerkers. Ten behoeve van planning en control wordt gebruik gemaakt van een projectplanningssytematiek van Coopers & Lybrand.

[1] Dit blijkt uit de wijze waarop het NCDO het project heeft geregistreerd (kenmerkenformulier).

De projectorganisatie is gesplitst in vier werkgroepen:
- werkgroep energiebeheer en intermediairen (onderhouden contacten met de gemeente), energiedistributiebedrijven en NME-centra;
- werkgroep educatie/scholen (bestaat onder meer uit zeven docenten);
- werkgroep referendum;
- werkgroep communicatie (i.s.m. VROM en WNF);

Verder is er een klankbordgroep van scholen ingesteld. Deze klankbordgroep wordt onder meer aangewend bij het testen van nieuw ontwikkelde/bijgestelde educatieve materialen.

Tot slot is er een Stuurgroep ingesteld. In deze Stuurgroep zijn de volgende organisaties vertegenwoordigd:
- het programmamanagement van de NME-Extra Impuls;
- het ministerie van VROM;
- het Wereld Natuur Fonds (WNF);
- het NJMO.

Verder treedt een vertegenwoordiger van NOVEM op als adviseur van de Stuurgroep. De Stuurgroep heeft de bevoegdheid om besluiten op hoofdlijnen te nemen over eventuele bijstelling en afwijking van het projectplan. Op initiatief van SME is de stuurgroep in wording in een tweetal sessies betrokken bij de definitie van het project.

Afstemming met andere projecten/organisaties

Zoals eerder gemeld bouwt het project voort op een eerder milieuzorgproject van SME-milieuadviseurs dat destijds in het kader van het NME-onderwijsproject is gesubsidieerd. In het projectplan wordt niet duidelijk in hoeverre gebruik is gemaakt van in het kader van het eerdere project ontwikkelde producten.

Verder is er afstemming met GLOBE (eveneens een project van SME), CODENAME FUTURE en met EnergieNed. De afstemming met GLOBE bestaat uit het meenemen van leereffecten die in het kader van GLOBE zijn opgedaan met metingen van leerlingen.
Met CODENAME FUTURE is een samenwerkingsintentie overeengekomen. De beoogde bijdrage van CODENAME FUTURE betreft met name het stimuleren van betrokkenheid van leerlingen. Scholen kunnen zelf kiezen of ze de begeleiding van leerlingactiviteiten (Challenge en Referendum) zelf uitvoeren of uitbesteden aan één van de lokale partners danwel aan CODENAME FUTURE.
Tot slot wordt samengewerkt met EnergieNed: deze organisatie draagt zorg voor de communicatie met haar achterban (energiedistributiebedrijven).
De samenwerking en afstemming met bovengenoemde organisaties is min of meer afgedwongen door de Stuurgroep.

2.3. Duur en budget van het project

2.3.1. Duur

De bijstelling van het oorspronkelijke projectplan heeft plaatsgevonden in de periode februari 1996 tot en met eind mei 1996. Het project is daadwerkelijk gestart in juni 1996. De uitvoerende fase wordt in april 1997 afgerond. In mei wordt het project geëvalueerd.

In het projectplan wordt geadviseerd het project niet eenmalig of eenjarig te laten zijn. Als argumenten worden hiervoor het ambitieniveau van het project en de grote

investeringen genoemd. Gesteld wordt dat in het kader van dit project lokale netwerken kunnen ontstaan die in de komende jaren 'onderhoud' vragen. In het projectplan is ruimte gereserveerd om na te denken over de aard van de continuering. In het stadium van het projectplan wordt vooralsnog gedacht aan het creëren van 'opbouwmogelijkheden' voor scholen waarbij bijvoorbeeld ook gekeken wordt naar het thema mobiliteit. Continuering van het project wordt alleen dan mogelijk geacht wanneer ook in de jaren na onderhavig project een behoorlijke basisfinanciering van de overheid ter beschikking wordt gesteld.

2.3.2. Budget

Het project Act 2 heeft in totaal 1.500.000 aan subsidie ontvangen (inclusief bijstelling van het projectplan).

SME-milieuadviseurs heeft ook additionele financiering geworven bij het WNF (*f* 100.000,=) en het VSB-fonds (sponsoring van productie van videojournaals). De Challengeprijzen zijn door een tiental bedrijven in natura, ter waarde van circa *f* 17.000,-, gesponsored.

Omgerekend per school die is bereikt (125, zie hoofdstuk 5) is *f* 12.000,= per school besteed.

De school dient ook zelf te investeren. In een tussentijdse versie van het projectplan (13 mei 1996) staat vermeld dat de scholen zelf een financiële bijdrage leveren voor de educatieve pakketten (f 250.=). Het betreft de kopieer/drukkosten. Daarnaast komen nog de kosten voor doorlichting/begeleiding. Deze kosten zijn afhankelijk van de subsidiemogelijkheden van gemeente en energiedistributiebedrijf. Deze kosten bedragen maximaal *f* 2.000,=. Verder dient een school nog zo'n 1.000,= te betalen voor training van de energiecoördinator. Tot slot dient de school onder meer technische investeringen en geautomatiseerde monitoringssystemen uit eigen middelen of uit sponsoring te betalen.

Hieronder wordt een overzicht gegeven van twee begrotingen van Act 2. Het eerste budget betreft de bijstelling van het projectplan. Het tweede budget betreft de uitvoering van het project.

Budget bijstelling projectplan

- interviews sleutelfiguren - marktonderzoek- en advies - bijstelling strategie op hoofdlijnen/expertmeeting	*f* 77.000,=
- onderhandelingsgesprekken - gesprekken lokale/regionale partijen - onderhandelingen uitvoerders - adviezen - productdefinities - sponsorbenadering	*f* 45.000,=
Totaal	*f*122.000,=.

Op de volgende pagina is de begroting van het project weergegeven. De hier vermelde post voorbereiding is hetzelfde als de post 'bijstelling subsidieaanvraag', waarvoor eerder een tijdelijke aparte toekenning heeft plaatsgevonden. Overigens is in de voorbereiding van de oorspronkelijke aanvraag ("Goed onderwijs in een goed gebouw") al een aanzienlijke investering door SME zelf gedaan.

De bijdrage van WNF is toegekend als algemeen aanvullend budget op kaderplan-budget. Bijdrage van het VSB-fonds is specifiek voor de videojournaals toegekend.

Budget eigenlijke plan

Begroting project 'Milieuzorg op school'	
Voorbereiding	115.000
Aankondiging en werving scholen	85.000
Sponsorwerving	25.000
Organisatie lokale ondersteuning	95.000
Trainingen energie-adviseurs	25.000
Advies en ondersteuning NME-Net partners	30.000
Hulmiddelen energiebeheer	p.m.
- handboek energiebeheer	
- energiedoorlichting/advies	
- training energiecoordinator	
Educatiepakket incl. risico verkoop	270.000
Communicatie en organisatie	
- huisstijl en drukwerk	40.000
- schoolcampagnepakket	55.000
- invlechten in andere campagnes	15.000
- pers en andere media	75.000
- externe adviseurs	50.000
Jongerenacties	
- actieconcept	25.000
- media	35.000
- wedstrijd (jury, prijzen)	p.m.
- instrumenten buitenschools	25.000
- begeleiding door Codename Future	100.000
Klimaatreferendum	50.000
Slotmanifestatie	60.000
Helpdesk voor scholen	
- helpdesk telefoon en personeel	100.000
- database	25.000
- internet homepage	10.000
Monitoring en evaluatie	50.000
Projectmanagement	110.000
Voorbereiding continuering	30.000
TOTAAL-GENERAAL	1.500.000
Bijdragen van strategische partners aan project:	
Wereld Natuur Fonds Nederland	
- financiele bijdrage	100.000
- bijdrage in uren	p.m.
NOVEM	
- bijdrage in uren	p.m.
- bijdrage via leverantie handboek energiebeheer e.d.	p.m.

3. PROCES-INDICATOREN

De activiteiten kunnen worden onderverdeeld in een aantal fasen:
- werving van deelnemers;
- voorbereidingsfase;
- uitvoerende fase;
- slotmanifestatie;
- evaluatie van het gehele project.

Het project zal naar verwachting volgens planning afgerond worden in mei 1997. Op onderdelen is men iets later gestart. Dit geldt in het bijzonder voor de uitvoerende fase. De start van deze fase was oorspronkelijk gepland voor oktober 1996. Uiteindelijk is dit januari 1997 geworden. Eén en ander houdt verband met de lange aanloopperiode van het project (zie § 2.1.) De onderzoekers vermoeden dat dit gevolgen zal kunnen hebben voor de opbrengsten van het project in termen van de omvang van de energiebesparing.

3.1. Werving van deelnemers

Het eigenlijke project is gestart met de werving van deelnemers. De doelgroep van deze wervingsactie bestond uit scholen. De bekendmaking onder scholen is gebeurd aan de hand van schriftelijke informatie die aan alle VO-scholen is verzonden.

In deze wervingsfase was ook het IVN betrokken. Taak van het IVN was om het project bekendheid te geven onder NME-netwerken. Daarnaast was een aantal gemeenten (gemeenten waarin de 600 geïnteresseerde scholen zijn gehuisvest) en een aantal energiedistributiebedrijven bij de werving betrokken.

Via telemarketing is vervolgens nagegaan hoeveel organisaties zich voor het project wilden inschrijven. De doelgroep van deze telemarketingactie bestond uit scholen, gemeenten, en een aantal energiebedrijven, die (nog) niet op de mailing hadden gereageerd.

3.2. Voorbereidingsfase

In de voorbereidingsfase hebben een aantal activiteiten centraal gestaan:
- ontwikkeling van educatief materiaal;
- ontwikkelen van plan ter ondersteuning van scholen door lokale 'basispartners';
- ontwikkeling van een bijgesteld draaiboek (meer toegesneden op het landelijk project)
- ontwikkeling van campagnemateriaal (zoals posters en een jingle)

Ontwikkeling educatief materiaal
Bij de ontwikkeling van educatief materiaal is onder meer gebruik gemaakt van materiaal dat in de pilot (zie § 2.1.) is ontwikkeld. Verder zijn de handleiding die is ontwikkeld voor milieuwerkgroepen van scholen, de introductievideo en de handreiking voor NME-ondersteuners ontwikkeld voor het project Milieuzorg op school, van belang geweest bij de ontwikkeling van educatief materiaal. Bestaand materiaal is dus waar nodig aangepast en aanvullend materiaal is geproduceerd. Docenten van de pilot scholen hebben actief

meegewerkt aan bijstelling van het materiaal. Een overzicht van het ontwikkelde educatieve materiaal vindt u in hoofdstuk 4.

Regionale informatiebijeenkomsten
Tijdens regionale informatiebijeenkomsten met gemeenten, energiedistributiebedrijven en in het VO actieve NME-intermediairen is een plan uitgewerkt ter ondersteuning van de scholen. Bij de informatiebijeenkomsten waren de scholen zelf niet betrokken. Het is een strategische keuze geweest om in dit stadium voor de informatiebijeenkomsten het accent te leggen op de intermediairen. Zij moesten immers goed geïnformeerd zijn voordat zij konden besluiten met welk aanbod zij naar de scholen zouden gaan. Voor meerdere regionale projecten, in plaats van één landelijke bijeenkomst, is gekozen omdat men wilde voorkomen dat de bijeenkomsten te grootschalig zouden zijn.

Bij het uitnodigen van betrokkenen is samengewerkt met NOVEM, EnergieNed en provinciale NME consulenten. Die gemeenten en energiedistributiebedrijven zijn uitgenodigd waarvan de betrokken scholen reeds belangstelling voor het project hebben getoond.

Uitvloeisel van de bijeenkomsten is dat in verschillende regio's energiebedrijven, al dan niet in samenwerking met gemeenten en NME-centra, eigen lokale/regionale varianten hebben uitgevoerd in de ondersteuning. In totaal zijn zes bijeenkomsten georganiseerd. Vier door SME geïnitieerde bijeenkomsten (Gouda, Breda, Deventer en Arnhem) en twee op verzoek van de regio's Amstelland-Meerlanden en Stadsgewest 's-Hertogenbosch.

3.3. Uitvoerende fase

De uitvoerende fase is zoals eerder aangegeven later dan gepland van start gegaan: januari 1997 in plaats van september/oktober 1996. Eerste activiteit in deze fase was het uitwerken van energiebesparingsplannen door de scholen in samenwerking met gemeenten en/of energiedistributiebedrijven. SME heeft in dit kader een aantal ondersteunende producten ontwikkeld: een checklist, een draaiboek en software. Verder zijn zoals hierboven vermeld de lokale partners geïnformeerd en is in samenwerking met hen een ondersteuningsplan ontwikkeld. SME heeft in haar ondersteuningsmateriaal voorzien in die situaties waarbij geen lokale samenwerking tussen de school en lokale 'basispartners' tot stand is gekomen: er worden opties aangedragen om zelfstandig tot energiemeting te komen.

Twee vijfde van de scholen is ondersteund door energiebedrijven en gemeenten. Deze ondersteuning heeft vooral betrekking gehad op het energiebeheer, hierbij zijn de meeste diensten geleverd door het energiebedrijf. Voor circa de helft van de scholen zijn zowel contactpersonen van het energiebedrijf als van de gemeente (of regionaal samenwerkingsverband of NME-centrum) aangegeven. Niet alle scholen hebben actief van ondersteuning gebruik gemaakt. In de meeste gevallen hebben de scholen contact gehad met één partij. Met name daar waar sprake was van een regionaal samenwerkingsverband (zoals Amstelland-Meerlanden, Stadsgewest 's-Hertogenbosch, Breda e.o.) of een grotere gemeente (Utrecht, Haarlem, Amsterdam, Deventer), waren er duidelijke afspraken tussen de lokale partijen. Kleinere gemeenten hebben de ondersteunende rol vaak bewust overgelaten aan de energiebedrijven.

De scholen hebben vervolgens 'School Energie Teams' (SET) samengesteld. In deze teams zijn leerlingen, schoolleiding, onderwijzend personeel en onderwijsondersteunend personeel vertegenwoordigd. De taak van deze teams is het opstellen van maatregelen die gevoerd gaan worden ter besparing van het energieverbruik. De nulmeting (zie verderop in de tekst) zal hierbij als input worden gebruikt. Echter hebben, door een moeizame start in de beginperiode, de meeste scholen niet geïnvesteerd in de opzet van een SET. Veel scholen beschikten al over een milieuwerkgroep die als zodanig ook als SET ging functioneren. Als scholen zowel het educatie- als het energiebeheertraject parallel oppakten is daarbij wel sneller intern verbreed (schoolleiding, OOP, andere leerkrachten).

Door middel van het Act 2 video-journaal zijn andere scholen gestimuleerd om het energiebeheer actief op te pakken. Doordat de feitelijke uitvoering op scholen naar achteren schoof, kon beperkt gecommuniceerd worden over resultaten en maatregelen.

De actieve scholen worden in de werving betrokken om ervaringen te communiceren in nieuwe regionale bijeenkomsten. De scholen worden bij deelname in 1997-1998 minder vrijblijvend aangesproken op het zelf communiceren van hun energieregistratie-resultaten en maatregelen. Wel wordt het accent daarbij gelegd in de regio's, zodat deze de resultaten communiceren, bijvoorbeeld in regionale workshops met de deelnemende scholen.

Tijdens de uitvoering van het eigenlijke energiebeheertraject en het educatietraject, de twee kernactiviteiten, biedt SME op diverse wijzen begeleiding.

Energiebeheertraject
In de scholen wordt een registratiesysteem aangesloten, er vindt een energiedoorlichting plaats en er wordt een nulmeting uitgevoerd.

Verder is met het project ACT 2 getracht interesse te wekken voor trainingen van personeelsleden van scholen voor energiecoördinator. Echter door de late interesse hiervoor is slechts incidenteel getraind of een trainingsaanbod gedaan. Een probleem hierbij was dat door dat weinig scholen meededen de training weinig rendabel is geweest.

De aansluiting van het registratiesysteem, de energiedoorlichting, de training en de uitvoering van de nulmeting komen voor rekening van de scholen. Het is mogelijk dat energiedistributiebedrijven en gemeenten (een gedeelte van) deze kosten voor hun rekening nemen. Zoals eerder aangegeven in dit rapport (§ 2.3.2.) zijn de kosten (exclusief eventuele technische aanpassingen) maximaal *f* 3.000, =. De quick-scan is door vrijwel alle energiebedrijven gratis aan scholen aangeboden. Alleen de NUON heeft de quick-scan tegen kostprijs aangeboden. De meer uitgebreide energie-onderzoeken zijn merendeels tegen offerte-prijs uitgevoerd. Waar gemeenten actief bij het project zijn betrokken, zijn onderdelen gesubsidieerd. In een enkel geval zijn de leermiddelen bekostigd door het energiebedrijf.

Educatietraject
Het educatietraject vindt plaats langs twee sporen: in aparte lessen (waarin aandacht voor energie, klimaat en de invloed op de natuur) en als onderdeel van het energiebeheertraject (bijvoorbeeld leerlingen verrichten zelf energiemetingen, bekijken de energierekening van de school etc.). In hoofdstuk 4 wordt een opsomming gegeven van de educatiematerialen die in het kader van dit project zijn ontwikkeld.

In het projectplan is aangegeven dat scholen ook relevante buitenschoolse activiteiten van leerlingen kunnen organiseren. Buitenschoolse activiteiten zijn vooral verricht door scholen die hebben deelgenomen aan de Challenge. Uit de helpdesk is evenwel gebleken dat er meer scholen zijn geweest die de 'buitenwereld' in het project hebben betrokken. Dit veelal in het kader van leerlingenonderzoekjes.

Begeleiding en monitoring
Tijdens de uitvoerende fase konden scholen, gemeenten en energiedistributiebedrijven die daar behoefte aan hadden een beroep doen op de helpdesk. Deze helpdesk werd door SME bemand met op de achtergrond steun van NOVEM en EnergieNed. Ook op internet was een site ingeruimd voor vragen. SME heeft verder een video-journaal ontwikkeld.

De helpdesk is door ruim 60 scholen en door ongeveer 20 energiebedrijven en gemeenten, gebeld. Uiteindelijk heeft de helpdesk *f* 75.000,- gekost, *f* 25.000,- minder dan was begroot.

Vanuit de helpdesk is ook actief een belronde georganiseerd onder scholen, gemeenten en energiedistributiebedrijven. Het doel hiervan was inzicht te krijgen in de stand van zaken met betrekking tot betrokkenheid, het aanbod, en te checken of de contactpersonen juist waren. Ook is gereageerd op vragen.

Verder heeft ook Codename Future begeleiding geboden bij het project. Zij hebben hiervoor ook een financiële bijdrage (f 100.000, =) ontvangen. De begeleiding betrof onder meer het bieden van hulp aan leerlingen bij de opzet van challenges (uitvoering weddenschappen, zie hieronder). Acht scholen hebben bij de intake blijk van interesse gegeven voor begeleiding door Codename. Na benadering door Codename met een concreet aanbod, hebben hiervan uiteindelijk twee scholen gebruik gemaakt. Voor de begeleiding door Codename Future is *f* 10.000,- besteed in plaats van *f* 100.000,- zoals begroot.

De aan scholen aangeboden ondersteuning (het draaiboek in combinatie met een helpdesk en begeleiding door Codename Future) was voldoende voor die scholen die bewust hebben gekozen voor deelname aan de Challenge. In hoeverre een Challenge-wedstrijd daadwerkelijk zelfstandig door leerlingen wordt opgepakt, zonder directe steun van docenten, is mede afhankelijk van het pedagogische klimaat van de school.

SME heeft in het kader van de monitoring van Act 2 gedurende het project regelmatig kerngegevens verzameld in een database. Het gaat onder meer om kerncijfers met betrekking tot energieverbruik door de scholen en de mate van lokale netwerkvorming. Gegevens met betrekking tot lokale netwerkvorming zijn telefonisch verkregen. Informatieverzameling met betrekking tot het energieverbruik is moeizaam op gang gekomen. Dit kwam doordat de registratie op scholen langzaam van start ging. De bedoeling was dat scholen via een standaard-formulier uit het draaiboek de energiegegevens zouden doorspelen naar SME. Dit is nauwelijks gebeurd. De verklaring hiervoor is dat de meeste scholen niet volgens planning zijn gaan registreren en het daarom niet nodig vonden de resultaten terug te melden (dit blijkt uit steekproef via de helpdesks). De evaluatie uitgevoerd door bureau ERGO wijst uit dat scholen daadwerkelijk actie op energiebeheer hebben ondernomen. Naar aanleiding van deze evaluatie zal het meten en registreren en het terugmelden nadrukkelijker en als minder vrijblijvend worden aangestuurd.

Vanuit SME is actie ondernomen bij scholen waar Act 2 niet goed van de grond kwam. Deze actie bestond uit: gerichte actie via de helpdesk zoals, pep-talk en het aandragen van suggesties voor oplossingen.

3.4. Referendum

Het doel van het referendum wass dat jongeren zich uitspraken over het Nederlandse klimaatbeleid. De scholen hebben hiervoor een referendumkrant en een softwareprogramma ontvangen om direct per computer te kunnen stemmen.
Met de Challenge hebben Challengeteams een weddenschap afgesloten met betrekking tot energiebesparing. Scholen die het hoogste energiebesparingsresultaat behaalden en scholen die voor de meest originele benadering kozen, hebben een prijs ontvangen. Tijdens de feestelijke prijsuitreiking waren scholen, leerlingen en ook het WNF en Novem aanwezig.
Er hebben 15 scholen aan het Referendum en 15 scholen aan de Challenge[1] meegedaan.

3.5. Evaluatie

Aan het einde van het project (mei) vindt een evaluatie plaats. Een belangrijk onderdeel van deze evaluatie bestaat uit een schriftelijke enquête onder scholen. De vragenlijst is onlangs vastgesteld en inmiddels verstuurd onder de scholen.

De vragenlijst bestaat uit vier blokken:
1. algemeen oordeel en belangstelling voor deelname aan Act 2 volgend jaar;
   - o.m. aandacht voor reden deelname en algemene beoordeling van het project
2. organisatie
   - hierbij worden vier aspecten behandeld (draagvlak schoolleiding, wel of geen budget vrijgemaakt door school, wel of geen ondersteuning door derden, noodzaak van ondersteuning door derden)
3. activiteiten en resultaten energiebeheer;
   - effect van Act 2 op energiebesparing, type van energiebesparende maatregelen dat is genomen, wel of geen energiecoördinator, wel of geen registratie van energieverbruik, mate waarin leerlingen een actieve bijdrage aan de energiebesparing hebben geleverd
4. activiteiten Act 2 in het lesprogramma van de school.
   - oordeel over geheel van educatieve onderdelen van Act 2, mate waarin hiervan gebruik is gemaakt, klassen en vakken waarin Act 2 lesmateriaal is gebruikt, gebruik van communicatieproducten van Act 2, eventuele faal- en succesfactoren.

Naast deze schriftelijke enquête wordt ook een meer kwalitatief onderzoek onder 10 scholen gehouden. Dit onderzoek wordt uitgevoerd door een extern bureau. De onderwerpen die in deze kwalitatieve ronde aan de orde komen zijn dezelfde als in de schriftelijke vragenlijst. Enige verschil is dat meer doorgevraagd zal worden. Verder zal ook meer dan in de schriftelijke enquête het geval is naar waardeoordelen worden

[1] Er was oorspronkelijk gestreefd naar 75 kansrijke ingediende Challenges.

gevraagd. Aan het kwalitatieve onderzoek hebben uiteindelijk tien scholen meegedaan. Per energiebedrijf regio (5 in totaal) zijn op basis van postcodes at random vijf scholen geselecteerd. Oorspronkelijk was deze kwalitatieve ronde onder 20 scholen gepland. De Stuurgroep van het project heeft echter de projectorganisatie verzocht dit onderzoek versneld uit te voeren met het oog op de nadere invulling van een eventueel vervolgproject.

Verder zal er nog een afzonderlijke evaluatie worden uitgevoerd naar de Challenge en het Referendum. Deze activiteiten zullen waarschijnlijk in mei/juni worden uitgevoerd. De wijze waarop deze evaluatie plaats gaat vinden is momenteel nog niet bekend (mogelijk groepsgesprekken).
Indien de schriftelijke enquête en de kwalitatieve ronde onder een tiental scholen te weinig informatie opleveren over de mate waarin lokaal is samengewerkt tussen scholen, energiedistributiebedrijven en gemeenten, wordt nog een evaluatie opgezet onder intermediairen. Er is nog geen beslissing genomen over de te volgen onderzoeksmethode.
Tot slot biedt de database voor monitoring nog een aantal gegevens, onder meer het aantal gemeenten en energiedistributiebedrijven dat bij het project Act 2 betrokken is.

3.6. Toekomstige activiteiten

SME-milieuadviseurs heeft een vervolgaanvraag voor 'Act 2' ingediend die betrekking heeft op het vervolg van de campagne in het schooljaar 1997/1998. De subsidieaanvraag bouwt qua inhoud voort op het in 1996 in gang gezette programma, daarnaast zijn een aantal nieuwe doelstellingen geformuleerd. Deze nieuwe doelstellingen zijn: uitbreiding tot 100 nieuwe Act 2 scholen, educatieve uitwerking vooral voor VO2 verdiepen en verbreden naar aspecten van lifestyle, duurzaamheid en natuur, en tenslotte huidige Act 2 scholen prikkelen tot behalen van besparingsdoelstelling (eventueel ook via investeringen) en uitbreiding van een aantal groep leerlingen.

Er is een continuëringssubsidie van circa één miljoen gulden aangevraagd, hiervan is maximaal *f* 150.000,- toegekend.

Aan toekenning van de subsidie zijn een aantal voorwaarden verbonden. Zo moeten onderwijskundige en didactische experts/instellingen op reguliere basis worden betrokken bij de verdere uitwerking van het educatieve traject en de begeleiding op scholen. Deze structurele betrokkenheid acht de stuurgroep noodzakelijk vanwege de omvang van het project en de doelstellingen met betrekking tot het educatieve traject (in meerdere sectoren: Bavo, Tweede Fase en MAVO/VBO). Daarnaast moet meer gebruik worden gemaakt van bestaande regelingen (bijv. de E&M-regeling via NOVEM), die ondersteuning kunnen bieden bij uitvoering van projecten 'bedrijfsinterne milieuzorg'. De Stuurgroep geeft verder aan dat meer moet worden geanticipeerd op de eigen financiering door organisaties. Contacten met de relevante intermediairen (NOVEM, WNF, EnergieNet etc.). moeten verder worden uitgewerkt.

4. PRODUCT-INDICATOREN

De doelgroepen van Act 2 hebben desgewenst de beschikking gekregen over tal van producten. Voor de scholen gaat het om vier soorten producten:

- een basisproduct
  - het betreft een projectdraaiboek waarin alle stappen voor de school met betrekking tot deelname aan Act 2 zijn uitgewerkt. Het draaiboek bevat een aantal opties waaruit de school zelf een keuze kan maken
- producten in het kader van het energiebeheertraject
  - het gaat om het de NOVEM-handleiding energiebeheer (gratis), energie-investeringswijzer en een meet- en registratiesysteem.
- producten in het kader van het educatietraject
  - het gaat onder meer om een docentenhandleiding, een introductievideo voor leerlingen, lespakketten basisvorming (ak/bio, na/sk/tk, ec en vz) handreikingen 2e fase, uitgewerkte mentorlessen, stappenplan voor actiemaanden (binnen- en buitenschoolse activiteiten).
- promotie-/communicatieproducten
  - stickers/posters/videojournaal/thermometertjes, een Act 2 jingle, een logo van Act 2, en schoolkrantkopij op diskette.

Zoals eerder aangegeven zijn de resultaten van de evaluatie nog niet bekend. Daarom kan nog niet worden ingegaan op de mening van de scholen en leerlingen over het educatieve materiaal, het handboek energie, het draaiboek etc.

In het kader van het project is veel aandacht besteed aan bekendmaking van het project onder jongeren. Hierbij is met name gebruik gemaakt van de massamedia (onder meer VPRO-radio, tv-programma Wedden dat en artikelen in meisjesblad YES en jongensblad Webber).

Act 2 heeft ook producten opgeleverd voor intermediairen: een draaiboek voor lokale introductie en een training 'energieadvies op school'. Verder is er een maandelijkse nieuwsbrief voor alle betrokken organisaties en sponsors (inclusief scholen). Tot slot zijn artikelen gepubliceerd in relevante vakbladen voor gemeenten en energiedistributiebedrijven.

5. EFFECT-INDICATOREN

5.1. Bereik

Met het project zijn in totaal 125 scholen bereikt. De oorspronkelijke doelstelling is hiermee niet gehaald (200). De bijgestelde doelstelling (100) is hiermee overtroffen. Naar verwachting hebben al deze 125 scholen deelgenomen aan zowel het energiebeheertraject als het educatietraject (exacte gegevens komen pas beschikbaar na verwerking van de evaluatieresultaten).

Het aantal scholen dat heeft deelgenomen aan de Challenge en het Referendum is 15. Voor een deel (een kwart) zijn dit dezelfde scholen.

Het bereik onder de basispartners is als volgt: 19 energiedistributiebedrijven, 47 gemeenten en 7 NME-centra[1]. De mate waarin en de wijze waarop deze organisaties een bijdrage leveren aan het project is in dit stadium nog niet duidelijk.

5.2. Relatie met de doelstelling

De doelstelling van het project is geformuleerd in termen van (structurele) energiebesparing op scholen en kennis, inzicht en gedrag van leerlingen.

In dit stadium is het niet mogelijk uitspraken te doen over de realisatie van beide doelstellingen. De mate waarin de scholen dankzij Act 2 energiebesparing hebben opgeleverd, wordt onder andere bepaald aan de hand van energiemetingen die in april plaats gevonden op de scholen. De resultaten hiervan worden bevraagd in de schriftelijke evaluatieronde onder de scholen (verwerking in mei).

De mate waarin de scholen aan *structureel* energiebeheer is volgens de projectleiding onderdeel van de schriftelijke enquête onder de scholen: structureel energiebeheer is hierin op basis van ISO 9000 geoperationaliseerd in een aantal aspecten (wel of geen budget vrijgemaakt, wel of geen energiecoördinator, wel of geen draagvlak bij de schoolleiding).

Effecten van Act 2 op houding en gedrag van leerlingen worden niet specifiek onderzocht. Door de projectleiding wordt hierbij naar voren gebracht dat er te veel signalen zijn dat het een en ander nog onvoldoende is opgepakt door de scholen. Teveel scholen zouden 'blijven steken in energiebeheer'. In een eventueel vervolgproject zal hier wel aandacht aan worden geschonken.

---

[1] Deze informatie is gebaseerd op de brochure Act 2, Save energy, save nature. Gezien de vragenlijst voor de evaluatie onder de scholen is het niet waarschijnlijk dat deze informatie over samenwerking met lokale 'basispartners' verder wordt aangevuld.

6. BESCHOUWING

In dit hoofdstuk wordt het project van een kwalitatieve waardering voorzien. Hierbij wordt de eerder in dit document gehanteerde indeling in input-, proces-, product- en effectindicatoren gebruikt. Aan het einde van dit hoofdstuk wordt bezien in hoeverre het project tegemoet komt aan de doelstellingen en beleidsaccenten van het beleidskader NME-Extra Impuls.

6.1. Succes- en faalfactoren

Input-indicatoren

Succesfactoren

- De inhoud van het project waarbij wordt gestreefd naar energiebesparing op scholen past goed in de tijd waarbij scholen steeds meer autonomie krijgen en er dus belang bij hebben om de kosten voor energiebesparing zo laag mogelijk te houden.
- Het project heeft deels een concrete doelstelling die goed meetbaar is (doelstelling met betrekking tot energiebesparing).
- Op initiatief van SME zijn in een vroeg stadium alle relevante partijen betrokken. EnergieNed en PMVO hebben aangegeven, wel agendalid te willen zijn maar geen lid te willen zijn van de stuurgroep.
- Ook buiten de projectorganisatie om wordt samengewerkt met andere relevante projecten (GLOBE, CODENAME FUTURE) en EnergieNed. De Stuurgroep van de NME-Extra Impuls heeft ook hierbij een belangrijke rol gespeeld.
- Er is ook externe financiering geworven (van Wereld Natuur Fonds) en VSB-fonds
- In het kader van het project is een klankbordgroep ingesteld van scholen. Vertegenwoordigers van de doelgroep worden op deze wijze betrokken bij het testen van nieuw ontwikkeld/bijgesteld educatief materiaal.
- Bij de opzet van het project zoals dit door Act 2 is bedacht worden de scholen niet geïsoleerd benaderd maar wordt tevens aandacht besteed aan mogelijke samenwerking met lokale 'basispartners' van scholen (onder meer gemeenten en energiedistributiebedrijven).

Faalfactoren

- Het oorspronkelijke projectvoorstel was niet duidelijk. Verder werd hierin aanvankelijk een zeer hoog bedrag aan subsidie gevraagd (13.3 miljoen). Het verbaast de onderzoekers dat SME een ruime vergoeding heeft gekregen voor fundamentele bijstelling van de offerte.
- In het subsidieverzoek ten behoeve van de bijstelling van het oorspronkelijke projectplan worden de diverse activiteiten niet afzonderlijk begroot. Bovendien is de informatie over de activiteiten summier. De begroting is dan ook weinig inzichtelijk.
- In de begroting van het project is de bijdrage van het WNF niet verwerkt. Dit heeft tot gevolg dat niet duidelijk was welke activiteiten/producten extra uitgevoerd/opgeleverd konden worden dankzij deze extra financiële bijdrage.
- Als we het totaal bedrag aan subsidie combineren met het aantal bereikte scholen, dan betekent dit er *f* 12.000,= direct of indirect per school/lokaal netwerk is besteed. Wanneer we dit gegeven combineren met de constatering dat bijna de helft van de subsidie voor algemene ondersteunende activiteiten is besteed (6.000,=

per lokaal netwerk) dan is ruim *f* 6.000,= aan ieder netwerk ten goede gekomen. Dit bedrag is grotendeels besteed aan optionele diensten (helpdesk, training[1], advies en begeleiding). Sommige noodzakelijke diensten (zoals energiedoorlichting) en producten worden niet gratis door Act 2 verstrekt.

- In de bijgestelde subsidie-aanvraag is een post van *f* 30.000,= gereserveerd voor de voorbereiding van continuering van het project. De onderzoekers zijn van mening dat een dergelijke post niet in de begroting thuis hoort, zeker niet gezien het feit dat het project Act 2 door de Stuurgroep niet zonder meer is aangemerkt als een meerjarenproject. Daar komt bij dat er in de begroting van Act 2 een post voor evaluatie van het project is gereserveerd (f 50.000,=): evaluatieresultaten kunnen desgewenst ook aanknopingspunten geven voor eventuele continuering. Het verwerken van evaluatieresultaten in een eventuele vervolgaanvraag voor subsidie behoort naar de mening van de onderzoekers niet voor rekening van de NME-Extra Impuls te komen maar voor rekening van de organisatie die de subsidie aanvraagt.
- Het project richt zich uitsluitend op VO-scholen. SME-milieuadviseurs beargumenteert haar keuze voor VO-scholen met verwijzing naar actuele onderwijsontwikkelingen (onder meer lump sumfinanciering) waardoor de slaagkans van het project bij deze doelgroep groot is (belang van schooldirectie bij kostenreductie).
- De taakstelling van het project is gaandeweg het project naar beneden bijgesteld (100 scholen). Dit is merkwaardig zeker gezien het feit dat het project een lange voorbereidingsperiode heeft gekend waarin onder meer een marktonderzoek is gehouden om de belangstelling van potentiële deelnemers te peilen. Uitkomst van dit marktonderzoek was dat drie kwart van de scholen belangstelling voor het project had.

Proces-indicatoren

Succesfactoren

- In het kader van het project is veel aandacht besteed aan bekendmaking van het project bij de doelgroepen.
- Er is veel aandacht voor het stimuleren van de interesse van jongeren voor het project (te denken valt aan de organisatie van de Challenge, een referendum, gebruik van massamedia, een videojournaal etc.)
- Bij het ontwikkelen van educatief materiaal is gebruik gemaakt van de leereffecten uit de pilot onder drie scholen
- Het educatieve materiaal is in nauw overleg met de doelgroep ontwikkeld.

Faalfactoren

- Uit het interview met de projectleider van Act 2 is naar voren gekomen dat de netwerkvorming op lokaal niveau tussen school, gemeente en energiebedrijf (één van de belangrijke nieuwe elementen in het project in vergelijking met een eerder vergelijkbaar project uit het NME-Onderwijsproject) niet overal even goed uit de verf is gekomen.
  Een mogelijke verklaring hiervoor is dat geen van de drie partijen de coördinatorrol toebedeeld heeft gekregen. Indien dit wel het geval was geweest, dan kon bij niet

[1]Het betreft hier de ontwikkelingskosten voor een trainingsprogramma. De scholen moeten de training zelf betalen.

functioneren van het netwerk deze partij hierop worden aangesproken. Verder is lokale netwerkvorming ook niet als voorwaarde bij deelname aan het project gesteld. Eén en ander heeft volgens de onderzoekers een mogelijk negatieve uitwerking op zowel effectiviteit als efficiëntie van het project. Over de effectiviteit kan in dit stadium nog niets worden gemeld: de evaluatie wordt eind mei afgerond. Wat betreft de efficiëntie van het project kan worden opgemerkt, dat vanwege het ontbreken van duidelijke lokale aanspreekpunten, SME min of meer gedwongen was deze zelf te recruteren binnen de drie genoemde categorieën. Sommige activiteiten van SME-milieuadviseurs hebben in het begin, door het ontbreken van die aanspreekpunten, veel inspanning gevergd. Een voorbeeld is de telefonische belronde die door SME-milieuadviseurs onder scholen, gemeenten en energiedistributiebedrijven is gehouden in het kader van de monitoring van het project: nu zijn de drie partijen afzonderlijk benaderd. Als er sprake zou zijn geweest van lokale aanspreekpunten, dan zou één en ander minder inspanning hebben gevergd. In een later stadium, nadat het veld zich beter uitkristalliseerde is echter wel zo veel mogelijk met lokale of regionale coördinatoren gecommuniceerd en niet met alle lokale partners.

- Bij de regionale informatiebijeenkomsten ten behoeve van de uitwerking van plannen ter ondersteuning van de scholen zijn de scholen zelf niet betrokken.

Product-indicatoren

Succesfactoren

- De scholen krijgen een breed pakket aan producten en diensten aangeboden.

Effect-indicatoren

Succesfactoren

- In de evaluatie wordt ruim aandacht besteed aan het effect van Act 2 op de energiebesparing. Dit is in lijn met het accent in de doelstelling van het project voor 1996/1997.

Faalfactoren

- Er zijn in totaal 125 scholen met het project bereikt. Dit is meer dan de bijgestelde taakstelling (100 scholen) maar minder dan de oorspronkelijke taakstelling (200 scholen).
- De wijze waarop in de evaluatie aandacht wordt besteed aan het effect van het educatietraject is beperkt. Er wordt weinig tot geen aandacht besteed aan een eventuele toename bij leerlingen van kennis en inzicht in energiebesparende mogelijkheden en de mate waarin en wijze waarop dit invloed heeft op hun gedrag.
- In de evaluatie wordt naar de mening van de onderzoekers[1] geen aandacht besteed aan de mate waarin de deelnemende scholen in samenwerking met de leerlingen

[1]De projectleiding is het hier overigens niet mee eens: door middel van bevraging naar bepaalde aspecten van de organisatie van het project (bijvoorbeeld wel of geen budget voor vrij gemaakt, wel of geen draagvlak bij het management), gebaseerd op ISO 9000, wordt naar de mening van de projectleiding de aan- of afwezigheid van een milieuzorgsysteem wel in kaart gebracht. De onderzoekers zijn van mening dat bevraging op bovengenoemde elementen wel relevant is, maar dat naar aanleiding hiervan niet geconcludeerd kan worden dat er wel of geen sprake is van een structureel milieuzorgsysteem. Deze conclusie zou wel getrokken kunnen worden op basis van een vraag waarin naar eventueel toekomstig energiebesparende maatregelen wordt gevraagd.

een structureel milieuzorgsysteem hebben opgezet of hiermee bezig zijn. Dit was in feite het einddoel van het project, het realiseren van een energiebesparing door middel van structureel energiebeheer en activiteiten van leerlingen in 2000.

6.2. Mate waarin invulling wordt gegeven aan doelstellingen en beleidsaccenten van de NME-Extra Impuls

6.2.1. Relatie met doelstellingen Kaderplan NME-Extra Impuls

In het Kaderplan NME-Extra Impuls worden twee doelstellingen genoemd:
- bevordering van structurele inbedding van binnenschoolse NME;
- ontwikkeling en implementatie van buitenschoolse NME.

Act 2 is in eerst instantie een binnenschools project. Schoolleiding en leerlingen vormen de primaire doelgroepen van het project. In het kader van het project wordt wel samengewerkt met een aantal buitenschoolse organisaties. Zo is het onder meer de bedoeling dat er een samenwerking ontstaat tussen scholen, gemeenten en nutsbedrijven.

De mate waarin Act 2 bij heeft gedragen aan een structurele inbedding van NME is divers. In de doelstelling zoals door het project is geformuleerd wordt weliswaar aandacht besteed aan het beoogde structurele effect van het project (einddoel is dat scholen in samenwerking met leerlingen een structureel milieuzorgsysteem opzetten, zie ook § 2.1.), maar in de evaluatie wordt, althans naar de mening van de onderzoekers, niet bezien in hoeverre Act II in de praktijk een structureel effect heeft op scholen. Dit geldt zowel voor het energiebeheersingstraject (scholen worden niet bevraagd naar de mate waarin aan een structureel milieuzorgsysteem wordt gewerkt) als het educatietraject (scholen worden niet bevraagd naar verwacht toekomstig gebruik van het in het kader van Act 2 ontwikkelde *educatief materiaal*).

6.2.2. Relatie met beleidsaccenten Kaderplan NME-Extra Impuls

In het Kaderplan NME-Extra Impuls worden drie beleidsaccenten genoemd: inhoudelijke vernieuwing, kwaliteitsverbetering en doorwerking. In het door Research voor Beleid ontwikkelde evaluatiekader is bij de uitwerking van de beleidsaccenten steeds een onderscheid gemaakt naar proces/input-aspecten en product-effect-aspecten. Deze onderverdeling wordt indien relevant ook hieronder gehanteerd.

Het Kaderplan maakt melding van drie mogelijke *beleidsaccenten*: inhoudelijke vernieuwing, kwaliteitsverbetering en doorwerking.

Het project beantwoordt het meeste aan het beleidsaccent kwaliteitsverbetering en wel in twee opzichten.
In de eerste plaats is sprake van kwaliteitsverbetering in de zin dat er meer dan in een eerder vergelijkbaar project vanuit de projectorganisatie is aangestuurd op lokale netwerkvorming tussen scholen en andere relevante lokale partners zoals energiedistributiebedrijven en gemeenten. De mate waarin dit in de praktijk gerealiseerd is, is in dit stadium nog niet geheel duidelijk. Naar verwachting zal de informatie uit de database in combinatie met de schriftelijke enquête onder scholen en een kwalitatief

onderzoek onder een steekproef van 10 scholen hier informatie over opleveren. Indien de informatie niet voldoende is wordt alsnog een evaluatieronde onder intermediairen/lokale 'basispartners' opgezet.

In de tweede plaats is sprake van kwaliteitsverbetering omdat de scholen een uitgebreid ondersteuningspakket krijgen (meer dan in een vergelijkbaar eerder project het geval was). Ook hier geldt dat momenteel geen inzicht bestaat in de mate waarin de scholen hiervan gebruik maken en de materialen waarderen. Informatie over het gebruik van de materialen komt wel naar voren in de schriftelijke evaluatie. Een waardeoordeel van de scholen wordt alleen bevraagd in het kwalitatieve onderzoek onder 10 scholen.

Van doorwerking is sprake in de zin dat met het project 125 scholen zijn bereikt. Dit is meer dan bijgestelde doelstelling. Verder is door SME veel aandacht besteed aan de verspreiding van de projectresultaten (onder meer via Challenge en Referendum).
Op een aantal andere punten is de doorwerking van het project niet helemaal duidelijk. Dit betreft de mate waarin de scholen ook voor de toekomst aan structurele milieuzorg-systemen werken. Verder wordt niet duidelijk wat het gedragsmatig effect is op leerlingen. Tot slot zijn de onderzoekers van mening dat het project een grotere mate van doorwerking had opgeleverd wanneer niet alleen de VO-sector was benaderd maar ook de PO-sector. Volgens de onderzoekers biedt deze sector ook mogelijkheden voor een dergelijk project.

LITERATUUR

- Programmavoorstel Goed onderwijs in een Goed gebouw' alle VO-scholen in 2000 een goedwerkend milieuzorgsysteem, 23 november 1995
- Bijgesteld Projectplan Milieuzorg op School (thema energie/klimaat) voor Voortgezet Onderwijs "Act 2", 31 mei 1996
- Aanvraag ter financiering van het voorbereiden en ontwikkelen van het plan van aanpak voor het projectvoorstel milieuzorg in het voortgezet onderwijs, 26 april 1996
- Act 2, Save energy, save nature, brochure voor scholen
- Concept-communicatieplan
- Opzet monitoring Act 2
- Diverse voortgangsrapportages
- Interne werkverslagen
- 4 nieuwsbrieven
- *evaluatieverslag bureau ERGO*

BIJLAGE 1

Selectie van projecten die nader worden onderzocht in de evaluatie NME-extra Impuls door Research voor Beleid

naam project	initiatiefnemer 1. naam 2. geo niveau 3. type organisatie	thema	doelgroep	omvang subsidie NME-Extra Impuls	projectonderwerp
Dialoog duurzame economie	1. FNV/Vereniging Milieudefensie 2. landelijk 3. maatschappelijke organisatie	open programmering	breed: bedrijfsleven, vakbeweging, milieu-organisaties/maatschappelijke organisaties	*f* 166.250,=	betrekken van sleutelpersonen uit belangrijke economische sectoren bij het proces naar duurzame productie en consumptie
Een multi-functioneel NME Centrum van de toekomst	1. Vier-grote-stedenoverleg NME 2. lokaal 3. gemeenten	open programmering/ professionalisering	NME-centra	f 70.000,=	ontwikkelen van een overdraagbare NME-methodiek en instrumentarium voor een succesvolle toepassing van NME op wijk- en buurtniveau
Diffuse bronnen	1. Stichting Reinwater 2. landelijk 3. natuur en milieuorganisatie	open programmering	landelijke politiek, bedrijven en instellingen	*f* 54.000,=	meetings met bedrijven en instellingen over het thema duurzaamheid/duurzame ontwikkeling
NME in de Tweede Fase/Profielwerkstukken	1. Rijks Universiteit Groningen/ULO Biologie 2. landelijk 3. onderwijsinstelling	onderwijsprogrammering	VO-scholen (docenten en management)	*f* 236.050,=	ontwikkeling van draaiboek voor de ontwikkeling en uitvoering van thematische, vakoverstijgende NME-activiteiten in de Tweede Fase VO
Facilitering scholennetwerken	1. Hogeschool Alkmaar 2. landelijk 3. onderwijsinstelling	onderwijsprogrammering	VO en PO scholen	*f* 500.000,=	subsidiëring van activiteiten van netwerken van scholen uit het VO en PO
Codename Future 1996	1. Stichting Codename Future 2. landelijk 3. jongerenorganisatie met betrekking tot duurzaamheid	onderwijsprogrammering/ open programmering	leerlingen VO en jongeren	*f* 1.484.000,=	lokale projectteams van jongeren stellen een plan op gericht op mentaliteitsverandering en presenteren dit op een (landelijke) projectendag
Act 2	1. SME-milieuadviseurs 2. landelijk 3. NME-organisatie	onderwijsprogrammering	leerlingen en docenten VO	*f* 1.500,000,=	invoering van milieuzorg in het voortgezet onderwijs

Bovenstaand voorstel voor de selectie van projecten is gebaseerd op de volgende criteria:
- spreiding over buitenschoolse en binnenschoolse NME-projecten;
- spreiding over doelgroepen;
- kleine en grote subsidie, met nadruk op omvangrijke subsidies;
- verschillende aanvragers (onder meer verdeling naar geografisch niveau en type organisatie).

Schipholweg 13 -15
2316 XB Leiden
postbus 985
2300 AZ Leiden
telefoon: 071 - 525 37 37
telefax: 071 - 525 37 02
e-mail: rvb@rvbh.nl

